

Доситејев врт
Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић“

Издавач

Задужбина „Доситеј Обрадовић”

Уредништво

Исидора Бјелаковић

Драгана Грбић

Душан Иванић

Милица Ђуковић

Марио Капалдо (Mario Capaldo)

Марија Рита Лето (Maria Rita Leto)

Роберт Ходел (Robert Hodel)

Рецензенти

Драгана Вукићевић

Александар Милановић

Ирена Цветковић Теофиловић

Радослав Ераковић

Издаје се уз финансијску подршку
Министарства културе и информисања
Републике Србије.

Задужбина „Доситеј Обрадовић”

Доситејев врт

Годишњак

Задужбине „Доситеј Обрадовић”

Година VII

Број 7

Београд 2019

Задужбина „Доситеј Обрадовић”

Dositej's Garden

Annual of
“The Dositej Obradović”
Endowment

Vol. VII

Nº 7

Belgrade 2019

САДРЖАЈ

Мирослав Аранђеловић Расински СЕЈМО, БРАЋО, СЕМЕ УМА (Композиција за свечану академију)	13
---	----

ВЕК СВЕЛОСТИ

Студије и чланци

Исидора Г. Бјелаковић НАПОМЕНЕ О МОРОЛОШКОЈ СТРУКТУРИ ДОКУМЕНАТА АРХИВА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЕПАРХИЈЕ БУДИМСКЕ У СЕНТАНДРЕЈИ (ПРВА ПОЛОВИНА 18. ВЕКА)	19
Николина П. Тутуш О СРПСКОМ ТРАВНИКУ ИЗ 18. ВЕКА (РЕЧНИК ФИТОНИМА)	41
Владимир Д. Папић СРПСКИ ПУТОПИС ХVIII ВЕКА НА ЈЕЗИЧКОЈ МЕЋИ – ИЗМЕЋУ ЈЕРОТЕЈА РАЧАНИНА И СИЛВЕСТРА ПОПОВИЋА	79
Небојша З. Ђорђевић ТРАГОВИМА ПИШЧЕВИЋА: ПОРОДИЦА И СВАКОДНЕВНИЦА НА РАСКРШЋУ ПРИВАТНОГА И ЈАВНОГА У МЕМОАРИМА СИМЕОНА И АЛЕКСАНДРА ПИШЧЕВИЋА	91

РИЗНИЦА

Прилози

Милица В. Ђуковић КРАТКОЈЕ НАПИСАНИЈЕ ТИХОМИРА ОСТОЈИЋА О АЛЕКСИЈУ ВЕЗИЛИЋУ (НЕКОЛИКО НАПОМЕНА УЗ ТЕКСТ: ТИХОМИР ОСТОЈИЋ, „ЧАРАЊЕ И ВРАЧАЊЕ У ХVIII ВЕКУ“, КАРАЦИЋ: ЛИСТ ЗА СРПСКИ НАРОДНИ ЖИВОТ, ОБИЧАЈЕ И ПРЕДАЊЕ, ГОД. III, БР. 8–9, АВГУСТ–СЕПТЕМБАР 1901, СТР. 157–158)	115
---	-----

ДОСИТЕЈЕВИ ЧИТАОЦИ

Прикази

Татјана Н. Јовићевић ДИДАКТИЧНОСТ И МОДЕРНОСТ: О ПРОСВЕЋИВАЊУ, ВРЛИНИ И ПЕСНИЧКОМ УМЕЋУ	135
---	-----

Јелена Ђ. Марићевић Балаћ	
ЕХЕГИ MONUMENTUM ЗА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА.	143
Маријана С. Јелисавчић	
ВАСПИТАЊЕ УКУСА И МОРАЛНОГ ОСЕЋАЊА.	151
Јелена С. Ђорђевић	
СЛАВЕНИЗМИ У РАНИМ ДРАМАМА ЈОВАНА	
СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА.	156
Срђан В. Орсић	
ПРОКЛИЈАЛО СЕМЕ ПРОСВЕШТЕНИЈА.	163
Марија Љ. Шаровић	
ВАМПИРИ У СРБИЈИ У ХВИИ ВЕКУ: КЊИГА И КОМЕНТАРИ.	171

НАГРАДА „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” ЗА ЖИВОТНО ДЕЛО

Одлука жирија.	181
Даница Петровић	
О ДИМИТРИЈУ СТЕФАНОВИЋУ.	183
Димитрије Стефановић	
О ДОСИТЕЈУ ОБРАДОВИЋУ	
(Беседа добитника награде)	187

БЕОГРАДСКИ ГРАФИТИ ЗА ВРЕМЕ БОМБАРДОВАЊА СРБИЈЕ 1999. ГОДИНЕ

Округли сто, Доситејев дом, 27. јуна 2019.

Тамара Груден	
ПРИЧЕ ГРАФИТА 1999: СРБИНЕ, ИЛ СИ НИНЦА ИЛ СИ МИНЦА. .	195
Добривоје Станојевић	
ГРАФИТИ КАО ОТПОР.	210
Витомир Теофиловић	
ГРАФИТИ.	219
Александар Чотрић	
УМЕТНИЧКА И ВЕРБАЛНА ЛУЦИДНОСТ.	222

СМЕСИЦЕ

Душан Иванић

ЈЕДАН ПРЕПИС ЛАЗАРЕВЕ БУКВИЦЕ Д. ОБРАДОВИЋА 229

ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ”

У 2018. ГОДИНИ 235

УПУТСТВА АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА. 243

ANNUAL OF "THE DOSITEJ OBRADOVIĆ" ENDOWMENT CONTENT

AGE OF ENLIGHTENMENT

Studies

Isidora G. Bjelaković

NOTES ON THE MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF THE
DOCUMENTS OF ARCHIVE OF THE SERBIAN ORTHODOX
EPARCHY OF BUDA (IN SZENTENDRE)
(FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY) 19

Nikolina P. Tutuš

ABOUT SERBIAN BOOK OF GRASSES FROM THE 18TH
CENTURY (DICTIONARY OF PHYTONYMS) 41

Vladimir D. Papić

SERBIAN TRAVELOGUE OF THE 18TH CENTURY ON THE
LANGUAGE BORDER – BETWEEN JEROTEJ RAČANIN AND
SILVESTAR POPOVIĆ 79

Nebojša Z. Dorđević

IN TRACKS OF PIŠČEVIĆ: FAMILY AND DAILY LIFE AT THE
INTERSECTION OF PRIVATE AND PUBLIC IN THE MEMORIES
OF SIMEON AND ALEXANDER PIŠČEVIĆ 91

TREASURY

Diverse contributions

Milica V. Ćuković

A SHORT ESSEY BY TIHOMIR OSTOJIĆ ABOUT ALEKSIJE VEZILIĆ
(A FEW NOTES WITH THE TEXT: TIHOMIR OSTOJIĆ, „CHARMING
AND WITCHERY IN THE 18TH CENTURY,” *KARADŽIĆ: MAGAZINE
FOR SERBIAN FOLK LIFE, CUSTOMS, AND STOYTELLING*,
ALEKSINAC, YEAR 3, NO. 8–9, 1901) 115

DOSITEJ'S READERS

Reviews

Tatjana N. Jovičević

DIDACTICITY AND MODERNITY: ABOUT ENLIGHTENING,
VIRTUE AND POETIC SKILL. 135

Jelena Đ. Maričević Balac

EXEGI MONUMENTUM FOR DOSITEJ OBRADOVIĆ 143

Marijana S. Jelisavčić	
EDUCATION OF TASTE AND MORALITY	151
Jelena S. Đorđević	
SLAVICISMS IN EARLY PLAYS BY JOVAN STERIJA POPOVIĆ.....	156
Srđan V. Orsić	
ENLIGHTENING GERMINATED SEED	163
Marija Lj. Šarović	
VAMPIRES IN SERBIA IN THE EIGHTEENTH CENTURY	171

PRICE „DOSITEJ OBRADOVIĆ” FOR THE LIFE`S WORK

The Jury's Statement.	181
Danica Petrović	
ABOUT DIMITRIJE STEFANOVIĆ	183
Dimitrije Stefanović	
ABOUT DOSITEJ OBRADOVIĆ	187

BELGRADE GRAPHITS DURING THE BOMBING OF SERBIA IN 1999

Round-table, Dositej`s endowment, June 27th, 2019.

Tamara Gruden	
GRAPHITE STORIES IN 1999: SRBINE, IL SI NINDŽA ILI SI MINDŽA	195
Dobrivoje Stanojević	
GRAPHITES AS RESISTANCE.....	210
Vitomir Teofilović	
GRAPHITES.....	219
Aleksandar Čotrić	
ARTISTIC AND VERBAL LUCIDITY.....	222

MISCELLANEOUS

Dušan Ivanić	
ONE TRANSCRIPT OF LAZAR'S ABC LETTER BY DOSITEJ OBRADOVIC	229

PUBLISHING ACTIVITIES OF “THE DOSITEJ OBRADOVIĆ” ENDOWMENT	235
---	------------

INSTRUCTIONS TO THE AUTHORS.....	243
---	------------

Компоновано за свечану академију поводом обележавања 200. годишњице постављења
Доситеја Обрадовића за првог српског министра просвете у извођењу
Академског Хора "Обилић" АКУД "Бранко Крсмановић"
са диригентом Даринком Матић Маровић

Сејмо, браћо, семе ума

(Јован Јовановић Змај)

Grandioso nobile ♩=100 Мирољуб Аранђеловић Расински

Сопрани
Алтови
Тенори
Басови

Сеј-мо бра-ћо сеј-мо бра-ћо се - ме

Сеј - мо бра-ћо се - ме у - ма сеј-мо бра-ћо сеј-мо бра-ћо се - ме

1

C.
A.
T.
B.

у - ма. Сеј-мо бра - ћо, се - ме у - ма, вид-те ка - ко спо - ро
ни - че, ал ва - ља - но, спо-ро а - ли по - у -

2

C.

A.

T.

B.

3

C.

A.

T.

B.

4

C.

A.

T.

B.

5

C. До-си-ти-је спод-мла-ди-о, пак - се зо - ве ом-ла-ди-на бра-ћо, До-си-ти-је ни-је_ум-ро

A. До-си-ти-је спод-мла-ди-о, пак - се зо - ве ом-ла-ди-на бра-ћо, До-си-ти-је ни-је_ум-ро

T. До-си-ти-је спод-мла-ди-о, пак - се зо - ве ом-ла-ди-на бра-ћо, До-си-ти-је ни-је_ум-ро

B. До-си-ти-је спод-мла-ди-о, пак - се зо - ве ом-ла-ди-на бра-ћо, До-си-ти-је ни-је_ум-ро

6

C. Не у - ми - ре та ви - си - на До - си - ти - је спод-мла-ди - о, пак се зо - ве

A. Не у - ми - ре та ви - си - на До - си - ти - је спод-мла-ди - о, пак се зо - ве

T. Не у - ми - ре та ви - си - на До - си - ти - је спод-мла-ди - о, пак се зо - ве

B. Не у - ми - ре та ви - си - на До - си - ти - је спод-мла-ди - о, пак се зо - ве

7

1. ом-ла-ди-на_ ом-ла-ди-на_ Спо-ро ом-ла-ди-на_ сеј-мо бра-ћо се-ме у-ма.

2. ом-ла-ди-на_ ом-ла-ди-на_ Спо-ро ом-ла-ди-на_ сеј-мо бра-ћо се-ме у-ма.

rit. ff p rit. fff

ВЕК СВЕТОСТИ
Студије и чланци

Исидора Г. Бјелаковић*
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Нови Сад

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 2. 2019.
Прихваћен: 15. 3. 2019.

НАПОМЕНЕ О МОРФОЛОШКОЈ СТРУКТУРИ ДОКУМЕНАТА АРХИВА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЕПАРХИЈЕ БУДИМСКЕ У СЕНТАНДРЕЈИ (ПРВА ПОЛОВИНА 18. ВЕКА)**

У раду се анализирају морфолошке особености језика докумената из *Архива* Српске православне епархије будимске у *Сентандреји*, а потичу из прве половине 18. века. У питању је рукописна грађа црквеноадминистративног и пословноправног карактера из Баје, Јегре, Коморана, Ђура, Сегедина, манастира Грабовца и других места. Истраживање се реализује како би се применом тзв. методе упитника описала морфолошка структура анализираних текстова, уочило време продирања рускословенског језика и утврдила горња граница чувања српкословенских карактеристика.

Кључне речи: српски језик, рускословенски језик, славеносрпски језик, 18. век, морфологија.

1. Увод

Један од недовољно истражених периода у развоју језика рукописне писмености код Срба свакако јесте период прве половине 18. века, што веома изненађује будући да је у питању онај период који се може оквалификовати изразитом динамичношћу, репрезентованом великим променама

* isidora.bjelakovic@gmail.com

** Овај рад представља резултат истраживања у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

(заменом једне редакције другом), те неуједначеним односом према инаугурисаном богослужбеном језику (рускословенском), неједнаким темпом његовог усвајања, примене, измене (и у територијалном и у социјалном смислу) и сл.¹

Додатну препреку у сагледавању општег књижевнојезичког стања на штокавском говорном подручју 18. века представљају и неуједначени подаци у литератури (уп. нпр. Унбегаун 1995: 21; Младеновић 1984–1985: 339; 1984–1985а: 502), као и фрагментарност досадашњих истраживања рукописне грађе овог периода (в. Младеновић 1972; 1973; 1977; 1977а; 1984–85; 1987; 1992; Унбегаун 1995: 32–33; Стефановић 2000; Стојановић 2011а; 2011б; 2012; Бјелаковић 2018а; 2018б; 2019; и др.).

2. ПРЕДМЕТ, КОРПУС И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Имајући наведено у виду, у овом раду се применом тзв. (дескриптивне) методе упитника² анализира морфолошка структура језика рукописних текстова пословноправног (општинска књига прихода и расхода, квите и сл.) и црквеноадминистративног карактера (писма, пуномоћи, извештаји, потврде, молбе, званични дописи свештенства) из прве половине 18. века, који се налазе у **Архиву** Српске православне епархије будимске у **Сентандреји** (**скраћено АЕБ – С**).

Анализирано је 32 рукописа из Баје, Будима, Ђура, Јегре, Коморана, манастира Грабовца, Сегедина, Сентандреје и других места, насталих у периоду 1715–1750:

(а) пословноправна документација:

- Б 1715–1716: *Књиџа љрихода и расхода есџаџа ва рошкоџ*. Будим. АЕБ – С. К³: Будим (1704–1756) I. 13 страна.

¹ Више о наведеној методи и њеној примени у дијакхронијским проучавањима језика в. у Суботић 2003; 2004.

² Анализа је спроведена на основу снимака оригинала. Фотографисање грађе реализовано је децембра 2017. г. у Сентандреји и овом приликом најискреније захваљујем г. Кости Вуковићу, управнику Архива, као и љубазном особљу у Сентандреји.

³ К – кутија.

- С 1722: *Изјава о узетом маѣеријалу*. Сегедин. АЕБ – С. К: ЦОС⁴ (1720–1772) I. 1 стр.
- Т 1732: *Квиѣа варошкої ноѣаријуса Ј. Ненадовића*. Табан. Народни језик. АЕБ – С. К: Будим 1704–1756. 1 стр.
- С 1734: *Молба маѣисѣра ѣосѣодару Јанайѣију за исѣлаѣу новца*. Сегедин. АЕБ – С. К: ЦОС (1720–1772) I. 1 стр.
- Б 1734: *Квиѣа варошкої ноѣаријуса Ј. Ненадовића*. АЕБ – С. К: Будим 1704–1756. 1 стр.
- Сег. 1736: *Инсѣрукија за исѣлаѣу новца мајсѣору*. Сегедин. АЕБ – С. К: ЦОС (1720–1772) I. 1 стр.
- Сег. 1736а: *Поѣврда о ѣримању уља*. Сегедин. АЕБ – С. К: ЦОС (1720–1772) I. 1 стр.
- С 1737: *Квиѣанција сеѣединскої маѣисѣра*. Сегедин. АЕБ – С. К: ЦОС (1720–1772) I. 1 стр.
- С 1737а: *Уѣуѣсѣво за исѣлаѣу новца зидарима*. Сегедин. АЕБ – С. К: ЦОС (1720–1772) I. 1 стр.
- С 1738: *Аѣсѣација*. Сегедин. АЕБ – С. К: ЦОС (1720–1772) I. 1 стр.
- С 1739: *Квиѣанција сеѣединскої маѣисѣра*. Сегедин. АЕБ – С. К: ЦОС (1720–1772) I. 1 стр.
- Кв. 1743: *Квиѣа*. Будим. АЕБ – С. К: Будим 1704–1756. 1 стр.
- Б 1744: *Инсѣрукије ѣруѣе ѣрађана за изасланике на сабор у Карловцима*. АЕБ – С. К: Баја (1715–1775). I. 2 стр.
- С 1744: *Поѣврда о ѣријему новца сеѣединскої маѣисѣра*. Сегедин. АЕБ – С. К: ЦОС (1720–1772) I. 1 стр.
- Т 1745: *Квиѣа бирова Петѣра Кнежевића*. Табан. АЕБ – С. К: Будим 1704–1756. 1 стр.
- Б 1750: *Квиѣа В. Косѣића*. АЕБ – С. К: Баја (1715–1775) I. 1 стр.

⁴ Скраћеница за Црквену општину Сегедин.

(б) црквеноадминистративни текстови:

- К 1731: *Писмо В. Димиџријевића, ейискоја бугимскої, уџућеної из Карловаца џасџиви коморанској, осџроџонској и џурској са уџуџсџивима о владању џоком џосџа*. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 3 стр.
- Ј 1732: *Пуномоћ геџуџаџима Ј. Сануношу и А. Јорџићу за одлазак на црквени сабор*. АЕБ – С. К: Јерпа 1725–1778. II. 1 стр.
- С 1736: *Писмо владике В. Димиџријевића џосџодину Адаму Радова... у вези са џрикуџљањем џрилоџа из црквеної џаса*. Сентандреја. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 1 стр.
- Г 1738: *Извешџај Василија, иџумана ман. Грабовац, о џрошковима џриликом изџрадне цркве*. АЕБ – С. К: Грабовац (1711–1810). 3 стр.
- Б 1741: *Писмо ейискоја В. Димиџријевића џурској џасџиви*. Беч. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 1 стр.
- С 1741: *Писмо ейискоја В. Димиџријевића јеромонаху Гаврилу*. Сентандреја. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 1 стр.
- К 1743: – *Позив џаџријарха А. Четврџої на народни сабор у Карловце*. Карловци. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 2 стр.
- К 1746: *Писмо џаџријарха Арсенија, уџућено из Карловаца Сави Адаму да се сину џокојної џрџовца џреда сва заџечена имовина*. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 2 стр.
- С 1746: *Писмо владике В. Димиџријевића коморанским жиџељима*. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 1 стр.
- С 1746а: *Извешџај џоја Н. Ивановића о џовраџку с џуџа*. Сентандреја. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 3 стр.
- Ђ 1747: *Поџврда о исџлаџи дуџа цркви*. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 1 стр.

- К 1747: *Пошврда поја Ј. Ивановића о примљеној милостињи*. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 1 стр.
- Ђ 1749: *Изјава и молба јеромонаха Данила нејознашом примаоцу о кажњавању оних који поново начине сличне пресхује (не наводи се које)*. Ђур. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 1 стр.
- С 1749: *Писмо Г. Михајловића еишројима ђурским о замени свешћеника*. Сентандреја. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 1 стр.
- Т 1749: *Писмо мишројолића П. Ненаговића еишројима ђурским*. Табан. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 3 стр.
- К 1749: *Койја писма В. Павловића ойштинама на сабор у Карловцима са извешћајем*. АЕБ – С. К: Коморан–Ђур (1714–1800) I. 3 стр.

Истраживање је спроведено како би се описала морфолошка структура анализираних текстова, идентификовао њихов језик, регистровало време чувања/продирања књишких форми и на тај начин допринело ширем сагледавању стања у језицима писане културе код Срба у 18. веку.

3. АНАЛИЗА

Приликом анализе наведени су само илустративни примери, али из свих текстова корпуса у којима је одговарајућа морфолошка црта регистрована.

3.1. Именичка промена

3.1.1. *Генийив једнине именица на -а*. У анализираним документима народни наставак -е регистрован је у читавом анализираном периоду: ѿ^л-стефана ћкина слѣге (Б 1715); ѿ^л-раке калфе јанкова (Б 1715); ѿ^л-нике шијана (Б 1715); ѿ вароши Егре (Ј 1732); ѿ-мое слѣжбе (Т 1732); из-рѣкѣ г. нике стојановића (Т 1732); ѿ мое плаће (Б 1734); около шкѣле (С 1737а); а-из-рѣке гѣа ћке еремића (Кв. 1743); а що-су наши

Прежде реберіе трговцы Бывшіи це^x имѣли (Б 1744); Намемѡриаль Никакове резолѡціе не-имесмо (Б 1744); ѡ Госпоже Савве Адамовице (Т 1749); Квита одъ васе Костица (Б 1750) и др.

Књишки наставци посведочени су од тридесетих година 18. века у текстовима пословноправне и црквеноадминистративне садржине: пять месяцев моя Служби (С 1737); две иконе Ха^и Бѡѡи (Г 1738); всея же Сербѡѡи, Болгарѡи, Поморѡя, Босны, Далматѡи, Хорватскѡя, [...] и цѣлаго Илѡврѡка Патрѡархъ (К 1743); Спаискимъ ѡфициромъ Заповедаѡ да-на-нашъ цѣквѡ Единіе цигли Не-дадѡтъ (Б 1744); Безъвсякія Правды (Б 1744); ѡ-рома-католическіе цѣрквы (Б 1744); из-слѡжбѡ моей (С 1744); до вѡенни (К 1746) и др.

3.1.2. *Дѡѡив и локѡѡив једнине именица женскѡ рода на -а*. Наставак -и, специфичан за српски језик, доминантан је анализираном корпусу: и-кѡхарки (Б 1715); дадосмо жени неговѡи (Б 1715); въ Егри (Ј 1732); у-трнави (С 1738); у-служби (С 1738); у вармеѡи (Б 1744); у решанцѡи (Б 1750); По [...] наредбѡи (С 1749); на-слѡжбѡи (К 1749) и др.

Ретки примери књишког наставка -е/-ѣ (в. Римѡва и др. 1999: 43) регистровани су од тридесетих година 18. века у текстовима високог свештенства: во таинѣ (К 1731); во враждѣ (К 1731); свѡыя в` темницѣ посѣѡи (К 1731); во вѡѡннѣ (К 1743).

3.1.3. *Инструментѡл једнине именица женскѡ рода на -а или на -ѡ*. Посведочени примери указују на честу употребу народног наставка -ом код именица женског рода на -а: Со овомъ нашомъ Пленипотенцѡмъ (Ј 1732); цифромъ пишемъ (Кв. 1743); Не-допускаетъ Намъ цѣрвеи Нашихъ с-цигломъ и с-кречемъ Правити (Б 1744); сѡботомъ (Т 1745); Пленипотенцѡмъ ѡправити (К 1749); и др.

Књишки наставци -еју/-ѡју (в. Римѡва и др. 1999: 49) регистровани су од четврте деценије 18. века у црквеноадминистративним текстовима: ме^{*}ду цифрою (Г 1738); са-облигацѡею (С 1741).

Именице женског рода на -ѡ у инструменталу регистроване су у анализиранѡј грађи искључиво са књишким наставком -ију (в. Римѡва и др. 1999: 50): Млѡѡю Бжѡею (К 1731);

Бжїею Млѣтю (К 1743); печатїю⁵ своеръчноу потверждаемъ (Б 1749); съ честїю (Т 1749); с всякою частїю и Захвалностїю (С 1749); и сл. Сви примери регистровани су у црквеноадминистративним текстовима.

3.1.4. *Локаѣив једнине именица мушкої и средњеї рода.* У локативу једнине именица мушког и средњег рода народни наставак -у забележен је у текстовима у читавом анализираном периоду: 8-градѣ (Б 1715); и-лимѣна го^по^ни ѿ-вскрѣсѣ (Б 1715); 8-сеге^динѣ (С 1722; С 1736а); на истомѣ Соборѣ (Ј 1732); 8-табану (Т 1732); 8 бе^дѣ (Б 1741); на месту (С 1741); 8-бѣдимѣ (Кв. 1743); в-сеге^динѣ (С 1744); 8 ѣврѣ (К 1746; Б 1747); У-Коморанѣ (К 1749); ва варошахъ коморанѣ, ѣврѣ, и ѿстрогонѣ (К 1749); и др.

Од тридесетих година 18. века посведочени су и примери са књишким наставком -ѣ/-и (в. Римѣова и др. 1999: 48). Реч је о црквеноадминистративним текстовима, али и о пословноправним чији су адресанти градски магистри: во хрѣѣ (К 1731); в` вавилонѣ (К 1731); во бе<sup>д</sup>чинїи и злоначинанїи (К 1731); в` спасително^м плотско^м на земљу пришествїи (К 1731); вѣ Бѣлградѣ (Ј 1732); вѣ Меморїалѣ (Ј 1732); в` Сеге<sup>д</sup>инѣ (С 1737); вѣ Монастирѣ наше<sup>м</sup> грабовцѣ (Г 1738); во олтарѣ (Г 1738); ва Дсе стѣ<sup>м</sup> (С 1741); в` дїюрѣ (К 1743); в` добромѣ поводѣ (К 1743); во общемѣ писмѣ (К 1743); ва-своемѣ месте (С 1746); во стѣ<sup>м</sup> дсе (К 1746); вѣ Прошломѣ еще 738<sup>м</sup> дѣтѣ (К 1746); на отрадномѣ мѣстѣ (К 1746); вѣ Карловцѣ (Т 1749); о-вашем дѣлѣ (Т 1749); вѣ табанѣ (Т 1749); в`дсе Сѣ^м (К 1749); и др.

3.1.5. *Номинаѣив и акузаѣив множине именица женскої рода на -а.* Анализирана грађа указује на доследну употребу народног наставка -е: книге рзноси по-сели (Б 1715); и-ѿо-сѣ [...] прали халине (Б 1715); те исте резолѣѣе по рядѣ услышати (Ј 1732); привелеגיע свое о^бновити (Б 1741) и др.

3.1.6. *Гениѣив множине именица сва ѣри рода.* Поред српских народних наставака -а/-и: 4 пара чиза^ма (Б 1715); воцани свеѣа (Б 1715); ѿ привилегїя (Ј 1732); десетѣ форинти (Т 1732); ѿ варошки новаца (Т 1732); дванаестѣ дѣката

⁵ Лексема *печатѣ* највероватније је из рускословенског језика презета у женском роду (в. РЈАЗУ под 'печат').

(К 1736); и-десеть новаца (Сег. 1736); деветъ форинти (С 1737а); четрдесеть и-пет новаца (С 1737а); 7 ікона (Г 1738); десеть кила (Г 1738); оса^м форинти (С 1739); 6 дѣката (К 1747); за 30 дѣката (Б 1741); и сл.

У грађи су од тридесетих година 18. века регистроване и књишке форме са наставцима -*ѡ*, -*ов*, -*еј*: постъ бо црѣца добродѣтелей и всѣхъ блѣгихъ нраво^в и смиреномѣдрѣя учитель естъ (К 1731); четыредесѣ^т дней и четыредесѣтъ ношей (К 1731); двадесѣтъ флоринтовѣ (С 1737); пять месецаей (С 1737); С-ним-сѣа Служили Седмѣ лѣтъ (Б 1744); Не-допускаетъ Намѣ црѣвеи Нашихъ с-цигломѣ и с-кречемѣ Правити (Б 1744); ѡ Господареи Питропо^в церковныхъ (С 1744); депѣтирте ѡ-сви^х странѣ на Саборѣ сазвати (К 1749); Стѣхъ Апѣтоль Петра и Павла (К 1749); обои^х Архиереевѣ (Т 1749); и др. Књишке форме појављују се претежно у црквеноадминистративним текстовима, али и у оним пословноправног карактера (текстови градског маистра и званични допис групе грађана).

Код именица женског рода посведочен је наставак -*ах*: съверхѣ издаты^х милостивѣйши^х резолѣциѣхъ (Ј 1732); него правицахъ нашихъ подѣпнѣо держеѣи-се (Ј 1732).

3.1.7. *Акузатив множине именица мушкој и женској рода.* У акузативу множине именица мушког и женског рода забележена је употреба народног наставка -*е* у читавом анализираном периоду: го^спо^даре Кметове Старе кои-сѣ и-били по^стависмо (В 1715); наше народне депѣтирте [...] тамо ѡправляемо (Ј 1732); за тишлерске по^слове (Г 1738); за-книге (Г 1738); да-сте поставил^и цркѣвне слѣжителѣ (С 1741); новце положити (С 1741); депѣтирте ѡ-сви^х странѣ на Саборѣ сазвати (К 1749); и др.

Књишки наставак регистрован је у једном примеру, у званичном допису групе грађана: Инѣтрѣкѣѣа Что мы Ниже именовати даемѣ Нашему депѣтиртѣа Что На-обще Народниѣ Соборѣ тѣжби Наша Предѣлагати Будетѣ (Б 1744).

3.1.8. *Датив, инструменѣал и локаѣив множине именица.*

3.1.8.1. Док се у дативу множине именица на -*а* региструје употреба наставка -*ам* (Слѣгамѣ и Слѣшкинямѣ у-наѣ Хрѣтіана слѣжити Не-даютѣ – Б 1744), дотле се у инструменѣталу множине уочава наставак -*ами*: Со женами и дѣтми Со-

У локативу множине посведочени су наставци *-ах* (код именица женског рода на *-ø*) и *-ами* (код именица на *-а*): по-варошахъ и Селѣхъ (К 1731); по-іконами (Г 1738); ва варошахъ коморанъ, ѣхрѣ, и острогонъ (К 1749).

У інструменталу множине забележені су наставці *-ми, -и*⁷: Со женами і дѣтми Со-рабы і рабынями (К 1731); междѣ столпови (Г 1738); со прочіми сщєніци (С 1749); съверхъ того даемо овѣ нашѣ Пленіпотенцію печати нашими потвержденѣ (J 1732); со-велики^м своїми храмови (Г 1738) і др.

⁶ Наставак -ом забележен је у дативу множ. именица м. рода и у ранијим истраживањима пословноправне писмености у Сентандреји почетком 18. века (в. Младеновић 1992: 144).

⁷ Наставак -и забележен је у инструменталу множ. именица м. и ср. рода и у ранијим истраживањима пословноправне писмености у Сентандреји почетком 18. века (в. Младеновић 1992: 144) као и у савременим говорима Срба у Поморишју и околини Будимпеште (Степановић 1982: 168; 1994: 137).

книге рзноси по-сели (Б 1715); 8 Карловци (К 1731); у карловци (К 1749).

Анализирана грађа указује, дакле, на то да је реч о непревредом стању у погледу наставака у ова три падежа.

3.2. Заменичко-придевска промена

3.2.1. У генитиву једнине мушког и средњег рода, као и у акузативу једнине мушког рода (уз именице са обележјем [+ живо]) народни наставци -оїа/-еїа посведочени су у читавом анализираном периоду: ѿ-господара овдешнега (С 1722); ѿд-црковнога вина (Кв. 1743); прошлого лета (Т 1745); моєгѡ покоюнога ѡ^тца дѡгъ (Ђ 1747); за-покоюнога докѡтора (К 1747); Константина вашега Сщѣніка и Пароха [...] ѡпѡстїти (С 1749); изъ тога (К 1749); Архиепискѡпскога реда гд^н Администра-торъ (К 1749) и др.

Књишки наставци регистровани су од двадесетих година 18. века и у црквениадминистративним и у пословноправним текстовима: того ра^ни (С 1722); и-всякагѡ блѡполѡчїя, дшѣвнагѡ же и тѣлеснагѡ здравїя ѡ гдѡ Бѡ просимъ (К 1731); нѣкое Слово оутѣшенїя дхѡвнагѡ преподати (К 1731); в^н сїе нѡждное и сѣлѡ потребное время Сѣгагѡ и дшѣполезнагѡ поста (К 1731); ко^д оца дхѡвнагѡ (К 1731); сѡверхъ тогѡ (Ј 1732); прѣставленїе некоего гдѡа трговца (С 1736); болшаго верованїя ради (С 1738); Болшагѡ вѣроятїя ради (С 1739); не-само нашего закона (Б 1741); да-сте поставил^н цркѡвне слѡжителѣ григорїя и ре^ченагѡ миш^ка (С 1741); Сегѡ Лѣта дни (К 1743); ѡ-таковагѡ Народнагѡ Собора сего Новонастоящагѡ 744^{гѡ} Лѣта Мїѡа јанѡа^{па}: двадесятагѡ дня имѡщагѡ быти (К 1743); ѡ-стопочившагѡ цеса^{па} корола шестагѡ (Б 1744); За почившагѡ (К 1746); рѣ^ченнагѡ писма (С 1746); таковагѡ Сиротинскагѡ добра творенїе (К 1746); ѡ вышнягѡ творца (К 1746); Блѡплеменитымъ Нашегѡ восточнагѡ Православїя [...] хр^стїяномъ (К 1749); поради коєгѡ (К 1749); на понизнѣйшю чѣ^{ст}нагѡ Клера и Славнагѡ Народа Нашегѡ Молѡв (К 1749); ѡ таковагѡ дѣла (Ђ 1749); По заповести Гдѡа Прѣѡщеннагѡ Архі Епископа (С 1749); посїлаемо вамъ частнагѡ Сщѣніка (С 1749); 1749^{гѡ} лѣта (Т 1749); чре^з вашега Свещеника (Т 1749); и сл.

3.2.2. У генитиву једнине заменичко-придевске промене женског рода у појединим текстовима регистрован је народни наставак -е: четири гвоздене лопате (С 1722); ѿ-мое сляжбе (Т 1732); ѿ мое плаће (Б 1734); На-мемѣриалѣ Никакове резолзціе не-имесмо (Б 1744); дѣгъ що^е ѿ цркве ѣзрске бѣо прѣмиѡ (Б 1747); ѿ све три ваше вароши (К 1749) и сл.

Књишки наставци потврђени су од тридесетих година 18. века, при чему је реч и о рускословенским наставцима -ија/-еја (в. Римѡва и др. 1999: 54): по-варошахъ и Селѣхъ ѡбрѣтающым-ся Сѣѡво^м Стыя восточныя и ерѣсалимскіе црѣкве (К 1731); питропа цркве Сеге^нскія (С 1737); пять месяцев моея Служби (С 1737); Без^всякія Правды (Б 1744); и о српскословенском наставку -ије: по-варошахъ и Селѣхъ ѡбрѣтающым-ся Сѣѡво^м Стыя восточныя и ерѣсалимскіе црѣкве (К 1731); Спаискимъ ѡфициромъ Заповедаѡ да-на-нашѣ црѣквѣ Единіе цигли Не-дадѣтъ (Б 1744); ѿ-рома-католическіе црѣквы (Б 1744). Сви књишки наставци регистровани су или у текстовима високог свештенства или у пословноправној преписци чији су адресанти градски магистри или група грађана.

3.2.3. У инструменталу једнине женског рода бележи се како народни наставак -ом: Со овомъ нашомъ Пленипотенціѡмъ (Ј 1732); облигаціѡ с-коиѡмъ Естѣ после Г. петкѣ у-пештѣ дошаѡ (С 1738); тако и књишки -еју/-оју: Млѣтіѡ Бжїею (К 1731; С 1741); своею рѣкою и-печатіѡ потверждѣю (Г 1738); Бжїею Млѣтіѡ (К 1743); печатіѡ своерѣчною потверждаемъ (Б 1749); са⁸ всякою частіѡ (С 1749). Књишке форме везују се искључиво за црквеноадминистративне текстове.

3.2.4. У дативу/локативу једнине мушког и средњег рода бележе се наставци -оме и -ом: ... и-маломе неши що-смо дали (Б 1715); в^ѣ добромъ поводѣ (К 1743); на отрадномъ мѣстѣ (К 1746).

Књишки наставак регистрован је само у једном примеру, тематски везаном за сферу религије, у званичном допису патријарха Арсенија IV: во стѣмъ дсѣ (К 1746).

У истим падежима у женском роду посведочене су форме са домаћим наставком -ој: Молимъсе вашој мило^{сти}

⁸ Из рукописа се не може са сигурношћу утврдити да ли је реч о предлогу со или са.

(С 1734); Еговои⁹ Езеленціи (Б 1744); дадосмо жени неговои (Б 1715); оу новой црѣквы нашей (Г 1738); ва-реченной привелеги (Б 1741); 8-новой привелеги (Б 1741); в¹пространой Славѣ (К 1743); али и оне са књишким -еј, регистровано такође у црквеноадминистративном тексту: оу новой црѣквы нашей (Г 1738); все^х вас мл^чти бжїеи вручуе^м (Б 1741).¹⁰

3.2.6. У акузативу множине мушког и женског рода у највећој мери је забележен народни наставак -е: го^спо^аре Кметове Старе кои-сѣ и-били по^стависмо (В 1715); те исте резолуціе по рядѣ услышати (Ј 1732); наше народне депѣтирте [...] тамо ѡправляемо (Ј 1732); за тишлерске по^слове (Г 1738); привелегие свое о^бновити (Б 1741); да-сте поставил^и црѣвне слѣжителѣ (С 1741).

Рускословенски наставак регистрован је у једном примеру: Инѣтрѣкціѣ Что мы Ниже именовати даемѣ Нашему депѣтиртѣ Что На-обще Народніи Соборѣ тѣжби Наша Предѣлагати Будетѣ (Б 1744).

3.2.8. У дативу множине употребљава се наставак -им: варошкимѣ слѣгами плаћа и-вратаромѣ (В 1716); платиѡ самѣ Епитропомѣ црковнимѣ (Г 1747); Пощеноро^дним Гд^ремѣ Епитропомѣ ѣврским (С 1746а).

У инструменталу множине чува се наставак -ими: тако и сѣверхѣ тогѡ даемо овѣ нашѣ Пленипотенціѡ печати нашими потвержденѣ (Ј 1732); Бл^годатѣ бж^їѣ буди со всеми вами дома и чады вашими православными (К 1731); со-велики^и своими храмови (Г 1738); на^д-малыми врати (Г 1738); добродетелми хр^стїанскими себе ѡпасѣите (С 1741); ни с^ь своими ни с^ь чѣждими (Г 1749).

3.2.9. У мешовитој промени забележени су следећи књишки наставци: -ему у дативу јединице (всѣмѣ в^ь дїѡрѣ ѡбрѣтающемѣ-сѣ Православномѣ Собранїѡ (К 1743); -ем у инс-

⁹ Наведена форма је веома интересантна будући да представља амалгам: основа је без иницијалног њ-, типичног за посесивне заменице српског народног језика, али са посесивним суфиксом -ов и народним наставком. Наведене хибридне форме посесивних заменица регистроване су на више места у истом документу: Егова Езеленціѣ (Б 1744); Еговои Езеленціи (Б 1744).

¹⁰ У следећем примеру највероватније је реч о грешци аутора: в^ьБѡхранимїѣ вароши (К 1733).

трументалу јединице (со всѣмъ домоу своимъ; К 1731); -ем у дативу множини (все^м желаю доспети; С 1741); -еми у инструменталу множини (Блгодать бжїа буди со всеми вами; К 1731; са-всеми вами; С 1741).

Народни наставци забележени су у формама са реализованом метатезом иницијалне консонантске групе: ѿ све три ваше вароши (К 1749); свѣмъ православнимъ хрїстианомъ (С 1749).

3.3. Компаратив и суперлатив придева и прилога

Анализирана грађа указује на присуство народних форми компаратива: что лепше (Г 1738); ни-више, ни-мане (Б 1747); хоѣмо-ся, пространїе съ братїами Архиереи о-вашем дѣлѣ разговорити (Т 1749), при чему нису малобројне ни књишке суперлативне форме (в. Римнова и др. 1999: 58–62), регистроване од тридесетих година 18. века: понизнѣишее прошенїе (Ј 1732); съверхъ издаты^х милостивѣйши^х резолюцїахъ (Ј 1732); всевысочайше (К 1743); всемлѣтивѣйше (К 1743), вѣрнѣйшаго [...] народа (К 1743); на понизнѣйшю чѣтнаго Клера и Славнаго Народа Нашега Молба (К 1749); являюще Намъ Млѣтивейше (К 1749). Све књишке форме посведочене су у црквеноадминистративним текстовима.

3.4. Личне заменице

У грађи су регистроване и народне: на не^м (Б 1715); и-ш-ни^м контрактъ зчинише (Б 1741); ш-нима (Б 1741); и-ние За-нѣга Ниединъ знаю, и-таи Намъ узрокъ даю (Б 1744); да-сте-га [...] окривили (С 1746); да-га имате (С 1749); одъ Свећа кое що-сам-мѣ ја давао (Б 1750); и књишке форме (в. Римнова и др. 1999: 48): бѣтъ твой нѣснѣй видѣвшѣй тѣ во тайнѣ воздасть тебѣ явѣ (К 1731); Блгодать бжїа буди со всеми вами (К 1731); со ти^м остаю вами¹¹ на-слѣзби (С 1734); Емѣже бѣди вечна па-мет (С 1736); колико треба емѣ (Г 1738); при-немѣ (Г 1738); но

¹¹ Наведена форма може бити посматрана и као одлика народног језика у којој се огледа недовољен процес синкретизације множинских падежа (Младеновић 1992: 144).

заповедали-смо сии емѧ (С 1741); междѧ вами (С 1741); междѧ собою (С 1741; К 1749); са-всеми вами (С 1741); Православнѧ восточнѧю црков да-еи слѧжити Бѧдемъ (Б 1744); Ми дадосмо Емѧ (С 1746а); да-ће-те ви тамо Емѧ Платити (С 1746а); молимъ тя (Б 1749) и др. Књишке форме забележене су у текстовима црквеноадминистративног профила, у званичнијим пословно-правним документима и у оним чији су адресанти градски магистри.

3.5. Глаголи

3.5.1. *Инфинитив*. У грађи су посведочене форме инфинитива на -џи: именовати (Б 1732); Знати-се (Сег. 1736а); Предѧлагати (Б 1744); Правити (Б 1744), платити (Т 1745) и др.

3.5.2. *Презент*. У 1. лицу једнине презента посведочен је како наставак -м: да-имамъ платити (С 1722); даемъ свое пи^смо (С 1722); Молимъ-се вашои мило^сти (С 1734); Еса^м Вам доб`ра свако^г желате^н (К 1736); говори^м (С 1739); тако и књишки наставак -у (в. Римњова и др. 1999: 72): Зато и болше потврђѧю имено^м и-печатомъ (Т 1732); потврђую (Б 1734); со ти^м остаю вами на-слѧжби (С 1734); Словомъ сказѧю (С 1737); своєю рѧкою и-печатію потврђѧю (Г 1738); по^дписѧюся (С 1739); Свидетелствѧю Писаніемъ (С 1744); извѧствѧю вамъ (С 1746а); остаю и Есмъ ваши^х Блгор: блгожелателни Слѧга (Т 1749). Књишки наставак посведочен је у текстовима црквеноадминистративног профила, у званичнијим пословно-правним документима и у оним чији су адресанти градски магистри или нотаријуси.

У 2. лицу једнине посведочени су само књишки наставци, искључиво у црквеноадминистративним текстовима: Егда постиши-ся, умы лице твое (К 1731); ѡдѧи нага накоже можеши (К 1731).

У 3. л. једнине и множине чувају се народни наставци: да-мѧ бѧдѧ помошници (В 1715); и-да-промишляю (Б 1715); Како болше знадѧ¹² (Б 1715); да-се зна (Б 1715); каде коѧ ва-

¹² Наставак -ду у 3. л. множ. у свим конјугационим обрасцима присутан је и данас у говорима Срба у Мађарској (в. Степановић 1982: 168; 1994: 118; 138; Милорадовић и Јовановић 2017: 71)

рошка потреба бѣде да-се находе (В 1715); Сѣма чини f 3 (Сег. 1736а); Не само да-намъ возбранѣ цркви Правити (Б 1744); кое валя Поставити (Б 1744); кои хоѣ слѣге держати (Б 1744), нека-заповѣдаю (К 1749).

Поред њих, забележене су и књишке форме (в. Римњова и др. 1999: 72–73): во-зведеніе представляется хрѣтолюбѣамъ вашы^м (К 1731); ѣкѡ должностъ наша пастырская, и-любовѡ ваша хрѣтіанская надлежитъ и оубѣждае^т ѣа^с самоличнѣ и лицезрителнѣ (К 1731); да на^с навчи^т постити-ся (К 1731); да-направитъ (Г 1738); ка^д конфир^мацію агентъ положитъ (Б 1741); Не-дають Намъ пропѣстити (К 1743); аще Прилика бѣдет [...] да Егова Еѣцеленціа Протестѣетъ (Б 1744); Кад-нам-се матерія Не-даетъ (Б 1744); Слѣгамъ и Слѣшкинямъ у-насъ Хрѣтіана слѣжити Не-дають (Б 1744); Не-дадѣтъ (Б 1744); Сѣма чини^т 24 фори^та (С 1744); да-попови сваки имеють свое место (С 1746); обретают-се (К 1746); можетъ (С 1749); посиляет-ся (Т 1749); Кои-се на Саборъ позовѣтъ (К 1749). Књишки наставци посведочени су у текстовима црквеноадминистративног профила и у званичнијим пословноправним документима.

У 1. л. множине регистровани су и народни и књишки наставци. Народни су посведочени у следећим примерима: и-маломе неши що-смо дали (Б 1715); наше народне депѣтирте [...] тамо оуправляемо (Ј 1732); съверхѡ тогѡ даемо овѡ нашѡ Пленипотенцію (Ј 1732); Све да-дамо (Г 1738); а-не-можемо знати (С 1741); заповѣда^{мо} (С 1741); квитирамо (Кв. 1743); Не-можемо (Б 1744); Есмо вам всака добра желатѣль (С 1746а); Есмо [...] послали у виенѡ (Т 1749); и копію ва^м преписатѣю присилаемо (К 1749); ижидавамо (К 1749); остаемо (К 1749); хоѣмо-ся ... разговорити (Т 1749); посілаемо вамъ (С 1749); и др.

Књишки наставак -м регистрован је у мањем броју случајева: Мы ниже именованѣи во извѣстїе полагаемъ и печатїю своерѣчною потверждаемъ (Б 1749); Инѣтрѣкціа Что мы Ниже именовати даемъ Нашему депѣтиртѡ Что На-общѣ Народнїи Соборъ тѣжбѣ Наша Предѣлагати Будетъ (Б 1744).

3.5.3. *Фуѣур I и II*. Футур I гради се према неколико модела:

- а) од енклитичких облика помоћног глагола *хѣѣѣи* у презенту и инфинитива (модела типичан за срп-

- ски народни језик): да-ћете ви тамо Емѡ Платити (С 1746а);
- б) помоћу презента глагола биѡи (са књишким и народним наставцима) и инфинитива (књишки модел; в. Римњова и др. 1999: 74–75): више писатѡ платиѡ бѡдемо емѡ давати на осамѡ крати (Г 1738); и-они зде пого^лише агента ко^и бѡде ходатаиствовати (Б 1741); Инѡтрѡкциѡ Что мы Ниже именовати даемѡ Нашему депѡтиртѡ Что На-оѡще Народниѡ Соборѡ тѡжби Наша Предѡлагати Будетѡ (Б 1744); на лѡто 1720^о изѡвѡени цехѡ ѡ-сѡпочивѡшаго цеса^{па} корола шестаго, На-нашу Православнѡ восточнѡю црѡков да-еи слѡжити Бѡдемѡ (Б 1744); Свещеникѡ ѡдати намѡ бѡдетѡ (Т 1749);
- в) од пуне форме глагола хѡеѡи у презенту (са народним наставцима) и инфинитивом (књишки модел; Римњова и др. 1999: 75): кои хоѡе слѡге держати, по^лвелики щрофѡ хоѡе Подпасти (Б 1744); хоѡемо-ся [...] разговорити (Т 1749).

Књишки модели грађења футура I везују се за црквеноадминистративну документацију и званичан допис групе грађана (Б 1744).

Футур II забележен је у свега неколико примера, а гради се од презента помоћног глагола бити и партиципа претерита: чтогодѡ на истомѡ Соборѡ прилѡчилось Будетѡ (Ј 1732); Тако вама да^и ѡтрошакѡ помогнете како помежду себе уговорѡ учинили будете (Б 1741).

3.5.4. *Перфекаѡ*. Гради се доминантно помоћу ненаглашеног облика помоћног глагола јесам и партиципа претерита: кад-е био ѡ-гра^ѡѡ (Б 1715); и-ѡо-сѡ [...] прали халине (Б 1715); го^опо^ларе Кметове Старе кои-сѡ и-били по^остависмо (В 1715); што сѡ пословал и (Сег. 1736); ѡо-сѡ взели (Сег. 1736а); сѡ-пос-ловали (С 1737а); ѡо-самѡ примѡѡ (С 1738); да-сте поставил^ѡ црѡвне слѡжителѡ (С 1741); ...а ѡо-сѡ наши Прежде реберіе трговцы Бѡвѡиѡ це^ѡ имѡли (Б 1744); и-ниѡ За-нѡга Ниединѡ знаѡ (Б 1744); ѡоѡ даѡѡѡ (Кв. 1745); да-сте-га [...] ѡкривили (С 1746); Мирно-сѡ домѡ дошли (С 1746а); платиѡ самѡ

(Б 1747); како-самъ вамъ и Пре Преповръчивао-се (Б 1750); одъ Свећа кое що-сам-мъ Ја давао (Б 1750); и др.

У појединим примерима регистрована је и књишка форма партиципа претерита са финалним -л у м.р. једн.: нити-е са^м приходишь (С 1746); камо-е ѡша^л (С 1746). Реч је о црквеноадминистративним документима.

Од тридесетих година 18. века, у црквеној документацији регистрован је књишки модел грађења перфекта – са пуном формом помоћног глагола јесам и партиципом претерита, типичан за црквенословнески језик (в. Римњова и др. 1999: 79–80), при чему су форме презента помоћног глагола понекад са српским народним наставцима: Понеже егѡ ѡс: величество и јасный дворъ на наше общенародное понизнѣишее прошеніе естъ на^м съверхъ издаты^х милостивѣйши^х резолюціяхъ допѣстиль Соборъ общій въ Бѣлградѣ держати (Ј 1732); Есѡ всевысочайше допѣстили (К 1749); на Сва Надлежательства Есѡ своихъ заповѣдъ послали (К 1749).

Перфекат грађен без помоћног глагола (према руском моделу; в. Борковски и Кузнецов 2010: 282–284) регистрован је само у једном примеру: Гдѣнъ Капитанъ Јуниѣе, что вза^л в-зая^м: 13 f (Т 1749).

3.5.5. *Аористи*. Посведочени примери указују на честу употребу народних наставака у аористу: го^по^аре Кметове Старе кои-сѡ и-били по^стависмо (Б1715); Сабраше-се (Б 1716); Погодисмо Маистора (Г 1738); дадо^смо (Г 1738); и-ѡни зде по-го^аише агента (Б 1741); примисмо (Кв. 1743); На-мемѡриалъ Никакове резолюціе не-имесмо (Б 1744); Ми дадосмо Емѡ (С 1746а); Примисмо (К 1747); Платише за-звона Что звонише на-декаловѡ бабѡ (Б 1748) и др.

Књишке форме забележене су од тридесетих година 18. века, пре свега у текстовима црквене администрације: Сегѡ ра^л сице писменно потѡахомся нагледати блѣгочестія ваша (К 1731); На-п^рвое ваше пи^саніе ѡветѣствахо^м (Б 1741); и-ш-ни^м контрактъ ѡчинише (Б 1741); Восприяхъ (С 1744); какѡ обѡщахо^м себе первое Бѣѡ а пото^м долѡ по^лписанны^м (Б 1749); соизволихо^м пристати (Б 1749).

3.5.6. Форме у имперфекту и плусквамперфекту веома су ретке:

- а) имперфекат: бжѣственїи егѡ оученицы и-апѣлы поставхся (К 1731);
- б) плусквамперфекат: кои-смо цехъ били извадили (Б 1744); дѣгъ щоѣ ѿ цркве ѣврске бїо прїмиѡ (Б 1747).

3.5.7. У грађи су посведочене и домаће и књишке форме потенцијала: ка^д междѣ вами не-бисмо могли знати болшега места (S 1741); да-быхѡмъ народный Соборъ сей држати ускорили (К 1749); како бы Могли пре^д празни^к Сты^х Апѣтоль Петра и Павла ѡвдѣ у карловци быти могли (К 1749).

3.5.8. Партиципи су забележени у писмима владике Василија и патријарха Арсенија IV, која су написана на рускословенском језику: Миренїе Наше Пише^т вѣБѡхранимїя вароши острогонскѣ коморанскѣ и ѣврскѣ, православнѡ живѣщымъ, наѡ Сщенны^м, наѡ и Свѣтовны^м по-варошахъ и Селѣхъ ѡбрѣтающимся Сѣѡво^м Стыя восточныя и ерѣсалимскїе црѣкве (К 1731); напамя^т воспрїимите Моисеа великагѡ постомъ зако^н ѿ Бѣа оустроенїе стѣхъ аглѣ прїемшаго и люди Израилскїе чре^з чермное море и пѣстыню непроходимую прове^дшагѡ (К 1731); чре^з скорѡ во вїѣннѣ бывшю депятацїю (К 1743).

4. ЗАКЉУЧАК

Морфолошке карактеристике језика анализираних докумената указују на присуство хомогене, тематски и социјално стратификоване полиглосије.

С једне стране, језик *йословнойравних* текстова показује динамичан карактер будући да је до тридесетих година 18. века реч о претежно српском народном језику да би од четврте деценије 18. века (пре свега у текстовима чији су адресанти представници угледнијег грађанства – магистри: Ј 1732; С 1734; С 1737; С 1739; С 1744; Б 1744) почеле да продиру књишке црте стварајући славеносрпски језички идиом.¹³

¹³ Фонолошка анализа спроведена на истом корпусу указује на појаву пре свега рускословенских фонетизама, чиме се поткрепљује наведена тврдња (в. Бјелаковић 2019а).

С друге стране, *црквеноадминистративни* текстови писани су (1) на рускословенском (званични дописи високог свештенства: К 1731; К 1743) и (2) на мешовитом типу језику (Ј 1732; С 1736; Г 1738; Б 1741; С 1741; К 1746; С 1746, С 1746а; К 1747; Ђ 1749; С 1749; Т 1749; К 1749), при чему се њихова детаљнија језичка структура може сагледати тек у синтези са резултатима фонолошке анализе истог корпуса (в. Бјелаковић 2019а).

Пошто најстарији анализирани црквеноадминистративни текстови потичу управо из тридесетих година 18. века, немогуће је поуздано утврдити да ли је реч о вернакуларизацији књижевног, о елевацији народног језика, или пак о континуитету у употреби мешовитог језика, познатог још од средњовековне писмености (в. Младеновић 1987; Грковић-Мејџор 2007: 427–459; Курешевић 2015).

Иако спроведена анализа јасно указује на везу употребе вишег стила са тематиком докумената и социјалном стратификацијом учесника у кореспонденцији, целовит увид у језике рукописне продукције Срба у 18. веку моћи ће се добити тек након систематичније обраде ширег корпуса.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић 2018а: И. Бјелаковић, Напомене о фонолошкој структури докумената Архива манастира Савина (18. век), *Досијејев врш*, Београд, Годишњак Задужбине Доситеј Обрадовић, Година VI, Број 6, у штампи, 15–32.
- Бјелаковић 2018б: И. Бјелаковић, Напомене о морфолошкој структури докумената Архива манастира Савина (18. век), *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XLIII/1, 407–422.
- Бјелаковић 2019: И. Бјелаковић, Напомене о фонолошкој структури докумената Архива Српске православне епархије будимске у Сентандреји (прва половина 18. века), *Октоих*, у штампи.
- Бјелаковић 2019а: И. Бјелаковић, Језик докумената Архива Српске православне епархије будимске у Сентандреји (прва половина 18. Века), *Научни састајник слависта у Вукове дане*, 48/1, у штампи.

- Борковски и Кузњецов 2010: В. И. Борковский и П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва, 2010.
- Грковић-Мејџор 2007: Ј. Грковић-Мејџор, Језик српске средњо-вековне писмености: достигнућа и задаци, *Шезгесет ѿ-дина Инстѿишѿа за срѿски језик САНУ*, Зборник радова I, Београд: САНУ, 249–266.
- Курешевић 2016: М. Курешевић, Језик Слова Акира Премудроѿ из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53. *Јужнословенски филолоѿ*, 72/1–2, 105–126.
- Милорадовић и Јовановић 2017: С. М. Милорадовић и В. З. Јовановић, Српски језик у Мађарској – стање и перспектива дијалектолошких истраживања, или језик који нас је одржао. *Годишњак за срѿски језик*, XXVIII, 15, 63–78.
- Младеновић 1972: А. Младеновић, Језик трију цеклинских писама из друге половине 18. вијека, *Зборник за језик и књижевност*, Књига 1, Титоград, 1972, 45–58.
- Младеновић 1973: А. Младеновић, *Језик владице Данила*, Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић 1977: А. Младеновић, Филолошки коментар уз једно писмо из Херцеговине упућено Дубровнику 1728. године, *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja. Knjiga XXXIV, Odeljenje društvenih nauka*, Књига 6, Сарајево, 1977, 273–283.
- Младеновић 1977а: А. Младеновић, Језик у писмима цетињског владице Висариона с краја XVII века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XX/1, 1977, 1–49.
- Младеновић 1984–1985: А. Младеновић, Неке филолошке напомене уз опис српских рукописа XVIII века, *Археографски прилози*, 6–7, 337–345.
- Младеновић 1987: А. Младеновић, Карактер језика неких писама будимског епископа и карловачког митрополита Вићентија Поповића из првих деценија XVIII века, *Сеншандрејски зборник 1*, Београд, 1987, 225–236.
- Младеновић 1992: А. Младеновић, Језик трију сентандрејских писама из првих деценија XVIII века, Београд, *Сеншандрејски зборник*, 2, 137–148.
- Римњова и др. 1999: М. Л. Ремнёва и др. *Церковнославјанский язык*. Москва: Издательство Московского университета.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. JAZU I–XXIII (1880–1976). Zagreb.

- Степановић 1982: П. Степановић, Говори Срба у мађарској језичкој средини. *Научни састјанак славистија у Вукове дане* 11/2: 163–171.
- Степановић 1994: П. Степановић, *Говор Срба и Хрватија у Мађарској. Штокавско наречје*. Студије о Србима. Београд – Нови Сад: Дечје новине – Вукова задужбина – Матица српска.
- Стојановић 2011а: Ј. Стојановић, Континуанти старог полугласника у Паштровским исправама, *Научни састјанак славистија у Вукове дане*, 40/1, 263–278.
- Стојановић 2011б: Ј. Стојановић, Морфолошке карактеристике генитива и локатива множине у Паштровским исправама: 16–19. вијек, *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са V међународној научној скупи*, Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности, Крагујевац, Књига 1, 371–385.
- Стојановић 2012: Ј. Стојановић, Употреба предлошкопадежних конструкција са акузативом-локативом и инструменталом у значењу просторних односа у „Паштровским исправама” (16–19. вијек), у: М. Ковачевић (ур.), *Наука и идентитет: филолошке науке*, Зборник радова, Пале: Филозофски факултет, 229–244.
- Суботић 2003: Љ. Суботић, критички приступ проучавању историје (српског) књижевног језика, *Српски језик*, VIII/1–2, 99–110.
- Суботић 2004: Љ. Суботић, Из историје књижевног језика: „питање језика”, *Предавања из историје језика*, Нови Сад: Филозофски факултет, 142–191.

ISIDORA G. BJELAKOVIĆ

NOTES ON THE MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF THE
DOCUMENTS OF ARCHIVE OF THE SERBIAN ORTHODOX
EPARCHY OF BUDA (IN SZENTENDRE)
(FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY)

SUMMARY

The paper analyzes the morphological structure in the language of documents stored in the Archive of the Serbian Orthodox Eparchy of Buda (in Szentendre) dating back to the 18th century. The research is being carried out in order to notice the time of penetration of literary morphological characteristics in them. The analysis indicates that the influence of literary morphological characteristics began from the fourth decade of 18th century. It seems it is conditioned by the social status of the participants in the correspondences, as well as the thematic fields in one text.

Key words: 18th century, Serbian language, morphology.

Николина П. Тутуш*
Филозофски факултет
Нови Сад

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 3. 2019.
Прихваћен: 25. 4. 2019.

О СРПСКОМ ТРАВНИКУ ИЗ 18. ВЕКА (РЕЧНИК ФИТОНИМА)

У раду се представља рукописни травник из 18. века који се чува у Сечењијевој библиотеци у Будимпешти под сигнатуром 3 Quart. IIIyr. Serb. Циљ истраживања односи се на сагледавање предстандардног језичког израза на лексичком нивоу и на састављање речника фитонима заступљених у овом рукопису. Као резултат добија се систематизован преглед лековитог биља које се код нас користило, као и преглед језичког фонда везаног за њихово именовање.

Кључне речи: српски травник, рукопис, речник фитонима, Андрија Волни.

ПРЕДМЕТ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет овог истраживања јесте рукописни травник који се чува у Сечењијевој библиотеци у Будимпешти под сигнатуром 3 Quart. IIIyr. Serb. На основу следећег записа са насловне стране: Wolny. Professoris celeberr. Botanica, Floram Syrmiensem spectantia, idiomate serbico. MS. Sec. XVIII¹, претпоставља се да је реч о травнику Андрије Волног, чувеног професора и директора Карловачке гимназије, који

* nina.tutus@gmail.com

¹ Чувеног професора Волнија Ботаника која се односи на сремску флору. Рукопис, 18. век, на српском језику (текст превела Ифигенија Драганић, Филозофски факултет, Нови Сад).

је настао током 18. века. Наведену претпоставку поткрепљују и резултати добијени након поређења рукописа А. Волног у *Хербаријуму* са латиничним називима биља датим у *Срџском шравнику*, који несумњиво указују на исти дуктус.² Неопходно је, ипак, додати да рукопис којим је исписано презиме *Wolny* на првој страни *Срџског шравника* и потпис А. Волног из његовог *Хербаријума* не упућују на исту руку, што би највероватније значило да је друга особа записала име аутора *Срџског шравника*. Имајући наведено у виду, а прихватајући хипотезу о ауторству, могло би се рећи да овај рукопис представља праву драгоценост за историју биологије у српској културној средини будући да је у питању једини познат ботанички ћирилични рукопис А. Волног.

Рукопис се састоји од 14 страна (седам листова) на којима је текст организован двостубачно. На самом почетку рукописа налази се наслов *Травник Сербскій*, а одмах испод њега почиње се са навођењем назива биљака. Називи биљака дати су у форми речника, од слова А до слова Ћ. Битно је напоменути да се спискови фитонима чија су почетна слова С, Т, Ћ, У, Ф, Х, Ц, Ш и Щ понављају два пута, при чему или остају исти или су допуњени још неким називима биљака, док се списак фитонима чије је почетно слово Ч понавља три пута.

Циљ истраживања односи се, с једне стране, на сагледавање предстандардног језичког израза на лексичком нивоу и на састављање речника фитонима заступљених у овом рукопису. Као резултат добија се један систематизован преглед лековитог биља које се код нас користило, као и преглед језичког фонда везаног за њихово именовање.

О НАЧИНУ САСТАВЉАЊА РЕЧНИКА ФИТЕНИМА

Приликом састављања речника фитонима у *Срџском шравнику* водила сам се начелима предложеним у раду И. Бјелаковић и Љ. Суботић (2011: 149–162): лексикографски

² Идентит аутора *Срџског шравника* утврдила је проф. Исидора Бјелаковић, којој овом приликом захваљујем на великој помоћи.

чланак чине следећи елементи: транскрибован фитоним из травника, његов латински назив, забележена граfiјска форма у оригиналу, синоними. Годину нисам наводила с обзиром на то да је реч о само једном извору, без наведене године.

Латинске називе биљака одређивала сам користећи ботаничке речнике Драгутина Симоновића (1959) и Б. Шулека (Šulek 1879), с тим да сам предност давала Симоновићу, јер је савременији и обухватнији (у његовој грађи је и Шулеков речник). У овом речнику статус синонима добијале су само оне лексеме које су у травнику груписане под истим значењем, тј. навођене као истозначне уз одређени фитоним. Латинске називе фитонима за које су наведени синоними допуњавала сам латинским називима њихових синонима, при чему сам их посебно обележавала знаком „+” и објашњењем у фусноти. На тај начин се чува изворно значење одређеног фитонима, али се указује и на могућа проширења која су му у травнику дата.

ГРАФИЈСКА АНАЛИЗА ТЕКСТА

Графијска анализа текста указује на то да је он писан традиционалном ћирилицом грађанског типа, типичном за предстандардни израз Срба 18. и прве половине 19. века. Бележе се следеће графеме:

<а>, <б>, <в>, <г>, <д>, <е>, <ђ>, <ж>, <з>, <и>, <і>, <ї>, <й>, <ы>, <³>, <ј>, <к>, <л>, <м>, <н>, <о>, <п>, <р>, <с>, <т>, <ћ>, <у>, <’>, <ф>, <х>, <ц>, <ч>, <ш>, <щ>, <ю>, <я>, <ь>, <ѿ>.

ОПШТА НАЧЕЛА ТРАНСКРИПЦИЈЕ

Текст травника транскрибован је савременом српском ћирилицом, тако да језик анализираног дела у потпуности одговара оригиналу. Приликом транскрипције посебна пажња је посвећена регистровању оних графема и графемских група које не представљају део инвентара савремене српске ћирилице или оних које су се у предстандардној епоси развоја српског књижевног језика могле употребљавати у раз-

личитим гласовним вредностима. Овом приликом наводе се транскриптивна решења графема и графемских група које одговарају наведеном критеријуму.

- Графема <а> има фонетску вредност вокала /а/ (иза консонаната и у иницијалном положају) и фонетску вредност /ја/ – у позицији иза вокала: <ждралика> → ждралика; <жалфѣа> → жалфија.
- Графеме <Е> и <е> имају фонетску вредност вокала /е/ и фонетску вредност /је/ (на почетку речи и слога): <детелина> → детелина; <бодливое> → бодливоје; <Ечамъ> → јечам.
- Графема <ѣ> има фонетску вредност вокала /е/, при чему иза палатала може да маркира његову мекоћу: <лѣшникъ> → лешник; <билѣ> → биље.
- Графемска група <ле> има фонетску вредност /ле/ и фонетску вредност /ге/: <стакленица> → стакленица; <одолень> → одољен.
- Графема <ы> има фонетску вредност вокала /и/: <тыква> → тиква.
- Графема <и> има фонетску вредност вокала /и/ и фонетску вредност сонанта /ј/ (иза вокала): <искрица> → искрица; <раиска> → рајска.
- Графема <й> има фонетску вредност сонанта /ј/ и вокала /и/: <шебой> → шебој; <каѣсѣа> → кајсија.
- Графема <ѣ> има фонетску вредност вокала /и/ и фонетску вредност сонанта /ј/: <врабчѣе семе> → врапчије семе; <винобоѣ> → винобој.
- Графема <і> има фонетску вредност вокала /и/ и фонетску вредност /ји/: <водопіа> → водопија; <сврачі нокти> → сврачји нокти.
- Графема <н> има фонетску вредност /н/ и фонетску вредност /н'/ – на крају слога испред консонанта: <шафранъ> → шафран; <метвица конска> → метвица коњска.
- Графемска група <ни> има фонетску вредност /ни/ и фонетску вредност /н'и/: <куница> → куница; <гуница> → гуњица.

- Графемска група <ли> има фонетску вредности /li/ и вредност /l'i/: <враниликовац> → враниликовац; <шлива> → шљива.
 - Графема <i> има фонетску вредност вокала /i/ и фонетску вредност сонанта /j/: <карачiа трава> → карачија трава; <грозбоi> → грозбој.
 - Графемске група <iu>, <iy>, <iĭ>, <iī>, <ый>, којима се обележавају наставци придева одређеног вида у мушком роду имају фонетску вредност /i/, док графемске групе <iy>, <iī> поред фонетске вредности /i/ могу имати и фонетску вредност /ji/: <врани лукац> → врани лукац; <слѣзь белий> → слез бели; <щавель воденный> → штавель водени; <щавель великий> → штавель велики; <трилистникъ златный> → трилисник златни; <ангелскій корень> → ангелски корен; <краставац дивій> → краставац дивји; <езикъ воловій> → језик волови; <репъ лисицiй> → реп лисициј.
 - Графема <я> има фонетску вредност /ja/: <ясень> → јасен.
 - Графемске групе <ля>, <ня> имају фонетске вредности /l'a/, /n'a/: <бершлянь> → бршљан; <бобняча> → бобњача.
 - Графемска група <лю> има фонетску вредност /l'u/: <драголюбъ> → драгољуб.
 - Графемска група <лу> има фонетске вредности /lu/ и /l'u/: <лукацъ> → лукац;
- <лубичица> → љубичица.
- Графема <Ѡ> има фонетску вредност вокала /u/: <белѠшика> → белушика.
 - Графема <ѣ> има фонетску вредност /č/ и фонетску вредност /ď/: <броѣъ> → броћ; <ѣуль> → ѣул.
 - Графема <щ> има фонетску вредност /št/: <щавель> → штавель.
 - Графемска група <ер> у позицији вокалног /r/ има фонетску вредност /r/ или /er/, уколико је реч о лексемама које нису типичне за српски језик: <верба> → врба; <червени> → червени.

- Диграм <оу> има фонетску вредност вокала /u/: <роузмаринь> → рузмарин.
- Графема <ь> маркира крај речи или уз <л>, <н>, <д>, <т> обележава одговарајуће палатале: <корень> → корен; <ковиль> → ковил; <комоньика> → комоньика; <грождье> → грожђе; <кутъучуварь> → кућучувар.
- Графемска група <ља> има фонетску вредност /lʲa/: <куделья> → кудеља.
- Графемска група <дья> има фонетску вредност /dʲa/: <млдя> → млђа.
- Графема <ж> има фонетске вредности /ž/ и /dž/: <патлижан> → парлицан; <жаруга> → жаруга.

Речник

А

алкермес (неидентификовани фитоним) <Алкермесь>.
ангелика (*Angelica archangelica*) <Ангелика>.
ангелски корен (*Angelica archangelica*, *A. silvestris*) <Ангелскій корень>.
апта (*Sambucus ebulus*, *S. nigra*) <Апта>.
аптика (*Sambucus ebulus*) <Аптика>.
аронак (*Arum maculatum*) <Аронакъ>.
артишока (*Cynara scolymus*) <Артишока>.

Б

багрена (*Robinia pseudacacia*) <Багрена>.
бадем (*Prunus communis*) <Бадемь>.
база (*Sambucus nigra*) <База>. (= зова).
балучка (1. *Allium scorodoprasum*, *A. vineale*; 2. *Gagea*; 3. *Muscari comosum*; 4. *Pancratium moritimum*) <Балучка>. (= врани лукац, = пупета).
батрач (неидентификован фитоним) <Батрачь>.
батурица (*Typha*) <Батурица>.
бедринац (*Pimpinella*, *P. saxifrage*) <Бедринаць>.
белушика (1. *Lepidium*, *L. ruderales*; 2. *Stachys annua*) <Белушика>.
бељак (неидентификован фитоним) <Бѣлякъ>.³

³ Код Симоновића *бељик* (*Quercus robur*, *Qu. sessiliflora*).

бескорка (Cucurbita перо + Cucurbita melopepo⁴) <Бескорка>. (= лудаја, = мисирача, = тублек).

бесначак (неидентификован фитоним) <Бесначакъ>.

бетоника (Betonica officinalis) <Бетоника>. (= рањеник зелени).

биље госпоино (Glycyrrhiza, G. glabra + Cyperus esculentus⁵) <Билѣ Госпоино, Госпоино билѣ>. (= слатки корен).

бисерка (1. Amanita pustulata; 2. Lithospermum officinale) <Бисерка>.

блаженац (неидентификован фитоним) <Блаженацъ>.⁶

блитва (1. Amaranthus blitum; 2. Beta, B. vulgaris, B. vulgaris cicla) <Блитва>.

бљусес (неидентификован фитоним) <Бљусесъ>. (= бљуш).

бљуш (неидентификован фитоним) <Бљушь>. (= бљусес).⁷

боб волчи (Lupinus hirsutus) <Бобъ волчій>.

бобњача (Sedum rubens, S. rubrum) <Бобняча>.

бобовњак (1. Cardamine pratensis; 2. Nasturtium officinale; 3. Sedum, S. purpurascens, S. telephium; 4. Veronica beccabunga) <Бобовнякъ>.

бобровица (неидентификован фитоним) <Бобровица>.

богородична трава (1. Hypericum, H. perforatum; 2. Polygonum mite + Capsella bursa pastoris⁸ + Thymus ovatus, Th. serpyllum⁹) <Богородична Трава>. (= девојачка тр[ава], мајкина душица)

бодливац (неидентификован фитоним) <Бодливацъ>.

божије дрвце (1. Achillea millefolium; 2. Artemisia abrotanum, A. lobelia; 3. Ilex aquifolium; 4. Lonicera caprifolium) <Божіе дрвце>.

божур (Paeonia, P. corallina, P. decora, P. officinalis) <Божуръ>.

боквица (Plantago, P. lanceolata, P. major, P. media + 1. Betonica officinalis; 2. Calamintha vulgaris; 3. Fagus; 4. Scabiosa silenifolia; 5. Stachys¹⁰) <Боквица>. (= буквица).

⁴ Према синонимима *лудаја* (Cucurbita melopepo, C. перо) и *мисирача* (Cucurbita melopepo, C. перо).

⁵ Према синониму *слатки корен* (1. Cyperus esculentus; 2. Glycyrrhiza glabra).

⁶ Код Симоновића *блаженак* (Geum, G. bulgaricum, G. urbanum).

⁷ Код Симоновића *бљуш*, *бљуш* (1. Hedera helix, 2. Mycodermis vini, 3. Tamus communis; Tamus communis).

⁸ Према синониму *девојачка трава* (Capsella bursa pastoris).

⁹ Према синониму *мајкина душица* (Thymus ovatus, Th. serpyllum).

¹⁰ Према синониму *буквица* (1. Betonica officinalis; 2. Calamintha vulgaris; 3. Fagus; 4. Plantago, P. lanceolata; 5. Scabiosa silenifolia; 6. Stachys).

боквица широколисна/усколисна (*Plantago Cornuti*, *P. major*; *Plantago lanceolate*, *P. minor*) <Боквица широко/узколистна>.

боровић (*Cucurbita moschata*) <Боровић>.

боровица (1. *Juniperus*, *J. communis*, *J. nana*, 2. *Vaccinium myrtillus*) <Боровица>.

босуљак (неидентификован фитоним) <Босуљак>.

бреберика (*Berberis vulgaris*) <Бреберика>.

бреза (*Betula*, *B. pubescens*, *B. verrucosa*) <Бреза>.

брекиња (*Sorbus aria*, *S. torminalis*) <Брекиња>.

бресква (*Prunus persica*) <Бресква>.

брест (*Ulmus*, *U. campestris*, *U. scabra*) <Брест>.

броћ (1. *Galium*; 2. *Rubia*, *R. tinctorum*) <Броћ>.

бршљан (1. *Bryonia alba*; 2. *Hedera helix*; 3. *Hieracium sphondylium*) <Бершљан>.

буара (неидентификовани фитоним) <Буара>.¹¹

бубонак (неидентификовани фитоним) <Бубонак>.

буква (*Fagus silvatica*) <Буква>.

буквица (1. *Betonica officinalis*; 2. *Calamintha vulgaris*; 3. *Fagus*; 4. *Plantago*, *P. lanceolata*; 5. *Scabiosa silenifolia*; 6. *Stachys* + *Plantago major*, *P. media*¹²) <Буквица>. (= боквица).

була (1. *Arum maculatum*, 2. *Papaver rhoeas*) <Була>.

бундева жута (*Cucurbita melopepo*) <Бундева жута>.

бундева крастава (неидентификовани фитоним) <Бундева крастава>.

бундева турска (неидентификовани фитоним) <Бундева турска>.

бундева црна (*Cucurbita melopepo*) <Бундева црна>.

бундевица (*Cucurbita*, *C. ovifera*) <Бундевица>.

буника (1. *Atropa belladonna*; 2. *Hyoscyamus*, *H. niger*; 3. *Scopolia carniolica*) <Буника>.

В

варварица (неидентификовани фитоним) <Варварица>.

варунац (*Juniperus sabina*) <Варунац>.

вења (*Juniperus*, *J. communis*) <Вења>.

вепровац (1. *Arnica montana*; 2. *Carlina*; 3. *Doronicum*) <Вепровац>.

веркута (*Alchemilla vulgaris*) <Веркута>.

вероника (*Veronica*) <Вероника>.

¹¹ Код Симоновића *буарача* (*Capsicum*).

¹² Према синониму *боквица* (*Plantago*, *P. lanceolata*, *P. major*, *P. media*).

- весковина** (неидентификовани фитоним) <Везковина>.
- видић** (*Anagallis arvensis*) <Видић>.
- видовка** (*Anagallis arvensis*) <Видовка>.
- видовчица плаветна мушка** (*Anagallis coerulea*) <Видовчица плаветна мужка>.
- видовчица црвена женска** (*Anagallis phoenicea*) <Видовчица црвена женска>.
- вилина коса** (*Cuscuta*, *C. epithymum*, *C. europaea*) <Вилина Коса>.
- виловка** (неидентификовани фитоним) <Виловка>.
- виница** (неидентификовани фитоним) <Виница>.
- винобој** (*Phytolacca decandra*) <Винобој>.
- висибабa** (*Galanthus nivalis*) <Висибаба>.
- вишња** (1. *Phaseolus coccineus*; 2. *Prunus cerasus*) <Вишна>.
- владиславка** (неидентификовани синоним) <Владиславка>.¹³
- влашац** (*Allium ascalonicum*, *A. oleraceum*, *A. schoenoprasum*) <Влашац>. (= влашица).
- влашица** (*Allium ascalonicum*, *A. oleraceum*, *A. schoenoprasum*) <Влашица>. (= влашац).¹⁴
- водопија** (*Cichorium intybus*) <Водоп³я>. (= водоплав).
- водоплав** (*Cichorium intybus*) <Водоплавъ>. (= водопија).
- воловац** (неидентификовани фитоним) <Воловаць>.
- волови језик** (*Symphytum officinale*) <Волов³ езикъ>.
- волово око** (*Leucanthemum vulgare* + 1. *Leucanthemum*; 2. *Tanacetum* (*Chrysanthemum tricolor*)¹⁵ + 1. *Callistephus chinensis*; 2. *Matricaria chamomilla*; 3. *Tanacetum indicum*, *T. sinense*¹⁶) <Волово око>. (= воловско око, = лепа ката).
- воловода** (1. *Cuscuta*; 2. *Orobanche*, *O. gracilis*; 3. *Platanthera bifolia*) <Воловода>.
- волоовско око** (1. *Leucanthemum*, *L. vulgare*; 2. *Tanacetum* (*Chrysanthemum tricolor*) + 1. *Callistephus chinensis*; 2.

¹³ Код Симоновића *владисавка* (*Gentiana*, *G. cruciate*, *G. lutea*, *G. rannonica*).

¹⁴ Фитоним идентификован према синониму *влашац* (*Allium ascalonicum*, *A. oleraceum*, *A. schoenoprasum*).

¹⁵ Према синониму *волоовско око* (1. *Leucanthemum*, *L. vulgare*; 2. *Tanacetum* (*Chrysanthemum tricolor*)).

¹⁶ Према синониму *лепа ката* (1. *Callistephus chinensis*; 2. *Matricaria chamomilla*; 3. *Tanacetum indicum*, *T. sinense*).

Matricaria chamomilla; 3. *Tanacetum indicum*, *T. sinense*¹⁷)
<Воловско око>. (= волово око, = лепа ката).

волујак (*Anchusa*, *A. azurea*, *A. officinalis*) <Вољујак>.

врани лукац (1. *Allium scorodoprasum*, *A. vineale*; 2. *Gagea*; 3. *Muscari comosum*; 4. *Pancreatum moritimum*) <Враниј лукацъ, Вран³и лукацъ>. (= балучка, = пупета).¹⁸

враниликац (неидентификовани фитоним) <Враниликацъ>.

вранилова трава (*Origanum*, *O. heracleoticum*, *O. vulgare*) <Вранилова трава>.

враниловка (*Origanum vulgare*) <Враниловка>.

врапчево семе (*Lithospermum officinale*) <Врабчево семе>. (= врапчије семе).

врапчије / врапчје нокте (неидентификовани фитоним) <Врабчије нокте>. (= врапчево нокте).

врапчије / врапчје семе (*Lithospermum officinale*) <Врабчије семе>. (= врапчево семе).

вратич (*Tanacetum vulgare*) <Вратичъ>.

врба (*Salix*, *S. alba*) <Верба>.

вретенце (неидентификовани фитоним) <Вретенце>.

вусика (неидентификовани фитоним) <Вусика>.

Г

гавес бели (1. *Cynoglossum creticum*; 2. *Symphytum officinale*, *S. tuberosum*) <Гавесъ белій>.

гавес црни (1. *Anchusa*; 2. *Symphytum officinale*, *S. tuberosum*) <Гавесъ црній>.

гвождака (неидентификовани фитоним) <Гвождака>.

генцијан (*Gentiana*) <Генцианъ>.

георгиц (*Convallaria majalis*) <Георгицъ>.

глог црвени (*Crataegus monogyna*, *C. oxyacantha*) <Глогъ црвеній>.

глог црни (*Crataegus nigra*, *C. pentagyna*) <Глогъ црній>.

глођва (неидентификовани фитоним) <Глођва>.

голац (неидентификовани фитоним) <Голацъ>.

голопас (неидентификовани фитоним) <Голопасъ>.

¹⁷ Према синониму *леџа кџџа* (1. *Callistephus chinensis*; 2. *Matricaria chamomilla*; 3. *Tanacetum indicum*, *T. sinense*).

¹⁸ Фитоним идентификован према синониму *балучка* (1. *Allium scorodoprasum*, *A. vineale*; 2. *Gagea*; 3. *Muscari comosum*; 4. *Pancreatum moritimum*).

- горичак** (неидентификовани фитоним) <Горичакъ>.
- горкослад** (*Solanum dulcamara*) <Горкосладъ>.
- гороцвет** (1. *Adonis*, *A. autumnalis*, *A. vernalis*; 2. *Gentiana Clussi*; 3. *Orchis*; 4. *Trollius europaeus*) <Гороцвѣтъ>.
- гортанка** (*Brunella vulgaris*) <Гортанка>.
- горушица** (1. *Brassica nigra*; 2. *Raphanus raphanistrum*; 3. *Sinapis*, *S. arvensis*) <Горушица>.
- горчаница** (неидентификовани фитоним) <Горчаница>.
- госпина трава** (*Hypericum perforatum*) <Госпина трава>.
- госпино биље** (*Glycyrrhiza*, *G. glabra*) <Госпино билѣ>.
- граб** (*Carpinus*, *C. betulus*, 2. *Ostrya carpinifolia*) <Грабъ>.
- граовина** (неидентификовани фитоним) <Граовина>.
- грах слани** (*Cicer arietinum*) <Грахъ сланий>.
- грахор** (1. *Agrostemma githago*; 2. *Lathyrus*, *L. niger*, *L. sativus*, *L. sphaericus*, *L. tuberosus*, *L. vernus*; 3. *Vicia*, *V. sativa*, *V. sepium*) <Грахоръ>.
- грашак** (1. *Pisum sativum*; 2. *Vicia sativa*) <Грашакъ>.
- грашац** (1. *Cuminum cyminum*; 2. *Lathyrus niger*, *L. tuberosus*, *L. vernus*) <Грашацъ>.
- грожђе бодљивоје** (неидентификовани фитоним) <Грождѣ бодливое>.
- грозбој** (1. *Atropa belladonna*; 2. *Phytolacca decandra*) <Грозбои>.
(= грозбоја).
- грозбоја** (1. *Atropa belladonna*; 2. *Phytolacca decandra*) <Грозбоя>.
(= грозбој).
- грозничак** (неидентификовани фитоним) <Грозничакъ>.
- грозничиница** (*Scutellaria*) <Грозничиница>.
- грудњанка** (*Pulmonaria*, *P. officinalis*) <Груднянка>.
- грушка** (неидентификовани фитоним) <Грушка>.
- грушник** (неидентификовани фитоним) <Грушникъ>.
- гујино цвеће** (1. *Galega officinalis*; 2. *Melilotus*, *M. officinalis*) <Гуино цвете>. (= ждралика).¹⁹
- гуња** (*Cydonia oblonga*) <Гуня>.
- гуњица** (1. *Cotoneaster*; 2. *Lotus*; 3. *Medicago lupulina*) <Гуница>.

¹⁹ Фитоним идентификован према синониму *ждралика* (1. *Galega officinalis*; 2. *Melilotus*, *M. officinalis*).

Д

- дан и ноћ** (*Viola arvensis*, *V. hortensis*, *V. tricolor*) <Дань и ноћь>.
- дафина** (*Elaeagnus angustifolia*) <Дафина>. (= јгда).
- двозубац** (неидентификовани фитоним) <Двозубаць>.²⁰
- дгуња** (*Cydonia oblonga*) <Дгуна>.
- дебела тиква** (*Bryonia*, *B. alba*) <Дебела тиква>.
- дебелкоса** (неидентификовани фитоним) <Дебел Коса>.
- девесил** (*Seseli rigidum* + 1. *Artemisia*, *A. annua*; 2. *Rosa*, *R. damascene*²¹) <Девесиль>. (= ђул).
- девојачка тр[ава]** (*Capsella bursa pastoris* + 1. *Hypericum*, *H. perforatum*; 2. *Polygonum mite*²² + *Thymus ovatus*, *Th. serpyllum*²³) <Девоячка тр[ава]>. (= богородична трава, = мајкина душица).
- детел** (1. *Medicago lupulina*; 2. *Trifolium*, *T. arvense*) <Детель>. (= детелина).²⁴
- детелина** (1. *Medicago lupulina*; 2. *Trifolium*, *T. arvense*) <Детелина>. (= детел).
- дивља љубичица** (*Viola canina*) <Дивля любичица>.
- дивизма** (*Verbascum*, *V. Thapsus*) <Дивизма>.
- дивји калопер** (неидентификовани фитоним) <Диви калоперь>.
- добрачавица** (*Glechoma hederaceum*) <Добрачавица>. (= добричава).
- добричава** (*Glechoma hederaceum*) <Добричава>. (= добрачавица).
- докусдофија** (неидентификовани фитоним) <Докусдофѝа>.
- драгољуб** (1. *Aconitum napellus*; 2. *Amaranthus purpurascens*; 3. *Convallaria majalis*; 4. *Nasturtium officinale*; 5. *Orobanche*; 6. *Platanthera bifolia*; 7. *Tropaeolum majus*, *T. minus*) <Драгољубь>.
- драгонац** (неидентификовани фитоним) <Драгонаць>.
- дрен** (*Cornus mas*) <Дрень>.
- дуб** (*Quercus*, *Qu. robur*, *Qu. sessiliflora*) <Дубь>.
- дуван** (*Nicotiana*) <Дувань>.

²⁰ Код Симоновића *двозуб* (*Bidens*, *B. tripartita*).

²¹ Према синониму *ђул* (1. *Artemisia*, *A. annua*; 2. *Rosa*, *R. damascene*).

²² Према синониму *богородична шрава* (1. *Hypericum*, *H. perforatum*; 2. *Polygonum mite*).

²³ Према синониму *мајкина душица* (*Thymus ovatus*, *Th. serpyllum*).

²⁴ Фитоним идентификован према синониму *детелина* (1. *Medicago lupulina*; 2. *Trifolium*, *T. arvense*).

дуд (*Morus*) <Дудь>.

дупњача (неидентификован фитоним) <Дупняча>.

Ђ

ђина (неидентификован фитоним) <Дђина>.

ђиповина (*Andropogon*, *A. gryllus*) <Ђиповина>.

ђул (1. *Artemisia*, *A. annua*; 2. *Rosa*, *R. damascene* + *Seseli rigidum*²⁵) <Ђуль>. (= девесил).

ђулашик (*Lychnis chalcidonica*) <Дђулашикь, Ђулашикь>. (= турски карамфил).

ђурдице (неидентификовани фитоним) <Ђурдице>.

Ж

жабњак (1. *Caltha palustris*; 2. *Matricaria chamomilla*; 3. *Ranunculus*) <Жабњакь>.

жаворонац (неидентификовани фитоним) <Жаворонац>.²⁶

жалфија (*Salvia*, *S. officinalis*) <Жалфја>.

жаруга (неидентификовани фитоним) <Жаруга>.

ждралика (1. *Galega officinalis*; 2. *Melilotus*, *M. officinalis*) <Ждралика>. (= гујино цвеће).

желеби перчин (неидентификовани фитоним) <Желеби перчинь>.²⁷

желудац (неидентификовани фитоним) <Желудац>.

жељезенка (неидентификовани фитоним) <Желђзенка>.²⁸

жестоковина (неидентификовани фитоним) <Жестоковина>.²⁹

жива трава (1. *Erodium*, *E. ciconium*, *E. cicutarium*; 2. *Geranium Robertianum*) <Жива трава>.

живица (1. *Cannabis*; 2. *Coriandrum*; 3. *Linum usitatissimum*; 4. *Lycium halimifolium*) <Живица>.

жофија (неидентификовани фитоним) <Жофја>.

жутилова трава (*Genista*, *G. tinctoria*) <Жутилова трава>.

жућак (неидентификовани фитоним) <Жутякь>.³⁰

²⁵ Према синониму *девесил* (*Seseli rigidum*).

²⁶ Код Симоновића *жаворонак* (*Delphinium consolida*).

²⁷ Вероватно је исто што и *челеби перчин* (*Delphinium ajacis*).

²⁸ Код Симоновића *жељезанка* (*Verbena officinalis*).

²⁹ Код Симоновића *жестиковина* (*Acer tataricum*).

³⁰ Код Симоновића *жућњак* (1. *Boletus edulis*, *B. satanas*, 2. *Curcuma longa*, 3. *Ranunculus*).

3

залечак (неидентификовани фитоним) <Залџчак>.

зановет (1. *Cutisus*, *C. austriacus*, *C. nigricans*, *C. supinus*; 2. *Genista tinctoria*; 3. *Laburnum anagyroides*; 4. *Petteria ramentacea*) <Зановет>.

звезданац (*Medicago lupulina*) <Звезданац>.

звонац (1. *Campanula*; 2. *Rhinanthus*, *Rh. major*, *R. minor*, *R. Wagneri* + 1. *Aquilegia vulgaris*; 2. *Campanula rotundifolia*, *C. trachelium*; 3. *Leucojum aestivum*³¹) <Звонац>. (= звонце).

звонце (1. *Aquilegia vulgaris*; 2. *Campanula*, *C. rotundifolia*, *C. trachelium*; 3. *Leucojum aestivum*; 4. *Rhinanthus*, *Rh. major* + 1. *Rhinanthus minor*, *R. Wagneri*³²) <Звонце>. (= звонац).

зеленкада (*Narcissus pseudonarcissus*, *N. radiflorus*) <Зеленкада>.

земљаница (*Fragaria* + *F. vesca*³³) <Земљаница>. (= јагода).

зечји зоб (*Ononis*, *O. hircine*, *O. spinose*) <Зечји зоб>. (= зечји овас, = зечји овес, = зечји трн).³⁴

зечји овас (*Ononis*, *O. hircine*, *O. spinose*) <Зечји овас>. (= зечји зоб, = зечји овес, = зечји трн).³⁵

зечји овес (*Ononis*, *O. hircine*, *O. spinose*) <Зечји овес>. (= зечји зоб, = зечји овас, = зечји трн).³⁶

зечји трн (*Ononis*, *O. hircine*, *O. spinose*) <Зечји терњ>. (= зечји зоб, = зечји овас, = зечји овес).

зимизелен (*Vinca minor*) <Зимизелен>.

златница (*Solidago virga-aurea*) <Златница>.

златоранка (неидентификован фитоним) <Златоранка>.

змијак (*Scorzonera*, *S. hispanica*) <Змијак>.

змијина трава (1. *Artemisia dracunculus*; 2. *Arum maculatum*; 3. *Daphne mezereum*; 4. *Dracunculus vulgaris*; 5. *Geranium*

³¹ Према синониму *звонце* (1. *Aquilegia vulgaris*; 2. *Campanula*, *C. rotundifolia*, *C. trachelium*; 3. *Leucojum aestivum*; 4. *Rhinanthus*, *Rh. major*).

³² Према синониму *звонац* (1. *Campanula*; 2. *Rhinanthus*, *Rh. major*, *R. minor*, *R. Wagneri*).

³³ Према синониму *јагода* (*Fragaria*, *F. vesca*).

³⁴ Фитоним идентификован према синониму *зечји шрн* (*Ononis*, *O. hircine*, *O. spinose*).

³⁵ Фитоним идентификован према синониму *зечји шрн* (*Ononis*, *O. hircine*, *O. spinose*).

³⁶ Фитоним идентификован према синониму *зечји трн* (*Ononis*, *O. hircine*, *O. spinose*).

molle; 6. *Silybum marianum*; 7. *Sonchus oleraceus*; 8. *Taraxacum officinale*; 9. *Veronica chamaedrys*, *V. teucrium*) <Змиина трава>.

зоб (1. *Avena*, *A. sativa*; 2. *Hordeum*) <Зобъ>.

зова (*Sambucus nigra*) <Зова>. (= база).

зубача (1. *Agropyrum repens*; 2. *Cynodon dactylon*; 3. *Digitaria*, *D. ciliaris*, *D. sanguinalis*) <Зубача>.

зуква (1. *Heleocharis*, *H. palustris*; 2. *Juncus*, *J. gaucus*; 3. *Salix vitellina*; 4. *Scirpus radicans*, *S. silvaticus*) <Зуква>.

зукваре (неидентификован фитоним) <Зукваре>.

зумбул (1. *Hyacinthus orientalis*; 2. *Leucojum aestivum*; 3. *Scilla bifolia*) <Зумбуль>.

И

ивањско цвеће бело (*Galium mollugo*) <Иванско цвеће бело>.

ивањско цвеће жуто (*Galium verum*) <Иванско цвеће жуто>.

игирот (*Acorus calamus*) <Игироть>.

имела (1. *Loranthus europaeus*; 2. *Viscum album*) <Имела>.

искрица (1. *Bellis perennis*; 2. *Ranunculus acer*, *R. asiaticus*) <Искрица>.

исоп (*Hyssopus officinalis*) <Исопъ>.

Ј

јаблан (1. *Malva*; 2. *Populus nigra*, *P. pyramidalis*; 3. *Trollius europaeus*) <Јаблањ>.

јабука злата (*Solanum lycopersicum*) <Јабука злата>.

јабука морска (неидентификовани фитоним) <Јабука морска>.

јабучица вучја (1. *Aristolochia clematitis*, *A. pallida*; 2. *Cyclamen europaeum*; 3. *Physalis alkekengi*) <Јабучица вуча, Јабучица вучја>. (= курјача).

јабучица рајска (*Solanum lycopersicum*) <Јабучица раиска>. (= патиџан).

јавор (1. *Acer*, *A. platanoides*, *A. pseudoplatanus*; 2. *Laurus nobilis*; 3. *Platanus orientalis*) <Јаворъ>.

јагода (*Fragaria*, *F. vesca* + 1. *Capparis spinose*; 2. *Ribes grossularia*; 3. *Rubus*, *R. caesius*, *R. fruticosus*, *R. tomentosus*³⁷) <Јагода>. (= земљаница, = купина).

³⁷ Према синониму *кујина* (1. *Capparis spinose*; 2. *Ribes grossularia*; 3. *Rubus*, *R. caesius*, *R. fruticosus*, *R. tomentosus*).

јагодњак (1. *Caltha palustris*; 2. *Chenopodium capitatum*; 3. *Fragaria vesca*; 4. *Potentilla sterilis*; 5. *Rubus caesius*, *R. idaeus*) <Јагоднякъ>.

јагорчевина (*Primula*, *P. elatior*, *P. veris*, *P. vulgaris*) <Јгорчевина>.

јареник (неидентификовани фитоним) <Јареникъ>.

јар-коприва (*Urtica urens*) <Јр-коприва>.

јарчиковина (1. *Ligustrum vulgare*; 2. *Rhamnus*, *Rh. cathartica*, *Rh. frangula*) <Јрчиковина>. (= пасјаковина).³⁸

јасен (*Fraxinus*, *F. excelsior*, *F. ornus*) <Јасень, Јасень>.

јасенак (1. *Dictamnus albus*; 2. *Polygonatum*) <Јасенакъ, Јасенакъ>.

јвовина (неидентификован фитоним) <Јвовина>.³⁹

јгда (*Elaeagnus angustifolia*) <Јгда>. (= дафина).⁴⁰

језик волови (*Symphytum officinale*) <Езикъ волов³й>.

језик говеђи (*Scolopendrium vulgare*) <Езикъ говеђи>.

језик пасји (*Cynoglossum*, *C. creticum*, *C. officinale*) <Езикъ пасій>.

језичак (*Anchusa azurea*) <Езичакъ>.

јелзеник (неидентификовани фитоним) <Елзеникъ>.

јесенка (*Callistephus chinensis* + *Colchicum autumnale*⁴¹). <Јесенка>. (= мразова сестрица).

јечам (*Hordeum*, *H. vulgare*) <Ечамъ>.

јовина (*Alnus*, *A. glutinosa*) <Јовина>.

јоргован (*Syringa vulgaris*) <Јоргованъ>.

К

кадивица (1. *Amaranthus angustifolius*; 2. *Tagetes*, *T. patulus*) <Кадивица>.

кадифица (*Tagetes*, *T. patulus*) <Кадифица>.

кајсија (*Prunus armeniaca*) <Каїсја>.

калина (1. *Ligustrum vulgare*; 2. *Viburnum*, *V. lantana*, *V. opulus*) <Калина>.

калопер немацки (*Salvia officinalis*) <Калоперъ немацки>.

каменка (неидентификовани фитоним) <Каменка>.

³⁸ Фитоним идентификован према синониму *пасјаковина* (1. *Ligustrum vulgare*; 2. *Rhamnus*, *Rh. cathartica*, *Rh. frangula*).

³⁹ Код Симоновића *јвовина* (*Alnus glutinosa*).

⁴⁰ Фитоним идентификован према синониму *дафина* (*Elaeagnus angustifolia*).

⁴¹ Према синониму *мразова сестрица* (*Colchicum autumnale*).

- камишовина** (*Viburnum*, *V. lantana*) <Камишовина>.
- капице** (неидентификовани фитоним) <Капице>.
- карабоја** (1. *Phytolacca decandra*, 2. *Quercus*) <Карабоја>.
- каража** (неидентификован фитоним) <Каража>.
- каранфил** (1. *Dianthus*, *D. caryophyllus*, *D. corymbosus*; 2. *Eugenia caryophyllata*) <Каранфилъ>. (= каранфилак).
- каранфилак** (*Eugenia caryophyllata* + *Dianthus*, *D. caryophyllus*, *D. corymbosus*⁴²) <Каранфилакъ>. (= каранфил).
- карача** (*Salvia pratensis*) <Карача>.
- карачија трава** (неидентификован фитоним) <Карачіа трава>.
- кармажанац** (неидентификован фитоним) <Кармажанаць>.⁴³
- катанац** (*Reseda*, *R. luteola*) <Катанаць>.
- каша жута** (неидентификован фитоним) <Каша жута>.
- кашичак** (*Cochlearia officinalis*) <Кашичакъ>.
- качунак** (*Orchis*) <Качунакъ>.
- кека** (1. *Sagittaria sagittifolia*; 2. *Trapa natans*) <Кека>.
- кермес** (*Phytolacca decandra*) <Кермесъ>.
- кестен дивљи** (*Aesculus*, *Ae. hippocastanum*) <Кестень дивлій>.
- киница** (неидентификовани фитоним) <Киница>.
- ким** (1. *Carum carvi*, 2. *Cuminum cyminum*) <Кимъ>.
- киселяк** (1. *Oxalis acetosella*; 2. *Rumex acetosa*, *R. acetosella*, *R. arifolius*, *R. scutatus*) <Киселякъ>.
- клен** (*Acer campestre*, *A. monspessulanum*) <Клень>. (= кленовина).
- кленовина** (*Acer campestre*, *A. monspessulanum*) <Кленовина>. (= клен).⁴⁴
- клокочевина** (*Staphylea pinnata*) <Клокочевина>.
- ковилъ** (*Stipa pennata*) <Ковилъъ>.
- козалац** (1. *Artemisia dracunculus*; 2. *Arum*, *A. italicum*, *A. maculatum*; 3. *Astragalus onobrychis*; 4. *Dracunculus vulgaris*) <Козалаць>. (= пица).
- козија брада** (1. *Centaurea scabiosa*; 2. *Scorzonera villosa*; 3. *Tragopogon*, *T. dubius*, *T. hybridus*, *T. pratensis*) <Козія брада>.
- козија рута** (*Galega officinalis*) <Козія рута>.

⁴² Према синониму *каранфил* (1. *Dianthus*, *D. caryophyllus*, *D. corymbosus*; 2. *Eugenia caryophyllata*).

⁴³ Код Симоновића *кармажанац* (*Phytolacca decandra*).

⁴⁴ Фитоним идентификован према синониму *клен* (*Acer campestre*, *A. monspessulanum*).

- козја пичица** (неидентификован фитоним) <Козја пичица>.
- козлац** (1. *Artemisia dracunculus*; 2. *Arum*, *A. italicum*, *A. maculatum*; 3. *Dracunculus vulgaris*) <Козлац>.
- кокорњак** (*Matricaria chamomilla*) <Кокорњак>.
- колмарак** (неидентификовани фитоним) <Колмарак>. (= колмарица)
- колмарица** (неидентификовани фитоним) <Колмарица>. (= колмарак)
- колотерп** (неидентификовани фитоним) <Колотерп>.
- колочеп** (1. *Centaurea calcitrapa*; 2. *Mandragora acaulis*) <Колочеп>.
- комоника** (1. *Artemisia vulgaris*; 2. *Matricaria chamomilla*) <Комоника>.
- комоница** (неидентификовани фитоним) <Комоница>.
- комоњика** (1. *Artemisia vulgaris*; 2. *Matricaria chamomilla*) <Комоњика>.
- конопля** (*Cannabis sativa*) <Конопля>.
- конопля морска** (*Ricinus communis*) <Конопля морска>. (= кудеља морска).⁴⁵
- коњска копита** (1. *Asarum europaeum*; 2. *Tussilago farfara*) <Конска копита>.
- коњска метвица** (*Mentha longifolia*) <Конска метвица>.
- коњска пургација** (неидентификовани фитоним) <Конска пургација>.
- копар слатки** (1. *Foeniculum vulgare*; 2. *Pimpinella anisum*) <Копар слатки>.
- копитњак** (1. *Asarum europaeum*; 2. *Tussilago farfara*) <Копитњак>.
- коприва мртва** (1. *Ballota nigra*; 2. *Galeopsis*, *G. dubia*; 3. *Lamium*, *L. album*, *L. amplexicaule*, *L. galeobdolon*, *L. maculatum*, *L. purpureum*; 4. *Marrubium vulgare*; 5. *Parietaria officinalis*; 6. *Salvia glutinosa*) <Коприва мртва>.
- корион семе** (*Coriandrum sativum*) <Корјон сѐме>.
- котрљан** (*Eryngium*, *E. campestre*) <Котрљан>.
- красавка** (неидентификован фитоним) <Красавка>.
- краставац дивји** (*Ecballium elaterium*) <Краставац дивји>.
- красуљак мали** (*Bellis silvestris*) <Красуљак мали>.
- креслика** (неидентификовани фитоним) <Креслика>.⁴⁶
- крестушак** (*Polygala vulgaris*) <Крестушак>.
- крин** (*Lilium*) <Крин>.

⁴⁵ Фитоним идентификован према синониму *кудеља морска* (*Ricinus communis*).

⁴⁶ Код Симоновића *креслица* (*Cynosurus*, *C. cristatus*, *C. echinatus*).

- кричуз** (неидентификовани фитоним) <Кричузь>.
- крљ** (1. *Ricinus communis*; 2. *Sonchus oleraceus*) <Крљ>.
- кровошница** (неидентификовани фитоним) <Кровошница>.
- крофулица** (*Anthriscus cerefolium*) <Крофулица>.
- крпељ** (1. *Galium aparine*; 2. *Setaria verticillata*) <Крпељ>. (= крпигуз).
- крпигуз** (1. *Galium aparine*; 2. *Setaria verticillata*) <Крпигуз>. (= крпељ).
- крсти куме дете** (*Trifolium repens*) <Керсті куме дете>.
- кружина** (неидентификовани фитоним) <Кружина>.
- крушка** (*Pirus*, *P. communis*) <Крушка>.
- кудеља морска** (*Ricinus communis*) <Кудеља морска>. (= конопља морска).
- кукавичица** (1. *Lathyrus niger*, *L. vernus*; 2. *Muscari*) <Кукавичица>.
- кукољ** (1. *Agrostemma githago*; 2. *Vicia sativa*) <Кукољ>.
- кукурек** (1. *Helleborus*, *H. foetidus*, *H. niger*, *H. odorus*, *H. purpurascens*, *H. viridis*; 2. *Paeonia officinalis*; 3. *Papaver rhoeas*; 4. *Veratrum nigrum*) <Кукурек>.
- кукута велика** (*Conium maculatum*) <Кукута велика>.
- кукута мала** (*Aethusa cynapium*) <Кукута мала>.
- куница** (1. *Achillea*, *A. millefolium*; 2. *Alopecurus*) <Куница>. (= папрац).
- куњанка** (неидентификовани фитоним) <Куњанка>.
- купина** (1. *Capparis spinose*; 2. *Ribes grossularia*; 3. *Rubus*, *R. caesius*, *R. fruticosus*, *R. tomentosus* + *Fragaria*, *F. vesca*⁴⁷) <Купина>. (= јагода)
- купус** (*Brassica*, *B. oleracea acephala*, *B. oleracea capitata*, *B. oleracea sabauda*) <Купус>.
- курач** (неидентификовани фитоним) <Курач>.
- курвичак** (неидентификовани фитоним) <Курвичак>.
- курјача** (1. *Aristolochia clematidis*, *A. pallida*; 2. *Cyclamen europaeum*; 3. *Physalis alkekengi*) <Курјача>. (= јабучица вучја).⁴⁸
- курјачки јед** (неидентификовани фитоним) <Курјачки едь>.
- курјачки млечац** (неидентификовани фитоним) <Курјачки млечац>.
- курјачки реп** (*Sambucus ebulus*) <Курјачки реп>.

⁴⁷ Према синониму јагода (*Fragaria*, *F. vesca*).

⁴⁸ Фитоним идентификован према синониму *јабучица вучја* (1. *Aristolochia clematidis*, *A. pallida*; 2. *Cyclamen europaeum*; 3. *Physalis alkekengi*).

курковина (*Evonymus*, *E. europaeus*) <Курковина>.

кућучувар (*Sempervivum Schlehani*, *S. tectorum*) <Кућучуварь>.

Л

лавенда (*Lavandula*) <Лавенда>. (= лафендул).

лаврентијева трава (*Ajuga reptans*) <Лаврентијева трава>.

лан богородичин (*Linaria vulgaris*) <Лань богородичинь>.

лан горки (неидентификовани фитоним) <Лань горкій>.

лале (1. *Sternbergia lutea*; 2. *Tulipa*, *T. Gesneriana*) <Лале>.

лапушњак велики (неидентификовани фитоним) <Лапушняк великій>.

лапушњак мали (неидентификовани фитоним) <Лапушняк малій>.

ластовичњак (*Cynanchum vincetoxicum*) <Ластовичняк>.

лафендул (*Lavandula*) <Лафендуль>. (= лавенда).⁴⁹

лепа ката (1. *Callistephus chinensis*; 2. *Matricaria chamomilla*; 3. *Tanacetum indicum*, *T. sinense* + 1. *Leucanthemum*, *L. vulgare*; 2. *Tanacetum* (*Chrysanthemum tricolor*)⁵⁰) <Лепа Ката>. (= волово око, = воловско око).

лепак (1. *Loranthus europaeus*; 2. *Lychnis viscaria*; 3. *Silene*; 4. *Viscum album*) <Лепакь>.

лепи човек (*Impatiens balsamina*) <Лепи човекь>.

леска (*Corylus*, *C. avellana*) <Леска>. (= лесковина).

лесковина (*Corylus*, *C. avellana*) <Лесковина>. (= леска).⁵¹

лешник (*Corylus avellana*) <Лѣшникь>.

линцура (*Gentiana*, *G. lutea*, *G. pannonica*) <Линцура>.

липа (*Tilia*, *T. platyphyllos*) <Липа>.

лисац (1. *Polygonum*, *P. hydropiper*, *P. persicaria*; 2. *Pulmonaria officinalis*) <Лисаць>.

лишајева трава (*Heliotropium europaeum*) <Лишаева трава>.

лобода (*Atriplex*, *A. hastate*, *A. hortensis*) <Лобода>.

лоза бела (*Clematis*, *C. vitalba*) <Лоза бела>.

лоза винова (*Vitis vinifera*) <Лоза винова>.

⁴⁹ Фитоним идентификован према синониму *лавенда* (*Lavandula*).

⁵⁰ Према синонимима *волово око* (*Leucanthemum vulgare*) и *воловско око* (1. *Leucanthemum*, *L. vulgare*; 2. *Tanacetum* (*Chrysanthemum tricolor*)).

⁵¹ Фитоним идентификован према синониму *леска* (*Corylus*, *C. avellana*).

лозник (неидентификовани фитоним) <Лозникъ>.
локванъ бели (*Nymphaea alba*) <Локванъ бели>.
локванъ жути (1. *Limnanthemum nymphoides*; 2. *Nuphar luteum*) <Локванъ жути>.
лубеница (1. *Citrullus vulgaris*; 2. *Cucumis melo*) <Лубеница>.
лудаја (*Cucurbita melopepo*, *C. pepo*) <Лудая>. (= бескорка, = мисирача, = тублекъ).
лук бели (*Allium sativum*) <Лукъ бели>.
лук црни (*Allium сера*) <Лукъ церни>.
лучац (1. *Alliaria officinalis*; 2. *Allium ampeloprasum*) <Лучацъ>.
лушка (*Pinus nigra*) <Лужка>.

Љ

љиљан (1. *Nemerocallis*, *N. fulva*; 2. *Lilium*, *L. candidum*) <Лилянъ>.
љубичица (*Viola*, *V. odorata*) <Љубичица>.
љуља (неидентификовани фитоним) <Љуља>.⁵²

М

мајеран (*Majorana hortensis*) <Мајеранъ>.
мајкина душица (*Thymus ovatus*, *Th. serpyllum* + 1. *Hypericum*, *H. perforatum*; 2. *Polygonum mite*⁵³ + *Capsella bursa pastoris*⁵⁴) <Маикина душица>. (= богородичина трава, = девојачка тр[ава]).
мак (*Papaver*, *P. somniferum*) <Макъ>.
маслачак (*Taraxacum*, *T. officinale*) <Маслачакъ>.
маслачник (1. *Ranunculus flcaria*; 2. *Taraxacum officinale*) <Маслачникъ>.
матерничњак (*Tanacetum parthenium*) <Матерничнякъ>.
матичњак (1. *Matricaria chamomilla*; 2. *Melissa officinalis*) <Матичнякъ>.
машљиковина (*Evonymus europaeus*) <Машликовина>.
медвежак (неидентификовани фитоним) <Медвѣжакъ>.
медљика (1. *Erysiphe*; 2. *Microsphaera*; 3. *Puccinia graminis*; 4. *Uncinula necator*) <Медлика>.

⁵² Код Симоновића лула (*Syclamen europaeum*).

⁵³ Према синониму *бојородичина шрава* (1. *Hypericum*, *H. perforatum*; 2. *Polygonum mite*).

⁵⁴ Према синониму *девојачка шр[ава]* (*Capsella bursa pastoris*).

- медуница** (1. *Holcus lanatus*, *H. mollis*; 2. *Pulmonaria*, *P. officinalis*; 3. *Salvia glutinosa*) <Медуница>.
- мекуша** (1. *Achillea millefolium*; 2. *Galium mollugo*, *G. silvaticum*; 3. *Impatiens balsamina*; 4. *Ornithogalum*) <Мекуша>. (= мекушица)⁵⁵
- мекушица** (1. *Achillea millefolium*; 2. *Galium mollugo*, *G. silvaticum*; 3. *Impatiens balsamina*; 4. *Ornithogalum*) <Мекушица>. (= мекуша).
- метвица водена** (*Mentha aquatic*) <Метвица водена>.
- метвица горска** (1. *Calamintha*, *C. officinalis*; 2. *Mentha pulegium*; 3. *Satureja montana*) <Метвица горска>.
- метвица госпина** (неидентификовани фитоним) <Метвица Госпина>.
- метвица коњска** (*Mentha longifolia*) <Метвица конска>.
- метвица краснаја** (неидентификовани фитоним) <Метвица красная>.⁵⁶
- метвица мацина** (1. *Mentha pulegium*; 2. *Nepeta cataria*) <Метвица мацина>.
- метвица папрична** (*Mentha piperita*) <Метвица папрична>.
- метвица ситнаја** (*Calamintha*) <Метвица ситная>.
- метвица храпава** (*Mentha crispa*) <Метвица храпава>.
- мирођија** (1. *Anethum graveolens*; 2. *Capparis spinose*) <Миродија>.
- мисирача** (*Cucurbita melopepo*, *C. перо*) <Мисирача>. (= бескорка, = лудаја, = тублекъ).
- мишјакиња** (1. *Anagallis arvensis*; 2. *Minuartia*; 3. *Stellaria*, *S. media*; 4. *Veronica agrestis*, *V. Tournefortii*) <Мишякина>.
- мишји трн** (*Ruscus aculeatus*) <Мишій тернь>.
- мјата** (неидентификовани фитоним) <Мята>.
- млђа** (неидентификован фитоним) <Млђя>.
- млеч** (1. *Acer platanoides*; 2. *Cichorium intybus*; 3. *Euphorbia*, *E. cyparissias*, *E. lathyris*, *E. lucida*; 4. *Lactuca*; 5. *Sonchus*; 6. *Taraxacum officinale*) <Млечъ>.
- млечика** (1. *Acer platanoides*; 2. *Euphorbia*, *E. cyparissias*, *E. graeca*, *E. peplis*, *E. peplus*) <Млечика>.
- мољачак** (*Helichrysum italicum*) <Молячакъ>.
- морач** (1. *Ammi majus*; 2. *Foeniculum vulgare*) <Морачъ>.

⁵⁵ Фитоним идентификован према синониму *мекуша* (1. *Achillea millefolium*; 2. *Galium mollugo*, *G. silvaticum*; 3. *Impatiens balsamina*; 4. *Ornithogalum*).

⁵⁶ Код Симоновића *метвица црљена* (1. *Mentha longifolia*, 2. *Origanum vulgare*).

- мравак** (*Teucrium chamaedrys*) <Мравакъ>.
- мразова сестрица** (*Colchicum autumnale* + *Callistephus chinensis*⁵⁷)
<Мразова сестрица>. (= јесенка).
- мризок** (неидентификовани фитоним) <Мризокъ>.
- мрква** (*Daucus carota*) <Мрква>.
- мрквица** (1. *Daucus carota*, *D. carota hortensis*; 2. *Pastinaca sativa*)
<Мрквица>.
- мртваца** (1. *Lamium*; 2. *Myrtus communis*; 3. *Pistacia lentiscus*)
<Мртваца>.
- муар** (1. *Panicum miliaceum*; 2. *Setaria*; *S. glauca*; *S. italic*; *S. viridis*)
<Муаръ>.
- муарика** (*Setaria glauca*, *S. italic*, *S. viridis*) <Муарика>.
- мушмула** (*Mespilus germanica*) <Мушмула>.

Н

- наут** (*Cicer arietinum*) <Наутъ>.
- невен** (1. *Calendula*, *C. arvensis*, *C. officinalis*; 2. *Helichrysum orientale*; 3. *Xeranthemum*) <Невень>.
- невестњак** (неидентификовани фитоним) <Невестнякъ>.
- неранџа** (*Citrus*, *C. aurantium*) <Неранжа>.
- нетенија** (неидентификовани фитоним) <Нетения>.
- нетреск** (*Sempervivum tectorum*) <Нетрескъ>.
- новчич** (1. *Bellis perennis*; 2. *Lysimachia nummularia*; 3. *Ranunculus arvensis*, *R. asiaticus*, *R. repens*) <Новчичъ>.

О

- овес** (*Avena*, *A. sativa*) <Овес>.
- овсил** (неидентификовани фитоним) <Овсиль>.
- овчица** (1. *Bellis perennis*; 2. *Cardamine*, *C. pratensis*; 3. *Narcissus*, *N. poeticus*, *N. radiflorus*) <Овчица>.
- огрос** (*Ribes grossularia*, *R. rubrum*) <Огрось>.
- однепоменика** (неидентификован фитоним) <Однепоменика>.
- одољен** (*Valeriana*, *V. celtica*, *V. officinalis*) <Одољень>.
- ољха чернаја** (неидентификовани фитоним) <Ољха черная>.
- оман** (*Inula*, *I. helenium*, *I. spiraeifolia*) <Оманъ>.
- орах** (*Juglans regia*) <Орахъ>.

⁵⁷ Према синониму *јесенка* (*Callistephus chinensis*).

орлови нокти (1. *Astragalus*, *A. glycyphyllus*, *A. illyricus*; 2. *Lonicera*, *L. caprifolium*, *L. etrusca*, *L. periclymenium*) <Орлови нокти>.
осика (неидентификовани фитоним) <Осика>.
оскоруша (*Sorbus*, *S. domestica*) <Оскоруша>.
остра трава (неидентификовани фитоним) <Остра трава>.
отодева (неидентификовани фитоним) <Отодева>.
отровча (неидентификовани фитоним) <Отровча>.
отрочац (неидентификовани фитоним) <Отрочац>.
очаница (*Euphrasia officinalis*) <Очаница>.

П

паламида (*Cirsium*, *C. arvense*) <Паламида>.
паламуда (*Cirsium arvense*) <Паламуда>.
палацка (*Typha*) <Палацка>.
палька (неидентификовани фитоним) <Палька>.
памук трава (*Salvia au triaca*, *S. verticillata*) <Памук трава>.
памуклије (неидентификовани фитоним) <Памуклије>.
папрадин (неидентификован фитоним) <Папрадин>.
папрац (1. *Achillea*, *A. millefolium*; 2. *Adiantum capillus Veneris*; 3. *Asplenium trichomanes*; 4. *Polygonum hydropiper*; 5. *Polypodium vulgare* + *Alopecurus*⁵⁸) <папрац>. (= куница).
паприка дивља (1. *Cynanchum vincetoxicum*; 2. *Physalis alkekengi*) <Паприка дивља>.
папричњак (*Polygonum hydropiper*) <Папричњак>.
пасјакovina (1. *Ligustrum vulgare*; 2. *Rhamnus*, *Rh. cathartica*, *Rh. frangula*) <Пасјакovina, пасјакovina >. (= јарчикovina)
пасји језик (*Cynoglossum*, *C. creticum*, *C. officinale*) <пасји језик>.
пастрмак (*Pastinaca sativa*) <Пастермак>.
пасуљ (*Phaseolus*, *Ph. vulgaris*) <Пасуљ>.
пата (неидентификовани фитоним) <Пата>.
патиџан (*Solanum lycopersicum*) <Патиџан>. (= јабучица рајска).
патлиџан бели (*Solanum melongena*) <Патлиџан бели>.
патлиџан червени (*Solanum lycopersicum*) <Патлиџан червени>.
паун трава (неидентификовани фитоним) <Паун трава>.
пелен римски (*Artemisia pontica*) <Пелен римски>.
пенушица (1. *Ajuga chamaepitys*; 2. *Teucrium scordium*) <Пенушица>.
пењазак (*Lysimachia nummularia*) <Пењазак>.

⁵⁸ Према синониму *куница* (1. *Achillea*, *A. millefolium*; 2. *Alopecurus*).

- перуника жутаја** (*Iris pseudacorus*) <Перуника жутая>.
- першун солдатски** (неидентификовани фитоним) <Першун солдатски>.
- петлова креста** (1. *Celosia cristata*; 2. *Melampyrum cristatum*; 3. *Rhinanthus major*, *Rh. minor*) <Петлова креста>.
- петолисњак** (неидентификовани фитоним) <Петолистнякъ>.
- петровац** (1. *Agrimonia eupatoria*; 2. *Anthemis brachycentros*; 3. *Crithmum maritimum*; 4. *Leucanthemum vulgare*) <Петровац>.
- печењак** (неидентификовани фитоним) <Печенякъ>.
- пиган** (*Ruta graveolens*) <Пиганъ>.
- пиревина** (1. *Agropyrum*, *A. repens*; 2. *Glyceria*, *G. fluitans*) <Пиревина>.
- пискач** (неидентификовани фитоним) <Пискачъ>.
- пица** (1. *Artemisia dracunculus*; 2. *Arum*, *A. italicum*, *A. maculatum*; 3. *Astragalus onobrychis*; 4. *Dracunculus vulgaris*) <Пица>.
(= козалац).⁵⁹
- повратич** (*Tanacetum parthenium*, *T. vulgare*) <Повратичъ>.
- подбел** (*Tussilago farfara*) <Подбѣль>.
- подлесник** (*Sanicula europaea*) <Подлестникъ>.
- подрожник** (*Cichorium intybus*) <Подрожникъ>.
- полрузмарин** (неидентификовани фитоним) <Полрузмаринъ>.
- пољачак** (*Mentha pulegium*) <Полячакъ>.
- попанац** (*Convolvulus arvensis*) <Попанацъ>.
- попове муда** (1. *Aristolochia clematitis*; 2. *Evonymus europaeus*) <Попове муда>.
- пореч** (*Borago officinalis*) <Поречъ>.
- прас** (*Allium porrum*) <Прасъ>.
- праскоч** (1. *Cephalaria*, *C. transilvanica*; 2. *Succisa pratensis*) <Праскочъ>.
- пресличица** (1. *Equisetum*; 2. *Muscari*, *M. botryoides*, *M. commutatum*, *M. racemosum*) <Пресличица>.
- пришта** (неидентификовани фитоним) <Пришта>.
- прогонка** (неидентификовани фитоним) <Прогонка>.
- проја родина** (неидентификовани фитоним) <Проя родина>.
- проја ситна** (*Panicum miliaceum*) <Проя ситна>.

⁵⁹ Фитоним идентификован према синониму *козалац* (1. *Artemisia dracunculus*; 2. *Arum*, *A. italicum*, *A. maculatum*; 3. *Astragalus onobrychis*; 4. *Dracunculus vulgaris*).

проноска (неидентификовани фитоним) <Проноска>.

просо (*Panicum miliaceum*) <Просо>.

прострел (*Gentiana cruciate*) <Прострелъ>.

противак (1. *Lysimachia*, *L. nummularia*, *L. vulgaris*; 2. *Peucedanum cervaria*) <Противакъ>.

проточњак (неидентификовани фитоним) <Проточнякъ>.

прсеница (неидентификовани фитоним) <Персеница>.

прстенак (1. *Anthemis*, *A. arvensis*; 2. *Leucanthemum vulgare*; 3. *Matricaria chamomilla* + 1. *Althaea rosea*; 2. *Malva*, *M. silvestris*⁶⁰) <Прстенакъ>. (= слезовача).

птичњак (*Daucus*) <Птичнякъ>.

пупета (1. *Allium scorodoprasum*, *A. vineale*; 2. *Gagea*; 3. *Muscari comosum*; 4. *Pancreatum moritimum*) <Пупета>.⁶¹ (= балучка, = врани лукац).

пустајинска трава (неидентификовани фитоним) <Пустаинска трава>.

пуцавац (1. *Phrysocarpus opulifolius*; 2. *Silene vulgaris*) <Пуцавацъ>.

пшена (*Trigonella coerulea* + *Lotus corniculatus*, *L. tetragonolobus*⁶²) <Пшена>. (= смылката).

пшеница (*Triticum*, *T. vulgare*) <Пшеница>.

пшеничица (1. *Melilotus officinalis*; 2. *Ranunculus ficaria*) <Пшеничица>.

Р

раж (*Secale cereal*) <Ражъ>.

различак (*Centaurea*, *C. cyanus*) <Различакъ>.

ракита (1. *Evonymus europaeus*; 2. *Salix aurita*, *S. caprea*, *S. purpurea*, *S. repens*, *S. viminalis*) <Ракита>. (= ракитовина).

ракитовина (1. *Evonymus europaeus*; 2. *Salix aurita*, *S. caprea*, *S. purpurea*, *S. repens*, *S. viminalis*) <Ракитовина>. (= раки-та).⁶³

⁶⁰ Према фитониму *слезовача* (1. *Althaea rosea*; 2. *Malva*, *M. silvestris*).

⁶¹ Фитоним идентификован према синониму *балучка* (1. *Allium scorodoprasum*, *A. vineale*; 2. *Gagea*; 3. *Muscari comosum*; 4. *Pancreatum moritimum*).

⁶² Према синониму *смылката* (1. *Lotus corniculatus*, *L. tetragonolobus*; 2. *Trigonella coerulea*).

⁶³ Фитоним идентификован према синониму *ракиџа* (1. *Evonymus europaeus*; 2. *Salix aurita*, *S. caprea*, *S. purpurea*, *S. repens*, *S. viminalis*).

ранилица (*Anemone nemorosa*) <Ранилица>.

рањеник зелени (*Betonica officinalis*) <Раненик зелени>. (= бето-ника).⁶⁴

рањеник модри (неидентификовани фитоним) <Раненик модриј>.

раст (*Quercus*, *Qu. robur*, *Qu. sessiliflora*) <Растъ>.

расходник (1. *Eupatorium cannabinum*; 2. *Solanum dulcamara*) <Разходникъ>.

рашак (1. *Lathyrus tuberosus*; 2. *Solanum tuberosum*; 3. *Trapa natans*) <Рашакъ>.

реп курјачји (*Sambucus ebulus*) <Репъ курячъй>.

реп лисицји (1. *Alopecurus geniculatus*, *A. pratensis*; 2. *Echium vulgare*; 3. *Lagurus ovatus*) <Репъ лисицъй>.

репа жута (*Daucus carota hortensis*) <Репа жута>.

репа црвена (*Beta vulgaris rapacea rubra*) <Репа црвена>.

репух (1. *Lappa*, *L. major*; 2. *Onopordon*, *O. acanthium*; 3. *Petasites*, *P. hybridus*; 4. *Tussilago farfara*) <Репухъ>.

ресњак (неидентификовани фитоним) <Реснякъ>.

рибезли (*Ribes rubrum*) <Рибезли>.

рисовина (неидентификовани фитоним) <Рисовина>.

рогачица (1. *Cercis siliquastrum*; 2. *Cicer arietinum*; 3. *Coronilla scorpioides*; 4. *Ervum lens*; 5. *Taphrina pruni*) <Рогачица>.

роглата трава (неидентификовани фитоним) <Роглата трава>. (= учка).

рогоз (1. *Phragmites communis*; 2. *Schoenoplectus lacuster*; 3. *Typha*, *T. latifolia*) <Рогозь>.

романика (1. *Achillea millefolium*; 2. *Anthemis nobilis*; 3. *Matricaria chamomilla*) <Романика>.

романица (неидентификовани фитоним) <Романица>.

росопас (1. *Chelidonium majus*; 2. *Fumaria officinalis*) <Росопасъ>.

ротква (*Raphanus*, *R. sativus*) <Ротква>.

ружа (1. *Iris*; 2. *Rosa*, *R. centifolia*) <Ружа>.

рузмарин (*Rosmarinus officinalis*) <Роузмаринъ>.

рујевина (1. *Cotinus coggygia*; 2. *Rhus*, *Rh. coriaria*) <Руевина>.

рунка (*Artemisia campestris*, *A. Lobelii*, *A. scoparia*) <Рунка>.

руса (1. *Chelidonium majus*; 2. *Rosa*) <Руса>.

рута козија (*Galega officinalis*) <Рута козија>.

⁶⁴ Фитоним идентификован према синониму *бетоника* (*Betonica officinalis*).

рута распричиста (неидентификовани фитоним) <Рута распричиста>.

рута ситна (*Ruta graveolens*) <Рута ситна>.

рутавац (*Euphorbia spinose*) <Рутавац>.

С

сабљичица (*Gladiolus*, *G. communis*, *G. illyricus*, *G. imbricatus*, *G. segetum*) <Сабличица>.

сажиница (*Agrimonia eupatoria*) <Сажиница>.

салата (*Lactuca*, *L. sativa*) <Салата>.

сапунка (*Saponaria officinalis*) <Сапунка>.

саса (1. *Anemone*, *A. montana*, *A. pratensis*, *A. pulsatilla*; 2. *Isopyrum thalistroides*) <Саса>.

састрица (*Lathyrus cicero*, *L. sativus*) <Састрица>.

сватавац (1. *Lithospermum purpureo-coeruleum*; 2. *Muscari botryooides*) <Сватавац>.

сведбровина (неидентификовани фитоним) <Сведбровина>.

свибовина (*Cornus sanguinea*) <Свибовина>.

сврачји / сврачи нокти (неидентификовани фитоним) <Сврач³ нокти>.

седмичица (*Viola tricolor*) <Седмичица>.

селен дивји (*Apium*) <Селень дивји>.

серженак (*Satureja hortensis*) <Серженак>.

сиљаћа (неидентификовани фитоним) <Сиљаћа>.

сирјача (неидентификовани фитоним) <Сирјача>.

сита (1. *Heleocharis*, *H. palustris*; 2. *Juncus*, *J. maritimus*; 3. *Scirpus radicans*, *S. silvaticus*) <Сита>.

скрлетак (*Salvia sclarea*) <Скерлетак>.

сламњачица (неидентификовани фитоним) <Сламњачица>.

слањачак (неидентификовани фитоним) <Сланячак>.

слатица (1. *Artemisia pontica*; 2. *Brassica nigra*; 3. *Sinapis*, *S. alba*; 4. *Solanum dulcamara*) <Слатица>. (= слачица).⁶⁵

слатки корен (1. *Cyperus esculentus*; 2. *Glycyrrhiza glabra* + *Glycyrrhiza*⁶⁶) <Сладки корень, Сладки корень>. (= биље госпоино).

⁶⁵ Фитоним идентификован према симониму *слачица* (1. *Artemisia pontica*; 2. *Brassica nigra*; 3. *Sinapis*, *S. alba*; 4. *Solanum dulcamara*).

⁶⁶ Према синониму *биље госпоино* (*Glycyrrhiza*, *G. glabra*).

- слатковина** (1. *Calystegia sepium*; 2. *Convolvulus arvensis*; 3. *Hedysarum*) <Сладковина>.
- слачањак** (неидентификовани фитоним) <Слачанняк>.
- слачица** (1. *Artemisia pontica*; 2. *Brassica nigra*; 3. *Sinapis, S. alba*; 4. *Solanum dulcamara*) <Слачица>. (= слатица).
- слез бели** (*Althaea, A. cannabina*) <Слѣзь белий, Слѣзь белий>.
- слезак** (неидентификовани фитоним) <Слѣзак>.
- слезовача** (1. *Althaea rosea*; 2. *Malva, M. silvestris* + 1. *Anthemis, A. arvensis*; 2. *Leucanthemum vulgare*; 3. *Matricaria chamomilla*⁶⁷) <Слѣзовача>. (= прстенак).
- слезовача велика** (1. *Althaea rosea*; 2. *Malva alcea, M. silvestris*) <Слѣзовача велика>.
- смиљ** (1. *Anthemis cotula*; 2. *Helichrysum, H. arenarium, H. italicum*; 3. *Lotus corniculatus*; 4. *Trigonella corniculata*) <Смиљь>.
- смиљкита** (1. *Lotus corniculatus, L. tetragonolobus*; 2. *Trigonella coerulea*) <Смиљкита>. (= пшена).
- смоква** (*Ficus carica*) <Смоква>.
- смољњак** (неидентификовани фитоним) <Смољняк>.
- смољњак трилисни** (неидентификовани фитоним) <Смољняк трилистный>.
- смрда** (неидентификовани фитоним) <Смрда>.
- смрека** (1. *Juniperus, J. communis, J. nana, J. oxycedrus*; 2. *Picea excelsa*) <Смрека>.
- сочивица водена** (*Lemna*) <Сочивица водена>.
- сочиво** (*Ervum lens*) <Сочиво>.
- сочница** (*Convolvulus scammonia*) <Сочница>.
- спалъка** (неидентификовани фитоним) <Спалъка>.
- спанаћ** (*Spinacia oleracea, S. spinose*) <Спанать>.
- спасенак** (неидентификовани фитоним) <Спасенак>.
- спориш** (1. *Achillea, A. millefolium*; 2. *Verbena officinalis*) <Споришь>.
- срдачица** (*Leonurus, L. cardiac, L. marrubiastrum*) <Сердачица>.
- српак** (неидентификовани фитоним) <Серпак>.
- српача** (неидентификовани фитоним) <Серпача>.
- срчанак** (неидентификовани фитоним) <Серчанак>.
- стакленица** (*Parietaria, P. officinalis*) <Стакленица>.

⁶⁷ Према синониму *ѣрстѣнак* (1. *Anthemis, A. arvensis*; 2. *Leucanthemum vulgare*; 3. *Matricaria chamomilla*).

старачац (1. *Mentha*; 2. *Senecio*, *S. vulgaris*; 3. *Stachys annua*; 4. *Thlaspi arvense*) <Старачац>.

старичак (неидентификовани фитоним) <Старичак>.

стежа (*Potentilla anserina*, *P. erecta*) <Стежа>.

стежник (*Potentilla erecta*) <Стежник>.

стеничњак (*Datura stramonium*) <Стеничњак>.

стидак (1. *Daucus carota*; 2. *Orlaya grandiflora*) <Стидак>.

стозлатник мали (*Centaureum umbellatum*) <Стозлатник малй>.

столисник (*Achillea millefolium*) <Столистник>.

столисник мали (неидентификовани фитоним) <Столистник малй>.

сукночеш (неидентификовани фитоним) <Сукночеш>.

сунцокрет (*Helianthus annuus*) <Сунцокрет>.

суручица (1. *Filipendula*, *F. hexapetala*, *F. ulmaria*; 2. *Spiraea ulmifolia*) <Суручица>.

Т

тамјаника (*Thymus serpyllum*) <Тамјаника>.

тамњаника (1. *Asarum europaeum*; 2. *Thymus serpyllum*) <Тамњаника>.

тамњанка (неидентификовани фитоним) <Тамњанка>.

тарачац (неидентификовани фитоним) <Тарачац>.

тарчужак (*Capsella*, *C. bursa pastoris*) <Тарчужак>.

татула (*Datura stramonium*) <Татула>.

тврдигуз (неидентификовани фитоним) <Твердигуз>.

тетрљан бели (*Marrubium vulgare*) <Тетерљань бѣлий, Тетерљань бѣльй>.

тетрљан водени (*Stachys palustris*) <Тетерљань воденй>.

тетрљан модри (*Ballota nigra*) <Тетерљань модрий, Тетерљань модрий>.

тиква дебела (*Bryonia*, *B. alba*) <Тыква дебела>.

титрица (1. *Leucanthemum vulgare*; 2. *Matricaria*, *M. chamomilla*) <Титрица>.

топола (*Populus*, *P. alba*, *P. nigra*, *P. pyramidalis*) <Топола>.

трава од коњштака (*Rumex acutus*, *R. obtusifolius*) <трава ѿ конштака>.

трава од пољака и пољачине (1. *Chamaeplium officinale*; 2. *Cochlearia officinalis*; 3. *Hieracium*, *H. pilosella*) <Трава од пољака и пољачине>.

трагант (*Astragalus gummifer*, *A. tragacantha*) <Трагант>.

тратор (1. *Amaranthus*, *A. paniculatus*; 2. *Celosia cristata* + *Acanthus*, *A. mollis*⁶⁸) <Траторь>. (= траторак, = траторац, = чебетак).

траторак (1. *Acanthus*, *A. mollis*; 2. *Celosia cristata* + *Amaranthus*, *A. paniculatus*⁶⁹) <Тратораць>. (= тратор, = траторац).

траторац (1. *Amaranthus*, *A. paniculatus*; 2. *Acanthus*, *A. mollis*; 3. *Celosia cristata*) <Тратораць>. (= тратор, = траторак).⁷⁰

трендофил (*Althaea rosea*) <Трендофиль>.

трешна брут (неидентификовани фитоним) <Трешна брутъ>.

трешна врапчара (неидентификовани фитоним) <Трешна дреновача>.

трешна дреновача (неидентификовани фитоним) <Трешна врабчара>.

трешна чифутска (*Physalis alkekengi*) <Трешна чифутска>.

трилисник (неидентификовани фитоним) <Трилистникъ>.

трилисник грознијани (*Menyanthes trifoliata*) <трилистникъ грозный>. (= трилисъак грознијани).

трилисник златни (*Anemone hepatica*) <Трилистникъ златный>. (= трилисъак златни).

трилисник кисели (неидентификовани фитоним). <трилистникъ кисель>. (= трилисъак кисели).

трилисник мацин (неидентификовани фитоним) <трилистникъ мацень>. (= трилисъак мацин).

трилисъак грознијани (*Menyanthes trifoliata*) <Трилистнякъ грозный>. (= трилисник грознијани).⁷¹

трилисъак злати (*Anemone hepatica*) <Трилистнякъ златій>.

трилисъак златни (*Anemone hepatica*) <Трилистнякъ златный>. (= трилисник златни).

трилисъак кисели (неидентификовани фитоним) <Трилистнякъ киселій, Трилистнякъ кисель>. (= трилисник кисели).

⁶⁸ Према синониму *шрашорак* (1. *Acanthus*, *A. mollis*; 2. *Celosia cristata*).

⁶⁹ Према синониму *шрашор* (1. *Amaranthus*, *A. paniculatus*; 2. *Celosia cristata*).

⁷⁰ Идентификован према синонимима *шрашор* (1. *Amaranthus*, *A. paniculatus*; 2. *Celosia cristata*) и *шрашорак* (1. *Acanthus*, *A. mollis*; 2. *Celosia cristata*).

⁷¹ Фитоним идентификован према синониму *шрилисник грознијани* (*Menyanthes trifoliata*).

трилисњак мацин (неидентификовани фитоним) <Трилистњак мацињ>. (= трилисник мацин).

трихиљада трава (неидентификовани фитоним) <Трџхилиада трава, Три хилиада трава>.

трн (1. *Paliurus aculeatus*; 2. *Prunus spinosa* + 1. *Lycium europaeum*; 2. *Rhamnus intermedia*, *Rh. saxatilis*⁷² + 1. *Lepiota acutesquamosa*; 2. *Pirus piraster*, *P. silvestris*; 3. *Prunus insititia*⁷³ + 1. *Acacia Arabica*, 2. *Robinia pseudacacia*⁷⁴) <Терњ>. (= трн црни, = трновача, = трновина, = трњина).

трн црни (1. *Lycium europaeum*; 2. *Prunus spinosa*; 3. *Rhamnus intermedia*, *Rh. saxatilis* + *Paliurus aculeatus*⁷⁵ + 1. *Lepiota acutesquamosa*; 2. *Pirus piraster*, *P. silvestris*; 3. *Prunus insititia*⁷⁶ + 1. *Acacia Arabica*, 2. *Prunus spinosa*, 3. *Robinia pseudacacia*⁷⁷) <Терњ црњ>. (= трн, = трновача, = трновина, = трњина).

трновача (1. *Lepiota acutesquamosa*; 2. *Pirus piraster*, *P. silvestris*; 3. *Prunus insititia* + 1. *Paliurus aculeatus*; 2. *Prunus spinosa*⁷⁸ + 1. *Lycium europaeum*; 2. *Rhamnus intermedia*, *Rh. saxatilis*⁷⁹ + 1. *Acacia Arabica*; 2. *Prunus spinosa*; 3. *Robinia pseudacacia*⁸⁰) <Терновача>. (= трн, = трн црни, = трновина, = трњина).

⁷² Према синониму *џрн црни* (1. *Lycium europaeum*; 2. *Prunus spinosa*; 3. *Rhamnus intermedia*, *Rh. saxatilis*).

⁷³ Према синониму *џрновача* (1. *Lepiota acutesquamosa*; 2. *Pirus piraster*, *P. silvestris*; 3. *Prunus insititia*).

⁷⁴ Према синониму *џрњина* (1. *Acacia Arabica*; 2. *Prunus spinosa*, 3. *Robinia pseudacacia*).

⁷⁵ Према синониму *џрн* (1. *Paliurus aculeatus*; 2. *Prunus spinosa*).

⁷⁶ Према синониму *џрновача* (1. *Lepiota acutesquamosa*; 2. *Pirus piraster*, *P. silvestris*; 3. *Prunus insititia*).

⁷⁷ Према синониму *џрњина* (1. *Acacia Arabica*; 2. *Prunus spinosa*, 3. *Robinia pseudacacia*).

⁷⁸ Према синониму *џрн* (1. *Paliurus aculeatus*; 2. *Prunus spinosa*).

⁷⁹ Према синониму *џрн црни* (1. *Lycium europaeum*; 2. *Prunus spinosa*; 3. *Rhamnus intermedia*, *Rh. saxatilis*).

⁸⁰ Према синониму *џрњина* (1. *Acacia Arabica*; 2. *Prunus spinosa*, 3. *Robinia pseudacacia*).

- трновина** (1. *Prunus spinosa*; 2. *Rhamnus intermedia* + *Paliurus aculeatus*⁸¹ + 1. *Lycium europaeum*; 2. *Rhamnus saxatilis*⁸² + 1. *Lepiota acutesquamosa*; 2. *Pirus piraster*, *P. silvestris*; 3. *Prunus insititia*⁸³ + 1. *Acacia Arabica*, 2. *Robinia pseudacacia*⁸⁴) <Терновина>. (= трн, = трн црни, = трновача, = трњина).
- трњина** (1. *Acacia Arabica*; 2. *Prunus spinosa*; 3. *Robinia pseudacacia* + *Paliurus aculeatus*⁸⁵ + 1. *Lycium europaeum*; 2. *Rhamnus intermedia*, *Rh. saxatilis*⁸⁶ + 1. *Lepiota acutesquamosa*; 2. *Pirus piraster*, *P. silvestris*; 3. *Prunus insititia*⁸⁷) <Тернина>. (= трн, = трн црни, = трновача, = трновина).
- троскот** (1. *Agropyrum repens*; 2. *Agrostis capillaris*, *A. verticillata*; 3. *Chaetopogon fasciculatus*; 4. *Cynodon dactylon*; 5. *Polygonum*, *P. aviculare*; 6. *Sorghum halepense*) <Троскотъ>.
- трска** (1. *Arundo donax*; 2. *Phragmites communis*) <Трска>.
- тублек** (*Cucurbita* перо, *C. melopepo*) <Тублекъ>. (= бескорка, = лудаја, = мисирача).⁸⁸
- тудлек** (неидентификовани фитоним) <Тудлекъ>.
- тулипан** (*Tulipa*, *T. Gesneriana*) <Тулипанъ>.
- турска чалма** (*Lilium martagon*) <Турска чалма>.
- турски карамфил** (*Lychnis chalcidonica*) <Турскій карамфіль>. (= ђулашик).⁸⁹
- турски каранфил** (неидентификовани фитоним) <Турскій каранфилъ>.

⁸¹ Према синониму *ѡрн* (1. *Paliurus aculeatus*; 2. *Prunus spinosa*).

⁸² Према синониму *ѡрн црни* (1. *Lycium europaeum*; 2. *Prunus spinosa*; 3. *Rhamnus intermedia*, *Rh. saxatilis*).

⁸³ Према синониму *ѡрновача* (1. *Lepiota acutesquamosa*; 2. *Pirus piraster*, *P. silvestris*; 3. *Prunus insititia*).

⁸⁴ Према синониму *ѡрњина* (1. *Acacia Arabica*; 2. *Prunus spinosa*, 3. *Robinia pseudacacia*).

⁸⁵ Према синониму *ѡрн* (1. *Paliurus aculeatus*; 2. *Prunus spinosa*).

⁸⁶ Према синониму *ѡрн црни* (1. *Lycium europaeum*; 2. *Prunus spinosa*; 3. *Rhamnus intermedia*, *Rh. saxatilis*).

⁸⁷ Према синониму *ѡрновача* (1. *Lepiota acutesquamosa*; 2. *Pirus piraster*, *P. silvestris*; 3. *Prunus insititia*).

⁸⁸ Фитоним идентификован према синонимима *бескорка* (*Cucurbita* перо), *лудаја* (*Cucurbita melopepo*, *C. перо*) и *мисирача* (*Cucurbita melopepo*, *C. перо*).

⁸⁹ Фитоним идентификован према синониму *ђулашик* (*Lychnis chalcidonica*).

турчинак (*Papaver, P. rhoeas*) <Турчинакъ>.

турчинак велики (неидентификовани фитоним) <Турчинакъ великѝй>.

турчинак мали (неидентификовани фитоним) <Турчинакъ малѝй>.

тутлић (*Cucurbita ovifera*) <Тутлитъ, Тутлитъ>.

тушт (*Portulaca oleracea*) <Тушь>.

У

убона (неидентификовани фитоним) <Убонна>.

удиковина (*Viburnum, V. lantana*) <Удиковина>.

урма (*Phoenix dactylifera*) <Урма>.

уродица (1. *Agrostemma githago*; 2. *Bromus secalinus*; 3. *Galeopsis pubescens*; 4. *Lathyrus*; 5. *Lolium temulentum*; 6. *Melampyrum, M. arvensis, M. cristatum*; 7. *Sinapis arvensis*; 8. *Ustilago*) <Уродица>.

учка (неидентификовани фитоним) <Учка>. (= роглата трава).

Ф

фудиковина (*Viburnum lantana*) <Фудиковина>.

футошко цвеће (неидентификовани фитоним) <Футошко цвете>.

Х

хладолеж (1. *Calystegia sepium*; 2. *Convolvulus*; 3. *Ipomoea purpurea*) <Хладолежь>.

хмель (*Humulus lupulus*) <Хмель>.

хмель женка (неидентификовани фитоним) <Хмель женка>.

хмель мужјак (неидентификовани фитоним) <Хмель мужякъ>.

хрен (*Armoracia lapathifolia, A. macrocarpa*) <Хрень>.

Ц

царевац велики (неидентификовани фитоним) <Цареваць великѝй>.⁹⁰

царевац мали (неидентификовани фитоним) <Цареваць малѝй>.⁹¹

цвекла (*Beta vulgaris, B. vulgaris rapacea rubra*) <Цвекла>.

цволика (1. *Conium maculatum*; 2. *Laserpitium archangelica*) <Цволика>.

целер (*Apium graveolens*) <Целерь>.

⁹⁰ Код Симоновића *царевац* (1. *Bellevalia romana*, 2. *Euphorbia cyparissias, E. lathyris*).

⁹¹ Код Симоновића *царевац* (1. *Bellevalia romana*, 2. *Euphorbia cyparissias, E. lathyris*).

церовина (*Quercus cerris*) <Церовина>.

цикорија (1. *Asclepias Cornuti*; 2. *Cichorium intybus*) <Цикорія, Цикория>.

црвенилова трава (неидентификовани фитоним) <Цервенилова трава>.

Ч

чалма турска (*Lilium martagon*) <Чалма турска>.

чваричак (неидентификовани фитоним) <Чваричакъ>.

чебетак (1. *Amaranthus*, *A. paniculatus*; 2. *Celosia cristata*) <Чебетакъ>.⁹² (= тратор).

челеби перчин (*Delphinium ajacis*) <Челеби перчинъ>.

чемерика (1. *Centaureum umbellatum*; 2. *Colchicum autumnale*; 3. *Helleborus*, *H. foetidus*, *H. niger*; 4. *Veratrum*, *V. album*, *V. nigrum*) <Чемерика>.

червленац (*Rubia tinctorum*) <Червленацъ>.

чернобил (неидентификовани фитоним) <Чернобилъ>.⁹³

чесликовина (неидентификовани фитоним) <Чесликовина>.⁹⁴

чеснок (неидентификовани фитоним) <Честнокъ>.

чесњак (*Allium sativum*) <Честнакъ>.

чесњачак (*Teucrium scordioides*, *T. scordium*) <Чеснячакъ>.

честославица (*Veronica*, *V. officinalis*) <Честославица>. (= честославка).

честославка (*Veronica*, *V. officinalis*) <Честославка>. (= честославица).⁹⁵

чешља (1. *Acer tataricum*; 2. *Dipsacus*, *D. sativus*, *D. silvester*; 3. *Onopordon acanthium*) <Чешля>.

чистац (1. *Betonica officinalis*; 2. *Sideritis*; 3. *Stachys*, *S. recta*) <Чистацъ>.

⁹² Фитоним идентификован према синониму *шратѣтор* (1. *Amaranthus*, *A. paniculatus*; 2. *Celosia cristata*).

⁹³ На основу коментара који се налази поред фитонима *чернобил*, а који гласи „зри: Комоњика” може се претпоставити да је реч о истој биљци која се јавља под ова два назива. У том случају, фитоним *чернобил* би био идентификован на основу свог синонима *комоњика* (1. *Artemisia vulgaris*; 2. *Matricaria chamomilla*).

⁹⁴ Код Симоновића *чесликовина* (*Scandix pecten Veneris*).

⁹⁵ Фитоним идентификован према синониму *честѣославица* (*Veronica*, *V. officinalis*).

- чичкавац** (неидентификовани фитоним) <Чичкавац>.⁹⁶
- чкаљ бели** (1. *Carduus*; 2. *Dispsacus*, *D. silvester*; 3. *Echinops ritro*; 4. *Oporordon Illyricum*) <Чкаљ бели, Чкаљ белій>.
- чкаљ блажени** (*Snicus benedictus*) <Чкаљ блажений, Чкаљ блажений>.
- чкаљ госпин** (неидентификовани фитоним) <Чкаљ госпынь>.
- чкаљ сукнарски** (*Dipsacus sativus*) <Чкаљ сукнарскій>.
- чортовка** (неидентификовани фитоним) <Чортовка>.
- чрвичак** (неидентификовани фитоним) <Червичак>.
- чрвичак велики** (неидентификовани фитоним) <Червичакъ великій>.
- чрвичак мали** (неидентификовани фитоним) <Червичакъ малый>.
- чубар** (*Satureja*, *S. hortensis*) <Чубар>.
- чувардом** (*Sempervivum Schlehani*, *S. tectorum*) <Чувардомъ, Чувардом>. (= чуваркућа).⁹⁷
- чуваркућа** (*Sempervivum Schlehani*, *S. tectorum*) <Чуваркутъа, Чуваркута>. (= чувардом)
- чурек** (*Nigella*, *N. arvensis*) <Чурекъ>.
- чурек диви** (*Nigella damascene*) <Чурекъ дивьи>.
- чурек садовоси** (*Nigella*, *N. arvensis*) <Чурекъ садовоси>.
- чурокотац** (неидентификовани фитоним) <Чурокотацъ>.

III

- шафран** (*Crocus*, *C. banaticus*, *C. neapolitanus*, *C. sativus*) <Шафранъ>.
- шафраника** (*Carthamus*, *C. tinctorius*) <Шафраника>.
- шафраника пољска** (*Carthamus*, *C. tinctorius*) <Шафраника польска>.
- шаш** (1. *Calamagrostis epigeios*; 2. *Carex*, *C. acutiformis*, *C. gracilis*; 3. *Luzula*; 4. *Schoenoplectus lacuster*) <Шашъ>.
- шебој жути** (*Cheiranthus cheiri*) <Шебой жути, Шебой жутий>.
- шебој червени** (*Matthiola incana*) <Шебой червени, Шебой червленний>.
- шевар** (1. *Ammophila arenaria*; 2. *Phragmites communis*; 3. *Scirpus radicans*, *S. silvaticus*; 4. *Sparganium ramosum*; 5. *Typha*, *T. latifolia*) <Шеваръ>.
- шикорија** (неидентификовани фитоним) <Шикорія>.

⁹⁶ Код Симоновића *чичковац* (*Lappula echinata*).

⁹⁷ Фитоним идентификован према синониму *чуваркућа* (*Sempervivum Schlehani*, *S. tectorum*).

- шикорија дикја** (неидентификовани фитоним) <Шикорїа дикья>.
- шикорија садоваја** (неидентификовани фитоним) <Шикорїа са-
довая>.
- шилька** (*Danthonia calycina*) <Шилька>.
- шимшир** (*Buxus sempervirens*) <Шимширь>.
- шлива** (*Prunus domestica*) <Шлива>.
- шпанат/ћ** (*Spinacia oleracea*) <Шпанать>.
- шпарга** (*Asparagus, A. officinalis*) <Шпарга>.
- шпаргла** (*Asparagus, A. officinalis*) <Шпаргла>.
- штавель** (*Rumex, R. acutus, R. aquaticus, R. crispus, R. obtusifolius, R. patienia, R. pulcher*) <Щавель>.
- штавель велики кисели** (*Rumex acutus*) <Щавель великїи кисельїй>.
- штавель водени** (*Rumex aquaticus*) <Щавель воденнїй>.
- штавель жути** (неидентификовани фитоним) <Щавель жутїй>.
- штир** (1. *Amaranthus, A. blitum, A. retroflexus, A. viridis*; 2. *Chenopodium bonus Henricus*; 3. *Mercurialis ; M. annua*) <Штирь>.
- шупурица** (неидентификовани фитоним) <Шупурица>.
- шутурица** (неидентификовани фитоним) <Шутурица>.
- шушкавац** (1. *Rhinanthus, Rh. alectorolophus, Rh. major*; 2. *Xeranthemum annuum*) <Шушкаваць>.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Суботић 2011: И. Бјелаковић, Љ. Суботић, „Концепција дијакроничког терминологијског речника”, у: В. Ружић, С. Павловић, *Лексикологија, ономастика, синтакса*, Нови Сад: Филозофски факултет, 149–162.
- Симоновић 1959: Д. Симоновић, *Ботанички речник*, Београд: Научно дело. *Српски травник*. Рукопис.
- Šulek 1879: В. Šulek, *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanostii umjetnosti.

NIKOLINA P. TUTUŠ

ABOUT SERBIAN BOOK OF GRASSES FROM THE 18TH CENTURY
(DICTIONARY OF PHYTONYMS)

SUMMARY

This paper concerns the handwritten book of grasses dating from the 18th century, which is being preserved in the Szechenyi library in Budapest under the signature 3 Quart. Illyr. Serb. The purpose of this research is to provide insight into the pre-standard language expressions at the lexical level and to compile a dictionary of phytonyms represented in the manuscript. The final result contains a systematic review of the used herbs as well as the fund of words related to their naming.

Key words: Serbian book of grasses, manuscript, dictionary of phytonyms, Andrija Volni.

Владимир Д. Папић*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

Оригинални научни рад
Примљен: 3. 4. 2019.
Прихваћен: 20. 7. 2019.

СРПСКИ ПУТОПИС XVIII ВЕКА НА ЈЕЗИЧКОЈ МЕЋИ – ИЗМЕЂУ ЈЕРОТЕЈА РАЧАНИНА И СИЛВЕСТРА ПОПОВИЋА

Рад је посвећен паралелном развоју путописног жанра на рускословенском и народном језику и покушају реконструкције делова путописа Силвестра Поповића који кореспондирају са *Путовањем ка граду Јерусалиму* Јеротеја Рачанина.

Кључне речи: српски путопис XVIII века, Јеротеј Рачанин, Силвестар Поповић, компаратистика

Говорећи о рускословенском току српске књижевности XVIII века, требало би поменути рад и нашег првог путописца на том језику – Силвестра Поповића.¹ О њему нема много биографских података, док Боривоје Маринковић у *Заборављеним браћистивеницима њо њеру* наводи како се вероватно родио око 1700. године у Араду (Маринковић 2008: 109), а затим похађао руску школу извесног протопопа Петра, у којој сасвим сигурно није стекао довољно образовања за све оне духовне делатности којима се бавио током свог живота. Након смрти супруге, арадски епископ Јоаникије га је рукоположио за ђакона, а више података о његовом монашком

* vladapapic98@gmail.com

¹ Ј. Радонић примећује да у самом књижевном контексту у ком настаје ово дело ипак не говори П. А. Заблотскій у студији *Очерки русскоїа вліянія въ славянскихъ литературѣурахъ новаїо времена* из 1908, чија је друга целина прве свеске посвећена почецима новије српске књижевности, настале под руским утицајем, пре свега посредством руских школа.

животу добијамо тек након 1731, када одлази у манастир Раковац, где три године касније бива ангажован као сликар. О његовом „молерском” раду такође наилазимо на спорадичне информације у литератури, пре свега у теоријском опусу Павла Васића. Уз основне биографске податке, преузете из *Опис сръбских фрушкогорских манастира из 1753. године*, које Димитрије Руварац објављује у Сремским Карловцима 1903, наводе се његови радови из Баноштора: „две певнице,² прилично зналачки резбарене и обојене, на којима је насликано шест певничких икона, али оне су тако оштећене да се једва могу распознати [...] његове слике, уколико су очуване, својим грубим контурама и облицима не показују никакву нарочиту обдареност већ можда нешто мало сликарског осећања.” (Васић 1961: 50) Знатнијих разлика нема ни када је у питању Поповићев књижевни рад. Уз спорадичне помене краћих бележака током путовања на света места на Атонској гори и у Палестини, на које Силвестар са раковским намесником Јоаникијем, јеромонахом Јоасафом и тада већ прослављеним Христифором Жефаровићем полази 1745. године, најчешће се наводи и дело Јеротеја Рачанина. Данас је тешко говорити о самом тексту путописа, који је, како наводи Маринковић, из приватних колекција, прешао у библиотечки фонд Матице српске, а затим и у рукописно одељење Народне библиотеке у Београду, где страда током бомбардовања 1941, нечијом туђом руком насловљен као *Књига њуше-шастивја Јерусалима ірада*.

Године 1903. у *Летопису Матице српске* наводи се да је „у XXXI. књ. Гласника српског ученог друштва стр. 292-310. објавио Ст. Новаковић у одломцима путопис Јеротија Рачанина у Јерусалим г. 1704. по издању О. Бођанскога у *Чшєніяхъ ѣри имѣ. общєствѣ истѣоріи и дрєвностѣй россійскихъ* г. 1861. [...] Том приликом рекао је г. Новаковић да је ово једини наш путопис у Свету Земљу из новијег доба. Но, нама је недавно дошао до руке рукопис мале осмине на дебелој хартији, у коме је опширно описан пут у Јерусалим намесника раковач-

² „Ми верујемо да су ове две певнице припадале 1753. г. манастиру Раковцу, јер се у опису из 1753. г. спомињу резбарене и сликане „скамије” у инвентару манастира Раковца.” (Васић 1961: 50)

ког Јоаникија и калуђера истог манастира Силвестра и Јо-азафа у г. 1745. Путопис је писао јеромонах Силвестар, који себе назива 'молером' (ЛМС 1903: 105). У истом тексту се укратко наводи да је у питању рускословенски рукопис, на-стао под утицајем школе Козачинског, у ком је представљено путовање у Јерусалим из Раковца, преко Каменице, Карло-ваца, Бешке, Београда, Ћуприје, Ниша, Радомира, Дупнице, Мелника и Солуна. Аутор у *Лейопису* приказује да „путопис не обилује историјским и етнолошким белешкама, али опет има неког литерарног интереса. Нарочито је ванредно живо описано путовање на мору од Солуна до Јафе. По литерарну историју важан је овај путопис и стога, што нам пружа неко-лико података о зоографу Христифору Жефаровићу, о коме се досада врло мало знало” (ЛМС 1903: 105). Наводи се и да је Жефаровић „био веселе нарави, замећући на путу шалу са суботичким попом Тимотијем” (ЛМС 1903: 105), што је један од пресудних елемената у каснијим теоријским текстовима, који праве дистинкцију између књижевних стилова Јеротеја Рачанина и Силвестра Поповића. Текст се завршава хипоте-зом о датирању путовања и рукописа, сматра се да су три ходочасника из манастира Раковац боравила у Светој Земљи до пролећа 1746, али, пошто је Силвестрово дело недоврше-но, не знамо на који начин је текао повратак. Закључује се и да су се сви путници срећно вратили у Раковац, пре свега на основу каснијег *Опис*.

Исте, 1903. године, у 21. и 22. свесци часописа *Источ-ник*, Јован Радонић објављује текст под називом „Непознати српски путопис у свету земљу из прве половине XVIII. вије-ка”. У уводном делу текста наводе се културно-историјске прилике у којима „са преласком Срба у земље круне св. Сте-фана крајем XVII. вијека отпочиње нов перијод у културном животу српског народа. Српски народ, остављајући своју стару постојбину, наишао је у новој на нове културне еле-менте запада, и отпочео одмах водити рачуна о њима. Већ на првим корацима истичу српски прваци потребу школе и просвјете, а доцније те жеље добиваху све сталнији и од-ређенији облик” (Радонић 1903: 326). Тумачи се и како је почетком века књижевна продукција Срба у Војводини била

сиромашна због тога што су сви ресурси били усмерени на очување националног интегритета и крхких права у римока-толичкој земљи. Након навођења имена Христифора Жефариовића, „зоографа, о чијем животу ништа не знамо поближе” (Радонић 1903: 326), даје се историја објављивања путописа Јеротеја Рачанина, који је „последњи производ литерарни у коме се очувао народни говор” (Радонић 1903: 327), као и његов кратак садржај. Као и у претходно наведеној белешци из *Лешојиса Мајџице српске*, излаже се погрешан став Стојана Новаковића о историји путописног жанра у нашој литератури. Како Радонић (1903: 327) наводи, „преврћући овог љета једну приватну књижницу”, пронађене су путне белешке Силвестра Поповића, са пропратним цртежима јерусалимске светиње и околине, који сведоче о његовим сликарским склоностима. Аутор текста истиче да се овај путопис не може поредити са модерним путописима,³ што је став који можемо пренети и на Јеротејево *Пуџешастџије*. Иако Мирјана Д. Стефановић помало претерано сматра да је управо Јеротеј Рачанин установио модерни путопис⁴ у српској књижевности, о правој *модерностџи* овог жанра у нашој литератури не можемо говорити пре XIX века, када свој најуспелији замах добија у делу Љубомира Ненадовића. Иако оба поменута путописа осамнаестог века на изванстан начин одступају од класичног проскинитарионског набрајања стаза, лица (најчешће библијских) и предела, они остају дубоко прожети религиозним заносом преписивача црквених књига и кле-

³ „Прије свега, њега је писао монах, побожни путник, који се на путу највише интересује за цркве и светиње, што се нарочито опажа у опису Свете Земље, коју писац илуструје и оживљава причама и призорима из Светог Писма, не пуштајући из вида ни најмањи детаљ.” (Радонић 1903: 327)

⁴ Т. Јовановић остаје умеренији, наводећи како је Јеротејев путопис први *прави* путопис у нашој књижевности, „али он стилски ипак стоји веома близу уз српске проскинитарионе.” (Јовановић 2017: 21)

У прилог тврдњи да је Јеротејев стил ближи средњовековном него модерном говори и то што је управо Јовановић поменути путопис сврстао у антологију *Сџара српска књижевностџи (избор из средњовековне књижевностџи: џоезија, џохвале, аџокрифи)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.

рикалним потребама,⁵ и нису производ жеље за спознајом условљене „рађањем нове класе, грађанина, који је постао основним принципом путовања, и то управо према Декарту, јер је таква особа усвојила путовање као битан образовни елемент” (Стефановић 2010: 113).

Упркос томе што ове забелешке нису стваране на народном језику, што је, према Павићу, једна од карактеристика путописног жанра у српској барокној књижевности, Поповићево дело задржава елементе везане за начин креације самог текста, описивање светих места, главне теме ових прозних састава „није дословно схваћено, него се на путу учача у ствари нека врста метафизичког пејзажа”⁶, као и код Јеротеја Рачанина. Као доказ ове тврдње бисмо могли узети мотив буре у српској путописној књижевности на магловитом прелазу из средњовековља у рано модерно доба. Драгана Грбић, тумачећи поменуто *Пушовање ка ірагу Јерусалиму, Морейловљење* Јована Рајића и *Живої и ѿрикљученија* Доситеја Обрадовића, показује да је „бура представљена као аутобиографски доживљај који су аутори искусили пловећи по мору” (Грбић 2007: 157), но ово би била симплификација дела дубоко прожетих религиозном мистиком, те ауторка ове епизоде сматра алегоријама духовне борбе верујућег човека, који не може да нађе спасење ван Нојеве барке – Цркве, у којој су божански интереси знатно изнад људских. Ситуације које поменути аутори описују можемо посматрати и као део иницијацијског обреда ходочасника у Свету земљу, који, иако нису протестантски блудни синови као Робинзон Крусо, своју душу прочишћавају потресима, какав је код Јеротеја Рачанина случај у Егејском мору, док уласком у свете

⁵ „У поређењу са модерним путописима, насталим стотину и више година доцније, проза Силвестра Поповића негде је на опасној граници између хроничарске примитивности и опојне теолошке занесености. [...] она остаје документ брзог раста наше литературе у првој половини XVIII столећа.” (Маринковић 2008: 112)

⁶ „Објекти на ходочасничким путовањима, предмети поклоничких култова, исечци предела, само су на земљу спуштени симболи једног другог, метафизичког пејзажа и путовања, чије су одреднице и међаши небески путокази и судбине светаца, Богородице, Христа или библијске легенде.” (Павић 2001: veb)

реке, Нил и Јордан, долази до коначног смирења ветра, али и његове душе. Библијска симболика је изразита и у овом пасажу, Јеротеј описује како „и трећег дана⁷ угледамо птицу⁸ с југа и веома се обрадовасмо, Рекоше: ‘Биће негде обала близу.’ И бура се малко смањи. Тада се опоменусмо смрти и захвалност указасмо Богу.” (Јеротеј 2009: 47), на шта, у виду голубице, наилазимо и у осмом поглављу прве књиге Мојсије – *Посишање*.

Слика буре појављује се и у путописним записима Силвестра Поповића, а датирамо је првог септембра, када група ходочасника напушта Атонску гору. Иако Јован Радонић сматра да би далеко одвело детаљније изношење садржаја путописа у другом делу чланка у часопису *Источник*, имали смо среће да је овај опис аутор сматрао *ванредном живим* (понегде и хуморним) приказом Силвестровог душевног стања, те га цитирањем и чува од нестанка:

Олѣ нещастія нашего, воста велія бура въ мори, олѣ презѣлнаго страха и ужаснаго слышанія. Мармери, начаша ужасно викати и дважди покушашся савити платна и не возмогаша от силнаго морскаго волненія. Корабъ превращается, вѣтрила превалются. Страшно лупаніе и ужасній звукъ! Нас всѣх затвориша у срѣдному кату аки во гробѣ. Тоя нощи таковой страхъ и трепетъ да уже и жити вящше не надѣяхомся и мнихомъ да той корабъ намъ будетъ. О тяжкаго вопла и плача неутѣшнаго! И паки мармери покушашесь и помощію Божіею скупиле вѣтрила, точ ю малое платно оставиша, и вдавшеся волнамъ морскимъ. (према Радонић 1903: 344)

⁷ Можемо претпоставити да Јеротеј узима три дана као мерну јединицу времена из чисто симболичких разлога, као период између страдања и васкрсења Христовог, којим се искупљују наши греси. Ово би било аналогно старозаветној слици четрдесетодневног потопа којим се искупљује и прочишћава свет од људског неваљалства. Занимљиво је и то да управо лађар који преживљава буру говори како за четрдесет година боравка на мору, није видео такву непогоду.

⁸ Занимљиво је и то да Јован Рајић у *Морейловљењу* уместо птице, као знак престанка буре користи делфина, антички симбол препорода и спасења, који у хришћанској димензији касније представља Христа.

Могуће је да је баш овај одломак из путописа Силвестра Поповића био пресудан за Радонићево давање предности овом путописцу у односу на Рачанина. Иако аутор текста тврди како би „детаљно поређење оба путописа показало јасно преимућство једнога путописа у односу на други”, оцењује да је Јеротејев путопис занимљивији када је у питању обиље историографских и етнографских елемената, док је он и „много наивнији од Силвестра, који је већ имао вишу и бољу спрему”, као и „да Силвестар показује више смисла за црквене послове у односу на Јеротија”. Аутор не избегава ни навођење хуморних елемената, каквих нема у путописној прози Јеротеја Рачанина, слика лик Христифора Жефаровића, који се ходочасницима придружује код Гроцке, тим да је „био вјешт и окретан човјек, који је нашим путницима у незгоди свагда био при руци. Христифор је волио да замеће шалу, но због ње мало да није страдао на путу за Маћедонију од суботичкога попа Тимотија.”⁹ (Радонић 1903: 327)

Насупрот Радонићу, који истиче књижевни, историјски и културни значај, како Поповићевог, тако и Јеротејевог путописа, Светозар Матић доноси потпуно другачије судове. Након проширенијег описа порекла рукописа из поседа извесног Панте Хацића из Ирига, наводе се техничке одлике дела, и први пут сазнајемо да се у њему, поред путописа, налазе још два литерарна састава – препис *Проскиниџариона*¹⁰ са грчког на бугарски преведеног „свјашченоереем хаджи Висарионом от Разлога из села Брезена” (Матић 1930: 30),

⁹ „... чрез тѣхъ тѣсныхъ пути поплѣ Тимофѣй суботичкѣй изгубилъ свою малую ѣурдію с коня, коы нашалъ Христифоръ Зуграфѣи за шпась сокрилъ на самару. Той же акѣй суровъ абѣе началъ безчеловѣчно іаритъ ся и непочтенными рѣчма зуграфа трактирати, за кое не мала конфузуа между има сталася.” (према Радонић 1903: 342)

¹⁰ „*Проскиниџарион* који је бугарски поп Висарион превео, а Силвестар од њега преписао, очевидно је исто дело које и Жефаровићево *Описаније*. То се види не само из тога што Жефаровићево грчко издање *Описанија* има исти наслов као и Силвестров рукопис, већ још више из тога што се оба текста иако су писана независно један од другог, врло много поклапају (као што се с њима, у свему главнијем, поклапа и анонимно *Сказание*). [...] Остаје нејасно откуд код Жефаровића, као писац оригинала, Србин Симеон Симеоновић, архимандрит јерусалимски.” (Матић 1930: 38).

као и српско-турски речник, док је српско-грчки словар остао само на првој преведеној речи: Бог. Матић је мишљења да путопис Силвестра Поповића „има само историско-књижевну вредност, као први путопис после Јеротија Рачанина” (Матић 1930: 30), уз то сматрајући да ни овај други књижевни састав нема знатнију вредност, као ни утицај (оба су била потиснута још појавом Жефаровићевог *Описанија*, много веће рецепције, а то показује знатан број издања код нас и у Русији), што је у складу са становиштем да је појава путописа изазвана знатно више практичним потребама, него литерарним стремљењима ових монаха. Но, предност се унеколико даје Рачаниновом, који „ипак има више причања догађаја и више описа”, док „Силвестар само нотира, ретко кад приповеда, и има само опис цркава (али не из српских крајева) и два-три описа путовања по мору, разуме се врло примитивних” (Матић 1930: 31). Иако Радонић сматра да је Силвестар био способнији од Јеротеја за црквене послове, Матић остаје при ставу да је он „мање побожан од Рачанина, трезвен и доста често расположен за шалу и смех.” (Матић 1930: 31)

Боривоје Маринковић у есеју *Источноначки виђици Силвестра Поповића* систематизује дотадашње ставове науке о овом аутору, и даје целовит приказ фрагмената о његовом животу и стваралаштву. Након сврставања Поповића у контекст српског грађанског друштва пре појаве просвећености, као и прегледа, у овом раду већ изложених биографских података, Маринковић се дотиче самог уметничког рада овог данас запостављеног аутора. Насупрот ставовима Васића и Матића, овај проучавалац када вреднује таленат и допринос Силвестра Поповића, сматра да је његовим доласком братство манастира Раковац добило „верника многоструких способности и не малог талента” (Маринковић 2008: 110). Ипак, закључујући поменути есеј, аутор показује да Поповић „није био писац чији се књижевни рад уклопио у токове развика српске књижевности новијег доба, па самим тим није био ни од подстрекачког утицаја у процесу њене еволуције”, али „појава Силвестра Поповића у историјској перспективи времена и бледи трагови његове књижевне делатности нису од пролазног значаја” (Маринковић 2008: 113).

О самим белешкама са обиласка светих места Атонске Горе и Палестине, започетог средином 1745. године, наводи се да оне не представљају целовито и компактно књижевно дело, већ записе који су, како је познато из спорадичних текстова о овом монаху, испрва били брижљиви и прилично исцрпни, а затим све ређи и мање хроничарски. Но, највећи значај овог дела остаје управо у томе што оно представља први путопис у српској књижевности XVIII века настао на рускословенском језику, али и први који је настао након Јеротејевог. О самој структури овог дела наводи се подела на две целине – прву, која описује пут до Солуна, и другу, опсежнију, у којој су каталошки наведене бројне светиње Свете Горе и Јерусалима. Први део је, иако сажетији, богатији описима узгредних доживљаја с пута, које аутор есеја сматра маргиналним и недовољно интересантним, али важним за упознавање ходочасника. У поређењу с путописом Јеротеја Рачанина, стил Силвестра Поповића је знатно сиромашнији,¹¹ а избор догађаја који се приказују неселективан. Нема живости духа (иако не избегава шалу и подсмех), али ни религиозне мистике и дубоке побожности у мери коју пружа Рачаниново дело. Маринковић опис буре издваја као редак сегмент дела који поседује књижевну вредност. Но, иако о свом претходнику „вероватно ништа није знао” (Маринковић 2008: 111), можемо повући извесне паралеле између ова два дела, које произилазе првенствено из самог жанра у оквиру ког стварају, али и духовности којом је био испуњен живот обојице. Поред топоса буре који употребљавају оба аутора, битан део рукописа представља каталошко набрајање обредних предмета. Умберто Еко у есеју *Моји спискови* набрајање дели на практично и песничко, прво би могао представљати „списак за куповину, библиотечки каталог, инвентар ствари било где (у канцеларији, архиву или музеју). [...] Бележећи ствари које постоје – које су негде физички присутне – практични спискови су *коначни*.” (Еко 2013: 111) Ипак, иако проистекли из средњовековног путописног набрајања, ови каталози

¹¹ „... писан је, судећи по објављеним фрагментима, одсечним и кратким реченицама, у брзом запажању и искричавом реаговању.” (Маринковић 2008: 112)

доносе и нешто песничко, ужитак у стварању списка, да би се он могао сматрати поетским, у њима ствара заправо религиозно одушевљење настало током похођења места које хришћани везују за Богочовеков боравак на земљи, као и жеља да се прикаже величанственост слављења Христа на самом изворишту његове речи. Знамо да се Силвестар Поповић током боравка у Светој земљи *задовољио* „педантном статистиком позлаћених путира, сребрних кандила и догорелих свећа, изложених у јерусалимској цркви, којој је и иначе посветио доста простора и приличну дозу своје хаџилучке усхићености у поглављу под насловом ‘Что о празнику воскресенија Христова у великој соборној цркви за украшеније постављено било’. Више од свега кроз главу су му пролазиле [...] разнолике фабуле из живота Исуса Христа, приче и легенде везане за објекте пред којима се налазио, медитације до врха испуњене цитатима из *Светиої иисма* и учењима православне мистике” (Маринковић 2008: 112). На исти начин реаговао је и Јеротеј Рачанин током похођења Велике цркве Васкрсења Христовог, почетком фебруара 1705. године. Реторика набрајања у овом делу путописа нам се чини скоро паритмизованом, монашка скрушеност прелази у екстазу, док детиња наивност набрајања, прожета библијским реминисценцијама, представља унеколико и захвалност Господу на могућности да се обиђе најсветије место за једну хришћанску душу. Само набрајање може бити покушај саживљавања са светим местом, тако пажљиво откривајући детаље његове материјалне организације, покушава се долазак до савршенства хармоније божанске промисли. Такође, овај монах манастира Рача проналази себе на светом месту, своју душу након буре коначно сматра припадајућом непролазном свету. Понекад се он види и поносним што је његова нација слави Спаситеља, што можемо пронаћи у напоменама о *српским*, односно православним, кандилима и клерицима који учествују у црквеним службама у Светој земљи.

Управо аналогије између путописа Силвестра Поповића, и оног познатијег, Јеротеја Рачанина, говоре нам о богатству српске књижевности на прагу ране модерности. Сама могућност исказивања сличних мисли и осећања на различитим

језицима, представља доказ постојања живог, колективног, народног духа, који су поседовали наши аутори, чак и када је предмет њиховог интересовања био чисто религијске природе, на граници чулног и апстрактног, уоквирен ригорозним средњовековним догмама и устаљеним поетским и прозним облицима.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Васић 1961: П. Васић, „Српски сликари XVIII века у Срему”, *Саопштења Републичког завода за заштитију споменика културе*, књ. IV, Београд.
- Васић 1983: „Сликар Срба Ђенаро Базиле (1722–1782)”, *Зборник Музеја примењене уметности*, XXVI–XXVII, Београд.
- Грбић 2007: Д. Грбић, „Бура у српској књижевности 18. века”, у зборнику: *Упоредна истраживања 4: Српска књижевност између традиционалног и модерног. Компаративни аспекти*, ур. Б. Јовић, Београд.
- Еко 2013: U. Еко, *Ispovesti mladog romanopisca*, prev. L. Macura, Beograd: Službeni glasnik.
- Јовановић 2017: Т. Јовановић, „Дела старе српске књижевности која се односе на путовање у Свету земљу”, *Браћинство: часопис Друштва „Свети Сава”*, бр. 21, Београд.
- ЛМС 1903: *Летопис Матице српске*, књ. 222, св. VI, Нови Сад.
- Маринковић 2008: Б. Маринковић, *Заборављени браћинственици по еру*, Београд: Службени гласник.
- Матић 1930: С. Матић, „Силвестар Поповић путописац 18. века”, *Гласник историског друштва у Новом Саду*, књ. III/1, Нови Сад.
- Павић 2001: М. Павић, *Историја српске књижевности: Барок*, ел. издање, на: <http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/barok/index.html>.
- Радонић 1903: Ј. Радонић, „Непознати српски путопис у свету земљу из прве половине XVIII. вијека”, *Источник*, XVII, св. 21–22, Сарајево.
- Јеротеј 2009: Рачанин, Ј., *Путовање ка граду Јерусалиму*, у зборнику: *Од Рачана до Стерије*, савременом језику прилагодио Т. Јовановић, Нови Сад – Нови Пазар.

Стефановић 2010: М. Д. Стефановић, „Путопис као књижевна врс-
та”, *Књижевна историја*, бр. 140–141, Београд.

VLADIMIR D. PAPIĆ

SERBIAN TRAVELOGUE OF THE 18TH CENTURY ON THE
LANGUAGE BORDER – BETWEEN JEROTEJ RAČANIN AND
SILVESTAR POPOVIĆ

SUMMARY

This paper is about the parallel development of the travelogue as a genre on Russian Church Slavonic and folk language and the attempt to reconstruct the part of Silvestar Popović's travelogue that corresponds to *A Trip to City of Jerusalem* by Jerotej Račanin.

Keywords: Serbian travelogue in 18th century, Jerotej Račanin, Silvestar Popović, comparative studies

821.163.41.09-94 Пишчевић С.
821.163.41.09-94 Пишчевић А.

Небојша З. Ђорђевић*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

Оригинални научни рад
Примљен: 20. 9. 2019.
Прихваћен: 15. 10. 2019.

ТРАГОВИМА ПИШЧЕВИЋА: ПОРОДИЦА И СВАКОДНЕВНИЦА НА РАСКРШЋУ ПРИВАТНОГА И ЈАВНОГА У МЕМОАРИМА СИМЕОНА И АЛЕКСАНДРА ПИШЧЕВИЋА

У раду се бавимо односима између приватне и јавне сфере бића, која се у мемоарима Симеона и Александра Пишчевића огледа у поступцима јунака, њиховим односима у породици, као и свакодневним деловањима. Како су обојица Пишчевића дубоко у сенци фигуре официра и војника, приватно и јавно у њиховом образовању лика у знатној се мери преплићу и прожимају. Ова прожимања огледају се и на нивоу жанра, на којему флукуишу елементи мемоара и аутобиографије. Промена контекста времена са сменом генерација показује нам и моменат (само)освешћивања, значајан за самоспознају сопственога идентитета, а који се одвија управо у сфери преплитања приватнога и јавнога.

Кључне речи: приватно, јавно, породица, свакодневница, етнологија, идентитет, Симеон Пишчевић, Александар Пишчевић.

Увод

„Напетост између узоришости и искрености [која] доводи у питање и основну конвенцију аутобиографског жанра” (Владушић 2007: 25), а која се огледа у идентичности имена аутора, приповедача и јунака о коме се говори, уводи нас

* djordjevicn95@gmail.com

у свет живљења и свет приповедања Симеона и Александра Пишчевића. Тај моменат аутобиографскога (уп. Стефановић 2010: 25–66) преплиће се са приватним, и то на више разина, о чему ћемо говорити у овоме раду.

Иако у много ширем смислу речи, могао би да нам послужи један наслов под којим су окупљене одређене студије С. Владушића: „Портрет херменеутичара у транзицији”. Уз поменуто ограђивање од онога теоретскога значења о којему Владушић расправља, ипак бисмо могли под то окриље сместити и Пишчевиће. Опет на трагу Јурија Лотмана и његовога семиотског приступа, могли бисмо Пишчевиће посматрати и као својеврсне тумач онога простора у којему се крећу, тј. културе са којом су у интеракцији.¹ У таквом светлу, треба истаћи да се кретање полова културе одвија, када су у питању Пишчевићи, ка грађанском полу (уп. Павић 1970: 365), који са собом носи и одређене моделе приватности.

Облике приватности, које ћемо користити као оквир за приступ мемоарима Симеона и Александра Пишчевића, али и као својеврсна лакмус-места у којима ће доћи до изражаја њихово ишчитавање система кодираних знакова, културе и света уопште, пратићемо онако како их је као међаше поставио Филип Аријес. „По њему, шест битних категорија треба да нам омогуће да установимо промене које су се одиграле у мислима и у понашању: *присвојност*, која ће утувити нова понашања према телу, *уознавање себе*, за којим се трага кроз интимно записивање, *усамљивање*, не више само као аскеза, него и као уживање, *пријатељство*, које се негује у интимности, *укус*, који се вреднује као начин представљања себе, *удобност*, најзад, која је резултат извесног подешавања у свакодневном животу.” (Аријес, Диби 2002: 145)²

Упознавање са собом и трагање за сопством у интимном записивању доводи нас, до питања дефинисања жанра. У погледу на друштво друге половине XVIII века видно је јачање грађанске класе, а у примерима мемоара Симеона и Александра Пишчевића доминира сталешка диференцијација, у којој је нама осликано племство XVIII и почетка XIX века.

¹ „Свака аутобиографија [...] је аутогумачење.” (Старобински 1990: 44)

² Подвлачења припадају нама.

Таквој једној подгрупи племства – војном племству – припадају и Пишчевићи. Уистину, осећање и погледи на племство оца и сина јасно су различити, што је условљено неколиким факторима, о чему ћемо подробније излагати. Промене у свакодневном животу и културним оквирима, обичном човеку (грађанину?) нуде сада нови материјал, ново штиво за записивање, односно за фикционализовање и, што је можда кључно, (поновно) обликовање сопственога живота.

Враћајући се на питање дефинисања жанра списка Симеона и Александра Пишчевића, очевидно нам је преплићање мемоара, аутобиографије и аутобиографског. У таквом једном жанровском кругу, приповедачево казивање живота креће се и трепери у пољима јавнога и приватнога делања, а тек у пољу њиховога преклапања оно засијава оним правим аутобиографским, идентитетским (уп. Старобински 1990: 43) сјајем који не само да обасјава одређене елементе живота аутобиографа, већ и нама шаље сигнал ((кодирани) знак) за разумевање одређених ствари. То титрање између приватнога и јавнога, како каже Филип Аријес, „између *камере* и *коморе*, односно ложнице и благајне” (Аријес, Диби 2002: 5), нуди нам одговор на дубоко унутрашње питање: сврху егзистенције. Осмишљавање живота са становишта доживљене стварности представљено нам је не само као лична путања у индивидуалном развоју, већ се кроз индивидуалност и личност аутобиографа преламају и преливају моменти значајни за национ коме припада (Владушић 2007: 30), као и моменти значајни за културу о којој сведочи. Тако, питање веродостојности приповедачевога казивања лебди над нама као знак који упозорава да, иако је јавни човек, историјски човек, он је у исто време и приватни човек, посебна и непоновљива јединка, а осећајност и разум те непоновљивости оставиће у мемоарима своје трагове и на објективној стварности.

У контексту поменутих ствари, треба подвући везу која спаја облике приватности и нову индивидуалну свест са оним што је јавно, што је кључни покрет и преокрет преко којег се тежи записивању приватности, а у којему је истина заснована на ономе Ја које тим процесом истражује себе, Ја које се излаже и показује, које се уздиже. (Аријес, Диби 2002: 148)

Исказ Симеона Пишчевића о почецима писања дневника:

„[...] направио [сам] свеску и почео водити дневник. Уносио сам у њега све што год сам видео и све што год се десило[...] Писао сам о свему и свачему.” (Пишчевић 1998: 50)

показује нам неселективност у захвату стварности. Та неселективност потребна је Симеону Пишчевићу да поткрепи колебања у писању која се крећу између приватнога и јавнога. Опет, када пише:

„Ја сам још од своје ране младости, већ по изласку из школе, волео да водим белешке о свим важним догађајима за које сам дознавао, а исто тако и о свом личном животу.” (Пишчевић 1998: 476)

Симеон Пишчевић експлицитно наводи да је бележио не само приватне догађаје, већ и оне од јавног значаја. Овакав спој, а у вези са поменутом променом свести индивидуе у оквирима промене одређених елемената приватности, показује нам да се аутобиограф хоће да потврди, тј. оствари свој значај у заједници, који се, у случају Симеона Пишчевића, премешта у поље жеље за егзистенцијом кроз коју се преламају догађаји од јавног значаја. (Владушић 2007: 30)

С друге стране, та промена курса у свести индивидуе огледа се добро када се пореде искази оца и сина, а у вези са вођењем дневничких записа. Наспрам неселективности која треба да обједини приватно и јавно, Александар Пишчевић погађа ону нит коју можемо да представимо као крајњи исход на путањи која води од колебања између приватног и јавног:

„Поред тога, прикупљао сам све што је било интересно о Кавказу и његовим житељима, бележећи притом и ратну историју ове земље ове земље, а све то није ми служило само за прекраћивање времена, него и да бих одржао своју навику да *своје мисли сџављам на харџију*.” (Пишчевић 2003: 75)³

Наизглед нам се може учинити да се и Александар Пишчевић дотиче догађаја од јавног значаја, који су свакако у

³ Подвлачења припадају нама.

вези са неком врстом етнолошко-етнографским забелешкама у мемоарима оца и сина, о чему ће касније бити много више речи. Но, треба скренути пажњу да се у овом случају потпуно заокружује циклус у којему се записи из приватности стављају у функцију трагања за собом, али сада у приватности. Другим речима, субјекат писања, (само)свесна индивидуа, сазрела је у тој мери да се у њеном писању може да препозна истицање оне посебности о којој пише Жан Старобински (1990: 44), односно натпросечности, о којој пише Слободан Владушић (2007: 30–31).

Појединац и породица

Скоро свака од категорија приватности о којима је говорио Филип Аријес може се у овим мемоарима пратити кроз неколике елементе. Односно, треба рећи да се те категорије преплићу, чак и прожимају у извесним мотивима, у одређеним моментима мемоара. Тако, када говоримо о фигури официра, треба имати у виду да се кроз њу ове категорије могу сагледати у целокупној својој пуноћи. Ако поступно приступимо трагању за елементима свакодневнице у фигури официра у мемоарима Симеона и Александра Пишчевића, етнолошке елементе најпре треба уочити у моментима иницијације кроз које су, на тачно одређеним местима, и исказани облици приватности. Мада, у оваквом случају не треба поједностављено и одвојено посматрати те моменте иницијације, који су везани за појединца и његову приватност, већ би требало то сагледавати у спрези са мотивом породице, која је, по становиштима приватности, спона која повезује приватно и јавно. Можемо рећи и то да је породица простор под чијим се окриљем, а при додиру индивидуалног приватног и јавног, онога јавног које је карактеристично као простор црквене и државне реформе (Фотић 2005: 759), образује нова врста приватности – породична приватност, која је нека врста прелаза између индивидуалне приватности и породичне, а чији модел је преузет из самога односа приватног и јавног.

У светлу поменутих ствари, природно би било почети са детињством и одрастањем. Овај моменат у мемоарима Пишчевића, али и у историји етнологије, и шире, у историји културе, врло је слојевит и захтева интердисциплинарни приступ. Овде ћемо се ограничити на оне моменте детињства и одрастања у оној мери у којој су они значајни за образовање света у мемоарима Симеона и Александра Пишчевића, као и оним моментима који су значајни за одсликавање етнологских обриса доба у којему Пишчевићи делају.

Теза која се односи на значај фигуре официра у одрастању и даљем образовању личности обојице Пишчевића. Не без значаја, када смо говорили о племству, тачније војном племству, треба имати у виду да је плејада ликова и фигура управо смештена у фигуру официра, војника, кроз коју су присутне све друге фигуре – фигура обележена јавним простором упија у себе све оне мале фигуре приватности које се у мемоарима обојице Пишчевића испољавају.

Питање животних раздобља значајно је за тумачење мемоара Симеона и Александра Пишчевића јер се у њима јасно препознају не само смене облика приватности које прате промену животне доби, већ се у тим оквирима прати и сразмера односа јавног и приватног. Период сазревања у временима Пишевића подељен је на „младечество” и „јуношество”. (Фотић 2005: 791) Критеријуме за овакву поделу налазимо у фигури родитеља заштитника који је карактеристичан за те периоде; и то, мајке у периоду младечества (од рођења до свршетка основнога образовања, до једанаесте године), а оца у периоду јуношества. (Фотић 2005: 791–792) Иако мемоари обојице Пишчевића започињу управо фигуром оца или пак фигуром ујака, свакако фигурама које су оличење мушког принципа, војничкога склопа, треба уочити да је и фигура мајке присутна, што такође није без значаја, нарочито када се у обзир узму обреди иницијације. Теоријски узевши, фигура жене је, чак и у XIX веку, дубоко у сенци мушкога принципа, као што је то и дете. (уп. Аријес, Диби 2003: 96) „Формални статус жене у односу на супруга био је подређен, што је показивано већ приликом веридбе, када је девојка, након примања „јабуке”, свог будућег супруга љу-

била у руку. Овај положај је произилазио из традиционалног схватања породице, расподеле посла у њој и владајућих богословских схватања о жени, што су заступале све вероисповести.” (Фотић 2005: 782) С друге стране, женски свет се разликовао од мушког пре свега по томе што је био искључен из сфере државне службе (Лотман 2017: 57), те се на тај начин сфера јавног деловања жене ограничавала на оно јавно које је у оквирима породичног приватног (уп. Фотић 2005: 789). У том смислу јављају се фигуре „кућног анђела” (Бок 2005: 156), фигуре жене као „седачке особе, чије су главне делатности у оквиру домаће сцене” (Вовел 2006: 403). Ако се сада вратимо подели сазревања на два периода, можемо да уочимо да емоционални однос према оба родитеља није исти: „Оцу се исказује поштовање, а мајци љубав.” (Фотић 2005: 802–803) Ово треба посматрати у контексту обреда прелаза, тј. иницијације мушког детета, за чије сазревање је важан тај прелазак са, условно речено, женског, односно неодређеног, неутралног, на мушки принцип. (уп. Ван Генеп 2005: 81–82)

На трагу овоме, женин ауторитет није „очински”, али је оличење „родитељске моћи” (уп. Бок 2005: 54), те фигура мајке има велику улогу у детињству, као и велики утицај на животна усмерења свога детета.⁴ Другим речима, „ауторитет домаћице се истицао кроз њен статус мајке.” (Фотић 2005: 783) Такав је случај у вези са првом женидбом Симеона Пишчевића. На његово колебање о женидби, добија прекор мајке, касније и оца, те, и поред тога што су му на уму само „добри коњи, нова униформа и официрска опрема”, он пристаје:

„Ја сам дужан да вас у свему слушах и и ни у чему да вам се не противим”

а затим:

„Ви, мамице, можете са мном што год вам је воља, ја се не смем противити.” (Пишчевић 1998: 104)⁵

⁴ С друге стране, уп.: „У менталитету тог времена се само отац сматрао родитељем детета.” (Фотић 2005: 773)

⁵ Уп. (Павић 1973: 304–306)

Интересантне су у целој овој епизоди неколике ствари. Најпре то да се јасно уочава да се обред иницијације дечака у мушкарца одвија на два плана. Условно и уопштено говорећи можемо их поделити на јавни и приватни. У оквире јавнога поља видљива нам је иницијација дечака у ратника, војника (уп. Ван Генеп 2005: 81–82), што се доводи у везу и са одрастањем у сенци фигуре војника, официра. С друге стране, на плану приватнога поља, треба уочити обред иницијације који је у вези са физиолошким, а пре друштвеним пубертетом, те иницијацију дечака у мушкарца који треба да оснује сопствену породицу. (уп. Ван Генеп 2005: 78) Друга интересантна ствар, која не треба да се узима чврсто, јесте обраћање мајци. О етикецији нећемо много говорити, али бисмо искористили ословљавање мајке у деминутиву да скренемо пажњу да се види промена фигуре мајке коју, у овом случају, можемо да пратимо са сменом генерације оца и сина. Са другим улогама које жена у племству преузима (кокетерија, балови, плес, певање...) „породица, домаћинство, васпитање деце ступају у задњи план. Врло брзо у вишим слојевима друштва успоставља се обичај да мајке не доје децу. То чине дојкиње. Последица тога је одрастање детета готово без мајке.” (Лотман 2017: 61–62) Управо такве последице виде се у обезличавању фигуре мајке у мемоарима Александра Пишчевића: он прецизно наводи податке о оцу⁶, док за мајку само каже да је је кћерка потпуковника Хорвата и синовца „оног Хорвата под чијим вођством је изведена сеоба српског народа” (Пишчевић 2003: 26) у Русију.⁷

Регистар спомињања оца са поштовањем и казивања о мајци у реторици љубави види се у мемоарима Симеона Пишчевића у тренутку када описује смрт мајке:

„У тако великој тузи мислио сам да ћу с њом заједно у гроб поћи, толика ме је жалост обузела. Пао сам на њено

⁶ Уп. са насловом мемоара Симеона Пишчевића и видети да се јединка легитимише и верификује управо кроз линију очеве генеалогije. С друге стране, треба, опет, имати у виду значај фигуре официра у одрастању и образовању личности обојице Пишчевића.

⁷ Уистину говорећи, то треба посматрати и у компаративном контексту, контекстуализовано; уп. са фуснотом број 5.

мртво, хладно лице и обливао га сузама – и веруј ми, драги читаоче, да и данас, после више од тридесет година, када се тога сетим, од суза једва видим шта пишем. (Пишчевић 1998: 107)

Можда бисмо овде могли да направимо једну кратку дигресију када је у питању стилска карактеризација, нарочито у мемоарима Симеона Пишчевића. Како је стил овде „показатељ односа између скриптора и његове сопствене прошлости, као што истовремено одаје пројекат, усмерен ка будућности, једног специфичног начина да се човек разоткрије пред другим.” (Старобински 1990: 44), Пишчевић се одређеним поступцима управо опредељује за неке стилске линије. Барокна архитектура и амбијент граниче се са рококом (Павић 1973: 295–296), али оне нису прави одраз стила Пишчевићевих мемоара, односно нису потпуни одраз стила његових мемоара. Из пређашњег одломка уочава се поетика сентиментализма, и то кроз два индикативна поступка: кроз обраћања приповедача читаоцу и кроз исказивање изразите осећајности ликова. Бројна су места у којима се приповедач директно обраћа читаоцима, што може имати различите функције: од емпатичног саживљавања са приповедачем тј. позива на то саживљавање, до потребе за увођењем читаоца у круг ликова, како би се са становишта доживљеног живота оправдали одређени поступци; на овоме месту треба подвући стилску одређеност која води сентименталистичкој карактеризацији. Други поступак у којему се огледа она стилска линија јесте сликање осећајности ликова. Речи о мотиву суза и плача овде можемо допунити размишљањима која нам указују да се овим мотивом прекривају читави регистри различитих осећања, и управо чињеница да се појављују са тенденцијом опадања како лик и приповедач пролазе одређене фазе иницијације, да би прекрили поља неједнакога емоционално-егзистенцијалнога набоја, указује на њихово поетичко, али и емпиријско порекло.⁸

Ако се вратимо односима родитеља и деце, не можемо да пренебрегнемо нерешено питање односа оца и сина,

⁸ Уп. другачији став Слободана Владушића (2005: 40) о овоме питању.

Симеона и Александра Пишчевића. Студије су показале да у свакодневном животу XVIII века односи родитеља и деце нису увек били идилични. Да се синови, жељни веће слободе, опиру чврстим родитељским спрегама, што се често преносило на надлежности власти, државне или црквене. (Фотић 2005: 805–806) У нашем случају, не можемо говорити о непослушности сина према оцу, барем из онога што нам је дато у мемоарима обојице Пишчевића. Можда такав њихов однос треба посматрати управо у променама свести индивидуе која је уследила са новом средином под чијим се приликама мењају односи приватнога и јавнога. Ово питање оставићемо отворено, но, ипак треба признати и приметити мали знак очеве наклоности, а то је да је Александар једино дете чије име Симеон Пишевић спомиње у својим мемоарима.⁹

УТОЧИШТА ЈАВНОГА И ПРИВАТНОГА — МЕСТА ЗА ИНТИМУ

Друга велика тема о којој ћемо говорити у овоме раду јесте тема простора. Када то кажемо, на уму треба да имамо да се под тим појмом подразумева оно поље јавнога у којему се појединац креће, а које је у некаквој интеракцији са приватним. Већ смо видели да је питање приватнога простора пресликано на односе у породици заправо модел који се јавља у пољу јавнога. Другим речима, у претходном поглављу нацртали смо смернице и објавили обресе у којима се приватност индивидуе разматра у приватноме простору породичних односа. Сада би требало испитати каква је та приватност индивидуе у оквирима јавнога простора. Мемоари Симеона и Александра Пишчевића дају нам добре податке да сагледамо те и такве односе.

Одсликавање амбијента онога времена просијава, нарочито у мемоарима Симеона Пишчевића, кроз мунициозне описе екстеријера, ентеријера, облачења, обичајима понашања и др. Расплинуто дивљење у описима епохе барока, као и склоност ка атомизирању у рококоу (Вукићевић 2013:

⁹ „Тог лета родила ми је жена сина. Назвали смо га Александар.” (Пишчевић 1998: 449)

363), дају нам могућност да кроз њих прочитамо импулс свакодневнице XVIII века.

Спомињањем екстеријера отвара нам се пут ка једном новом уочавању и сагледавању фигуре војника. Као јунак на коњу, Симеон Пишчевић је неко ко је стално у покрету. Етнографија путовања у његовим мемоарима подробна је и сложена: путовање ратника, егзотично путовање, путовање у знаку практичног итинерера (разматрају се услови практичности и економичности одседања), путовање авантуристе, путовање каријеристе итд. (Вукићевић 2013: 358–359) – све се то сече и прожима у фигури путника. Кретања Симеона Пишчевића нису локална, а њихова линија протеже се од Штајерске до Петрограда. Описи појединих градова показују нам тачно како се променом терена може наслутити и очекивати промена културне и социјалне климе, што може да се чита и као судар или сукоб јавних простора двеју империја. Разматрање екстеријера и његова контекстуализација у целокупности Пишчевићевих мемоара заслужује посебну студију. Зато ћемо, само илустрације ради, навести примере описа градова са почетка мемоара, тј. са почетка његових путовања, као и при крају.

„Убрзо смо стигли у Грац, главни град Штајерске. Град је давнашњи, у њему су добро зидане зграде, а куће имају по три-четири спрата. Он лежи изнад Муре у широкој долини између брегова. С једне стране изнад града стоји високо шиљато брдо, на којем је подигнута јака тврђава. [...] У том граду су и велики вашари и трговине са тамошњим производима, а нарочито са гвозденим израђевинама.” (Пишчевић 1998: 449)

С друге стране, опис Петрограда не само да показује да је осетна та Пишчевићева промена отаџбине, ако можемо то тако да назовемо, у којој треба да наступи, са становишта обреда прелаза, фаза агрегације (уп. Ковачевић 2001: 183), која, чини се, не може потпуно да се успостави. Док се, на пример, у мемоарима Александра Пишчевића, Русија *ис-шински* доживљава као једина отаџбина.¹⁰

¹⁰ Иако Симеон Пишчевић експлицитно каже да је за *државу* Русију спреман „и да живи и да мре” (196), јасно је да се то његово искази-

„Петроград у оно време није био нимало уређен. Личио је пре на једно велико село него на престоницу. У њему су биле само две-три унеколико уређене улице, по којима се још и могло возити колима, све другде су биле до гуше претрпане нечистоћом и блатом. Знао сам их већ све напамет, ништа се ново на њима није могло видети. Једино су ватрометипочешће приређивани, а онису били знаменити по томе што је ту по неколико хиљада рубаља за сат и по нестајало у диму. И тако ми је живот био више досадан и празан него весео.” (Пишчевић 1998: 370–371)

То путовање које је обележено лиминалношћу носи са собом и одређене опасности: како од напада људи и других војника, тако и од природних непогода, у којима страдају његова жена и син.

С друге стране, треба уочити и етнографске забелешке које нам говоре о начину путовања у то доба и избору превоза:

„Тамо сам због страшне међаве остао дан и ноћ и погодио дилижанс (то је једна врста поштанских кола која не стају тако често као поштанска кола; имају четири седишта и кожне арњеве. Дилижанс од Будима до Беча вуку пет коња, који се хране у одређене сате и на одређеним местима. Иде доста брзо а плаћа се по коњу упола мање него на поштанским колима).” (Пишчевић 1998: 297)

Пишчевићева мисао да је повољно прошао када су путовања у питању, компаративно гледајући, показује се као не сасвим тачна. Тако, Пишчевић, богат и немирнога духа, путује често, али увек удобно. (уп. Фотић 2005: 859)

Како „рококо јунаци откривају естетику примењене уметности – лепоту обичних, употребних ствари” (Вукићевић 2013: 362), поступком поменуте атомизације и у знаку барокнога бујања, ликови мемоара фасцинирани су детаљима, а њиховим описима увлаче и читаоце у микрокосмос предмета. Парадигматичан и чувен је, у том светлу, опис

вање може посматрати у контексту његове службе, што ће рећи његовога јавнога бића. То се добро види у томе што он наглашава да је за *државу* Русију спреман да живи и мре, што нам показује да он и своју отаџбину сразмерава кроз призму свога војничкога позива.

стола и целокупног ентеријера, што на најбољи начин показује сплет стилских линија, као и динамику и саоднос „ока који гледа” и „руке која пише” (Вукићевић 2013: 363):

„Кад смо ушли у салу, јела су већ била на столу. Судови су били сребрни, сто мраморан, дуг око два и по, широк око два аршина. Стајао је на пет мраморних стубова израђених сразмерно и врло вешто. По њима су биле изрезане вијуге и цвеће. [...] На средини стола, на самом средњем стубу, стајала је плитка округла чинија, скоро аршин широка, а око ње била је скоро за длан широка ивица подигнута увис. Тај је обруч био исто тако сребрн, а бранио је води да се из чиније излива. На средини чиније била је постављена цев која је улазила у онај средњи стуб испод стола, а на тој цеви био је причвршћен кит изливен из сребра. Он је представљао оног кита који је из утробе избацио пророка Јону. Сам тај кит, без чиније, како су казивали, био је тежак двадесет фунти. Крљушт на њему била је од злата и сребра. С унутрашње стране обруча стојала су спојена два танка кола, једно сребрно, а друго позлаћено, а на њима плаве кристалне позлаћене чаше пуне пива. Касније су и вино у њих сипали.

Тек што смо сели за сто, прелат покрену руком ону чинију, и, наједаред, из китових ноздрва шикнуше два млаза. Били су танки као гушчије перо, а високи око два аршина, а исто тако и из зуба (из ушију су текла два нижа млаза, танка као конач). Сва је та вода падала у чинију. Чим се чинија напунила, вода се сама изливала у стуб испод стола; после се није ни повећавала ни смањивала, а водоскок је непрестано избијао.

У сали је таваница била сва украшена сликама и златом. [...] Зидови су били истесани од камених квадрата [...] И тој истој сали око врата и прозора ивице су биле од разнобојног камена с великом вештином исклесане, а њихови крајеви глатки и позлаћени. Завесе на вратима и прозорима биле су скупочене, са златним ресама, кићанкама и гајтанима. За време ручка црквене оргуље су свирале разне песме. Патос је био од орахових дасака, са уметцима од другог разног дрвета.” (Пишчевић 1998: 53–54)

Интересантна је још једна ствар у наводима ентеријера, а то је концепт приватнога на позорници јавнога, када се у обзир узме живот на архијерејским дворовима у XVIII

веку. Од двора католичког „арцибускупа“ (Пишчевић 1998: 47) до двора патријарха Шакабенте (Пишчевић 1998: 106), значајна је веза приватности и просторног одређења унутар таквих специфичних конфигурација. Као простор на граници приватнога и јавнога делања, у таквим дворовима могу се уочити две категорије и два типа простора: управни и резиденцијални. Границе између два простора, две функције и, шире узевши, две сфере постојања, биле су помућене и њихово претапање се најбоље одражава у просторној конфигурацији, према којој су нивои „приватности“ или „јавности“ били имагинарни, али јасно хијерахијски дефинисани. Прелазак ових хијерархизованих нивоа говори нам о блискости дворјана са центром моћи, при чему је сваки тај пређени праг водио степеницу даље од спољнога света и јавне сфере, а приближавао се самом срцу двора, приватним одајама архиепископа. (Фотић 2005: 667–668)

Сагледавање простора у односу према пристojности (у оном схватању Филипа Аријеса које означава нови однос према телу) и интимности, намеће нам својеврсну класификацију простора према одређеним нивоима интимности за коју су предвиђени. Тако, као нова схватања уточишта различитих интимности, можемо да издојимо кабинет, дворану, врт, салон, студио и собу. Поменута веза простора и интимности није увек у складу са кодексима друштвенога понашања, те се те норме косе и супротстављају кретањима срца и тела у интимним заносима. „Простор на коме влада пристojност јесте простор колективног постојања, пробраног дружења у двору и салону, или пак друштвеног ритуала у целини чије обавезне норме треба да ограниче сваког појединца без обзира на његове прилике.“ (Аријес, Диби 2002: 145)

И заиста, када говоримо о простору кабинета, простору који је намењен јавном пољу личности, у њему се, према друштвеним нормама, не очекује никакав излив приватнога бића. Сваки такав инцидент пратиће и нека врста корективног коментара или опаске приповедача. Симеон Пишчевић тако пише о Хорвату:

„А најчудније и најсрамотније је било то што је долазио на то место [кабинет] као у своју спаваћу собу. Седао је за

сто под клобуком, пушио лулу и тако слушао читање аката, а нико није смео ни помислити да му каже да то није у реду. (Пишчевић 1998: 405)

Дворане су, такође, биле резервисане за једну врсту унапред предодређених односа пристojности и интимности, чији су полови на неки начин супротстављени. Пристойност треба да подреди емоције, обузда афекте, прикрије покрете душе и тела,¹¹ те тако, на строго регулисани начин, нагласак стави на представљање себе пред другима, тј. приказивање онога идентитета који желимо да нам се призна. (Аријес, Диби 2002: 146–147) Тако су управо дворане биле позорница на којима су представљана развијена правила понашања, етикеција, што је доприносило својеврсној церемонијалности, а све у циљу унификације, односно театрализације стварности јунака. (уп. Вукићевић 2013: 366)¹² Да се на баловима осећала она напетост која је произилазила из супротстављености принципа пристojности и интимности, видимо из мемоара Александра Пишчевића, који, бираним речима, говори о томе:

„Г. Потемкин је живео прилично весело, сваке недеље је приређивао балове, у чему су га следили други генерали и пуковници и зато се у овом месту младеж често забављала на играма. Г. Потемкин је био велики женскарош и зато се дешавало да је овај моћник на свој бал доводио *даме* са целе Линије, а на то су сатирани коњи који су, такорећи на крилима, доносили у главни стан *ове*¹³ *лейоџице*, где су се *предавале* забави, играма и *грујом*.” (Пишчевић 2003: 75)¹⁴

¹¹ Уп. у том контексту моменат благе аутоцензуре у мемоарима Симеона Пишчевића: „Ту сам [на баловима] први пут осетио како ми, већ по природи људској, тече крв живље, али стид и младост моја чували су ме од сваког искушења. [...] (Мало сам скренуо и погрешно описујући сам себе, а сада се опет враћам нашем маршу.)” (Пишчевић 1998: 51–52)

¹² Нарочито обратити пажњу на Лотманова запажања поводом овога питања.

¹³ Ово је интересно место за које можемо да скренемо пажњу на то да деиктичке речи карактеризују самога Александра Пишчевића. Те даме и лепотице о којима говори нису неке њему далеке и непознате особе, већ су особе које су му, пре свега, физички близу, са којима и он дели поље интимности.

¹⁴ Подвлачења припадају нама.

И простор врта је такође врло значајан у контексту интимности. Његова конфигурација, слична античким пасторалним пределима, чији је импулс узео учешћа у организацији вртова посредством ренесансе, а нарочито класицизма, доприноси интимној атмосфери која је погодна за љубавне и куртоазне сусрете. Када се говори о положају врта или баште на лествици приватнога и јавнога поља кућевнога простора, треба рећи да је њихов положај ближи приватној него јавној сфери. „Ваздух у ограђеном врту није исти као на улици или у пољу. Натопљен је вишом врстом мириса, мирисом руже, чисте воде, здравља, од чега не само да тело оздрављује, него и душа налази спокој.” (Аријес, Диби 2002: 194) Другим речима, теме о баштама у мемоарима Пишчевића могли бисмо поетично да назовемо причом о еросу који мирише.

Вишеструко је интересантна једна епизода у мемоарима Симеона Пишчевића у којој нам приповедач прича о младој бароници Вешелин, удовици, од које Симеон Пишчевић треба да купи коње. Детаљи у понашању баронице, али и домаћина, поштар, који му је о бароници говорио пре него што је отишао њој у госте, указују нам да се из приче о трговини крије другачија прича која хрли да исплива преко ове пословне. Семантика баште у овој епизоди од великог је значаја:

„[...]пођем за њом. Башта је била веома лепа: алеја, воћке, леје пуне разноврсног цвећа. Кад смо пролазили поред цвећа, бароница откиде неколико цветића и ђружи ми их, хвалећи њихов мирис. Ја примим и захвалим се. Уђемо у средњу алеју и кроз хладовину од дрвећа прођемо до краја, управо до хладњака са обојеним кровом и решеткастом оградом. У њему је био мали сто и диван. Она ме понуди да седнем. Ја седнем, а она поред мене.

Док смо пролазили алејом, ја сам хвалио врт и његов распоред. У разговору смо и ушли у хладњак. Мало после том истом алејом иду, видим, две служавке. Носе нешто салветама покривено. Метнуше то пред нас и скидоше салвете. На сребрним тањирима било је прекрасно воће: на једном шрешиње, а на другом ране крушке. Домаћица ме понуди, а онда поче други разговор.” (Пишчевић 1998: 303)¹⁵

¹⁵ Подвлачења припадају нама.

Еротична атмосфера не само да може да се наслути, већ је она и експлицитно наглашена: бароница откида цвеће из своје баште и предаје га младом официру. У тој сцени, у поређењу са другим епизодама, како смо раније споменули, ерос мирише највише. Епштејнова мисао да „околни предмети постају знакови љубавног разговора, преносиоци и опрашивачи жеља” (Епштејн 2012: 112), потпуно одговара овој сцени из Пишчевићевих мемоара. С друге стране, ерос и плотско, симболички представљени кроз плодове баште, који не само да чекају да их млади официр убере, него му се и фактички поклањају и стављају пред њега, како у облику цвећа које му је бароница поклонила, тако и у облику воћа које је изнето пред њега, управо продубљују читање ове сцене из еротолошке перспективе. Пише Епштејн: „У *Пјесми над ђјесмама* невеста пева: „нека дође драги мој у врт свој, и једе красно воће своје” (4:16). У жену улазиш као у врт, оптерећен плодовима.” (Епштејн 2009: 184)

Сцена која претходи овој такође нам сведочи тај цензурисани ерос о којему Симеон Пишчевић ћути. У тренутку када долази код баронице и први пут се среће са њом, она поступа веома индикативно:

„Узела ме је за руку и рекла: „Изволите са мном” – и одвела ме у своју спаваћу собу. Соба чиста, лепо намештена.” (Пишчевић 1998: 302)¹⁶

Соба је простор за повлачење ка приватноме, ка интимноме. То повлачење носи са собом и једну врсту затварања, односно скривања онога што није за очи јавног. Соба пружа заклон оним телесним навикама и функцијама, љубавним кретањима, али и усамљивању на душевном нивоу. У томе светлу, откривање једног таквог интимног простора непознанику, какав је Пишчевић за бароницу, сведочи нам о трансформацији свести о оној пристојности која доноси нови однос према телу. Нова је овде и фигура жене, коју је Симеон

¹⁶ Уп. раније наведене речи Михаила Епштејна о томе како врт у ствари репрезентује жену. Није без разлога наглашено да је соба чиста и лепо намештена.

Пишчевић само скицирао¹⁷, а Александар Пишчевић дао јој потпуну слику. Идеал жене-анђела или жене „кућног анђела”, добија и своје наличје: „Анђео је очешљан као ђаво / И одевен као ђаволица.” (Лотман 2017: 63), или, речима Александра Пишчевића: „Где ђаво не може ништа, онамо увек пошаље жену.” (Пишчевић 2003: 159)

Класификација простора који Александар Пишчевић испуњава мирисом ероса отима се оној поларности јавнога и приватнога бића и простора. Поменућемо само неке примере који то илуструју. Као што је Хорватов кабинет у дисбалансу јер се његово приватно прелива у јавно, што се мотивише и што мотивише приче о парадигми лошега официра, у случају Александра Пишчевића, он кабинет мужа своје љубавнице у тренутку користи као приватни, и то интимни, простор, у којему „тријумфује”. Јавни простор кабинета мужа госпође Линицки „приватизован” је кроз два елемента: одсуством мужа, фигуре која је носилац јавнога поља у кабинету, и одсуством светлости, тј. испуштањем свеће, госпођа Линицки јавно поље оличено у радноме кабинету укида тиме што „око које гледа” више не види оне симболе који оличавају јавно, тј. не види границу јавнога и приватнога.¹⁸

„Г. Линицки, њен муж, налазио се тада у Петербургу, а његова мила жена позвала ме је у његов дом. [...] Кад сам једне вечери био код ње, током разговора похвалио сам неке слике које су украшавале зидове соба, а она ме је позвала да ми покаже још лепше у кабинету њенога мужа и повела ме тамо са свећом у рукама. [...] наставши се пред мојим одлучним нападом [...] испустила [је] свећу и то је био сигнал моје побесе. *У мраку жена їуби сїидљивостї*” (Пишчевић 2003: 206–207)¹⁹

¹⁷ Уп. у том контексту још једну епизоду у којој се такође ерос осећа у ваздуху (Пишчевић 1998: 319–320), а која је обрађена у: (Вукићевић 2013: 369–370).

¹⁸ Уп. конфигурације и ентеријер кабинета XVIII века, који често могу да имају слична она значења као што је имала башта у претходном излагању: (Аријес, Диби 2002: 206)

¹⁹ Подвлачења припадају нама.

Простор путничког каравана је, такође, *par excellence* простор јавнога поља, чијом трансвестијом га Александар Пишчевић користи као поље приватнога интимнога делања. (Пишчевић 2003: 209)

Можда не би било лоше да неисцрпну причу о пристојности и интимности, коју смо покушали да представимо кроз само неке примере из мемоара Симеона и Александра Пишчевића, завршимо речима Монтења:

„Не само сваки крај, него и сваки град има своју посебну пристојност, а и свако занимање. Био сам прилично пажљиво васпитан у детињству и живео сам у довољно добром друштву да ми наши француски закони не остану непознати и да из њих не извучем лекцију. Волим да их следим, али не тако кукавички да ми ограниче живот.” (Огледи, I, XIII)²⁰

ЗАКЉУЧАК

Многе ствари о присуству етнолошких елемената у мемоарима Пишчевића, нисмо рекли, а ни начели. Етнолошко рашчитавање уродило би плодом када би се испитали сви они елементи понашања који чине амбијент света обојице Пишчевића. Од пријема у туђу кућу или двор, етикеције, начина промишљања о вођењу разговора, ток самога сусрета и разговора, често и музички испраћен свирањем клавира, оргуља или оркестра, па све до растанка, како оних који су у вези са напуштањем туђе куће, тако и оних који се односе на напуштање света, обичаје умирања и сахрањивања. Све те ствари остављамо за нека даља, подробна испитивања. Нагласак на једноме општем у становишту видно је ограничио поље нашега деловања.

Елем, разматрања историје наводе нас на помисао о њој као о позадини приватног живота, док се њена важност мери са степеном утицаја на приватне животе обојице Пишчевића. Интересовање за импурсе и кретања свакодневнице једна је од карактеристика мемоарске и аутобиографске прозе XVIII

²⁰ Према: (Аријес, Диби 2002: 184–185)

века. Та и таква мунициозност прожима мемоаре Пишчевића и откуцава билом сувремене епохе.

Сразмеравање и флукуације приватнога и јавнога у личностима Симеона и Александра Пишчевића, непрестане су и чине главну нит из које можемо да ишчитавамо сву комплексност развоја и промене које осликавају, али и сву комплексност промена која их је задесила. Тако, испит савести Симеона Пишчевића вага се кроз призму фигуре официра и војничку службу. Излажење из оквира јавнога бића оличеног у таквој једној фигури расуло би његов живот и претворило га у бесмисао. Отуда толики напор да се из перспективе доживљене стварности (пре)осмисли живот по пробраним схватањима и мерилима. У том контексту, начелно говорећи, сви други аспекти његовога живота који нису укључени у сферу његовога јавнога делања, нису укључени у тај испит његове савести. У таквим околностима ми сагледавамо све оне екurse у сферу приватнога, као што је оличено у породичним односима и односима према женама. Приватно и јавно јасно су раздвојени у схватањима Александра Пишчевића. Само што су обавести о његовом пољу приватнога много веће него што је то случај са његовим оцем.

Можемо да кажемо да су мемоари оца и сина у извесном сагласју, и то на тај начин што оба гласа из обе ове мемоарске целине чине својеврсни диптих, који, тек када се посматра као такав, показује сву и праву пуноћу свакодневнице XVIII века: свакодневнице генералмајора, кавалера Ордена Светога Ђорђа и свакодневнице женскоароша, који се огрће плаштом официрскога чина.

ЛИТЕРАТУРА

Аријес, Диби 2002: *Историја приватног живота : приредили Филиј Аријес и Жорж Диби. 3. Од ренесансе до просвећености*, ур. Роше Шартје, Београд: Клио.

Аријес, Диби 2003: *Историја приватног живота : приредили Филиј Аријес и Жорж Диби. 4. Од Француске револуције до Првој светској рата*, ур. Мишел Перо, Београд: Клио.

- Бок 2005: G. Bok, *Žena u istoriji Evrope*, Beograd: Clio.
- Ван Генеп 2005: А. Ван Генеп, *Обреди прелаза*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Владушић 2007: С. Владушић, „Почетак и прекид писања – воља за моћ у Мемоарима Симеона Пишчевића”, у: *Поршрет хер-менеушичара у транзицији*, Нови Сад: Дневник.
- Вовел 2006: *Човек доба просвећености*, прир. Мишел Вовел, Београд: Клио.
- Вукићевић 2013: Д. Вукићевић, „Љубав галантома или љубав на рококо начин: 'Мемоари' Симеона Пишчевића”, у: *Зборник у часи Марији Клеуш*, ур. Светлана Томин, Љиљана Пешикан-Љуштановић, Наташа Половина, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Епштејн 2009: М. Епштејн, *Филозофија шела*, Београд: Геопоетика.
- Епштејн 2012: М. Епштејн, *Философија љубави: љубав у њеј димензија*, Сремски Карловци: Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ковачевић 2001: И. Ковачевић, *Семологија миша и ришувала I: Трагиција*, Београд: Српски генеалошки центар.
- Лотман 2017: J. Lotman, *Besede o ruskoj kulturi: svakodnevica i tradicija ruskog plemstva (XVIII vek – početak XIX veka)*, Novi Sad: Akademaska knjiga.
- Павић 1970: М. Павић, *Историја српске књижевности барокног доба*, Београд: Нолит.
- Павић 1973: М. Павић, „Симеон Пишчевић”, у: *Ог барока до класицизма*, прир. Милорад Павић, Београд: Нолит.
- Пишчевић 2003: А. С. Пишчевић, *Мој животи (1764–1805): усјоме-не*, Нови Сад: Марица српска: Српско-украјинско друштво.
- Пишчевић 1998: С. Пишчевић, *Животи генералмајора и кавалера Симеона сина Стефана Пишчевића*, Нови Сад: Матица српска.
- Старобински 1990: Ž. Starobinski, *Kritički odnos*, Sremski Karlovci: Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Стефановић 2010: М. Д. Стефановић, *Аутобиографија*, Београд: Службени гласник.
- Фотић 2005: *Привајни животи у српским земљама у освиј модерног доба*, прир. Александар Фотић, Београд: Клио.

NEBOJŠA Z. ĐORĐEVIĆ

IN TRACKS OF PIŠČEVIĆ: FAMILY AND DAILY LIFE
AT THE INTERSECTION OF PRIVATE AND PUBLIC
IN THE MEMORIES OF SIMEON AND ALEXANDER
PIŠČEVIĆ

SUMMARY

Father and son, Simeon and Alexander Piščević wrote the memoirs, which were used to look at ethnological reflections in them, which are related to the interpretation and understanding of their memoirs. An important moment in understanding their writings occurs in the sphere of the private and the public – the spheres that are intertwining and permeating, while their role in establishing the personality of the writer of memoirs is crucial. The figure of an officer, who casts a shadow on the hero's self recognition, also plays a key role in establishing a identity of the characters. The shift of generations brings us a picture of the shift of culture, and with it the shift of understanding of the private and public spheres of activity. In the memoirs of father and son, Simeon and Alexander Piščević, that cyclical process is clearly evident.

Keywords: private, public, family, daily life, ethnology, identity, Simeon Piščević, Alexander Piščević.

РИЗНИЦА
Прилози

Милица В. Ђуковић*
Институт за књижевност и уметност
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 27. 7. 2019.
Прихваћен: 30. 8. 2019.

**КРАТКОЈЕ НАПИСАНИЈЕ ТИХОМИРА ОСТОЈИЋА О
АЛЕКСИЈУ ВЕЗИЛИЋУ (НЕКОЛИКО НАПОМЕНА УЗ ТЕКСТ:
ТИХОМИР ОСТОЈИЋ, „ЧАРАЊЕ И ВРАЧАЊЕ У XVIII ВЕКУ”,
КАРАЦИЋ: ЛИСТ ЗА СРПСКИ НАРОДНИ ЖИВОТ, ОБИЧАЈЕ
И ПРЕДАЊЕ, ГОД. III, БР. 8–9, АВГУСТ–СЕПТЕМБАР 1901,
СТР. 157–158)****

У раду је приређен и прокоментарисан текст „Чарање и врачање у XVIII веку” Тихомира Остојића, објављен у „листу за српски народни живот, обичаје и предање” *Карацић*, 1901. године. Текст је посвећен Алексију Везилићу (1753–1792) и његовој збирци песама *Крајкоје најписаније о сивојојној жизни* (1788). Тихомир Остојић не анализира језичко-стилске карактеристике ни тематско-мотивски план Везилићевог дела, али истиче књижевноисторијски значај ове песничке збирке, као прве уметничке збирке песама нове српске књижевности. Највећу пажњу Тихомир Остојић посвећује анализи једанаесте песме, „О чародејстве”, као песми која је парадигматична за сагледавање интелектуалног и књижевног профила Алексија Везилића. Значај овог текста Тихомира Остојића огледа се и у чињеници да га је, пишући о Алексију Везилићу у књизи *Српска књижевност у XVIII веку*, Јован Скерлић цитирао, да је, даље, Скерлић, следећи Остојића, издвојио такође једанаесту

* tiskicvet38@gmail.com

** Овај рад настао је као резултат истраживања спроведених на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (178024), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

песму, означивши је, попут Остојића, као „једанаесту главу”, те да су вредносни судови Јована Скерлића и Тихомира Остојића о поезији Алексија Везилића у потпуности подударни. Условљена часописним контекстом у којем је објављена, анализа поезије Алексија Везилића у тексту „Чарање и врачање у XVIII веку” Тихомира Остојића, заснована је на приступу збирци *Крајкоје написаније о сѣокојној жизни* као етнографској грађи, а не као уметничком делу, као каталогу начина на које се у XVIII веку чарало и врачало, као извору података о веровањима и сујеверју и као грађи за изучавање приватног живота Срба у XVIII веку. Значај текста Тихомира Остојића огледа се у адекватном и прецизном одређењу места Алексија Везилића у историји српске књижевности и у издвајању песме парадигматичне за анализу идејног слоја дела, што су све чиниоци који су утицали на начин тумачења стваралаштва Алексија Везилића и код потоњих историчара књижевности, као што су Милорад Павић, Лаза Чурчић, Душан Иванић и Радослав Ераковић.

Кључне речи: чарање, врачање, критика сујеверја, здрав разум, Алексије Везилић, почеци развоја српске поезије, приватни живот Срба у XVIII веку.

Радећи као наставник Учитељске школе у Алексинцу, Тихомир Р. Ђорђевић (1868–1944) покренуо је 1899. године „лист за српски народни живот, обичаје и предање” *Караџић*. За овај „...први фолклорни и етнографски часопис код Јужних Словена...” (Љубинковић 1969: 89), који је објављиван од 1899. до 1903. године и који је „.....покренут изван академија и музеја, захваљујући искључиво прегалаштву једног посленика....” (Љубинковић 1969: 89), карактеристично је да је у потпуности (на плану садржаја, начина финансирања и дистрибуције, избора тема, сарадника и методологије проучавања и представљања грађе) био дело једног човека (самог уредника, Тихомира Р. Ђорђевића), одраз његове предумисливости, радног елана и љубави према српском фолклору и српској етнографији. Без институционалне финансијске потпоре, *Караџић*, који је чак био принуђен и на привремено

обустављање објављивања или на проређивање ритма излажења („За то време је једном био чак принуђен да обустави даље штампање (1902), а у последњој години излажења часописа (1903) покушао је да ублажи материјалне тешкоће направивши од месечника тромесечник.” [Љубинковић 1969: 89]), у највећој мери ослањао се на умеће уредника да дође до што већег броја сарадника, али, исто тако, успех и опстанак часописа зависио је од агилности повереника, те од броја претплатника и редовности којом су претплатници измиривали обавезе према часопису. Ипак, и поред незавидних материјалних прилика, Тихомир Р. Ђорђевић успео је да око *Караџића* окупи „...многа позната имена наше науке: Стојана Новаковића, Милана Ђ. Милићевића, Павла Поповића, Тихомира Остојића, Симу Тројановића, Владимира Ђорђевића, Јована Н. Томића, Фридриха Крауса, Ивана Павловића, Михаила Гавриловића, Вида Вулетића Вукасовића, Луку Грђића Бјелокосића и друге.” (Љубинковић 1969: 90). Дакле, Тихомир Остојић, са којим је Тихомир Р. Ђорђевић двадесет година био у живој, пријатељској и уредничко-сарадничкој преписци (в. Ђуковић 2018: 945–967), обележио је, белешком у *Лешојису Матице српске*, покретање *Караџића* „‘Караџић’, лист за српски народни живот, обичаје и предања почео је излазити прошле године у Алексинцу под уредништвом Тих. Р. Ђорђевића, професора алексиначке учитељске школе. Већ је крајње време том, да се и у нас фолклор почне систематски и на све стране прибирати, и да се оно народнога блага, што га љубитељи овде онде покупе, не потуца од немила до недрага по другим нашим листовима, него да нађе једном своју кућицу.(...) Уредник ‘Караџића’ је у досадашњих 17 свешчица показао многе добре воље и разумевања својега посла. Могли бисмо му само пожелети више интересовања од српске публике, дакле више сарадника и више претплатника.” (Остојић 1900: 413), као што је, такође белешком у *Лешојису Матице српске*, Остојић скренуо пажњу на тешкоће у објављивању *Караџића*, изневши позитиван суд о листу и срдечно га препоручивши читаоцима „Уредник ‘Караџића’, Тих. Р. Ђорђевић, професор у Алексинцу, објавио је при крају прошле године да овај лист

за српски народни живот, обичаје и предање од нове године престаје излазити, јер му ни с које стране помоћи нема. Ипак је уредник после стегнуо срце и запливао и у ову годину, те је изашла већ јануарска свеска 'Караџића'. Врсноћа овога листа и јуначко прегнуће уредниково заслужују да се наша публика ове године боље одазове с претплатом." (Остојић 1901а: 118), а уједно, Тихомир Остојић био је сарадник овог листа „за српски народни живот, обичаје и предање”, у којем је 1900. и 1901. године објавио текстове „Обредне песме у Потисју”, „Иђош”, „Зла свекрва” и „Чарање и врачање у XVIII веку”.¹

Текст „Чарање и врачање у XVIII веку” Тихомира Остојића посвећен је Алексију Везилићу (1753–1792) и његовом најзначајнијем делу, објављеном у Бечу 1788. године (друго издање штампано је у Будиму, 1813. године), насловљеном *Крајкоје најисаније о сѣокојној жизни* (*Крајкоје најисаније о сѣокојној жизни*). У питању је прва уметничка збирка песама нове српске књижевности, посвећена вршачком епископу Јосифу Јовановићу Шакабенти², настала са циљем просвећи-

¹ Попис текстова Тихомира Остојића објављених у *Караџићу* донет је према библиографији радова Тихомира Остојића коју је сачинио Божидар Ковачек (в. Ковачек 1965: 237 и 239).

² Према истраживањима Лазе Чурчића, у сремскокарловачкој Српској великој гимназији сачуван је примерак књиге са сликом епископа Јосифа Јовановића Шакабенте „.....резаном у бакру, пред насловном страном. Књига је посвећена Јосифу Јовановићу, па и није необично што му се слика ту нашла. Могуће је, међутим, да је он помогао штампање књиге, па му се Везилић одужио резањем слике. (...) Слика вршачког епископа Јосифа Јовановића Шакабенте, резана у бакру, величине је 85 x 40 mm, и иде у ред минијатурних бакрореза. Цртеж и барорезачки посао на слици су од најбоље врсте, те је по томе то један од најбољих минијатурних бакрореза код Срба. Ко је цртао слику остаће још да се утврди, мада би то могао бити и Кирин Марк (Marck Quirin, 1753–1811), који ју је и резао, и од кога је остала сигнатура Марк сц. на левој страни под сликом.” (Чурчић 1988: 255–256). Именован код Лазе Чурчића као Марк Кирин, аутор бакрореза Ј. Ј. Шакабенте код Динка Давидова помиње се као Марк Квирин (Marck Qvirin), а за разлику од Лазе Чурчића који износи претпоставку да је Кирин и цртач и резач овог бакрореза, Динко Давидов као потенцијалног цртача издваја Теодора Илића Чешљара „...који је исте 1788. године насликао велики свечани портрет Јосифа Јовановића. Том приликом, или нешто раније, Чешљар је припремио минија-

вања омладине („славеносербске јуности“): „Главну сврху свога песничког наступа Алексије Везилић је, како и сам бележи у ‘предисловију’, тражио и изналазио пре свега у уверењу да ће ‘сије малоје дело јуности славеносербској, ради које написано јест, иногда прочитати полезно будет’.” (Маринковић 2008: 49).³ Иако је Алексије Везилић песник којег су ценили Атанасије Стојковић, Михаило Витковић, Лукијан Мушицки, Никола Боројевић и Јован Стерија Поповић⁴, те

турни цртеж по којем је Марк Квирин гравирао бакрорезну илустрацију, највероватније по уобичајеној пракси тзв. уметнуте слике (Einsatzbild).” (Давидов 1978: 236).

³ „Чврста решеност Алексија Везилића да подучи своју публику” и експлицитна склоност према „...морално-дидактичком дискурсу...” постају разумљиве, закључиће Радослав Ераковић, „...након пажљивијег ишчитавања предговора, у којем је наглашено да је дело намењено млађим генерацијама читалаца, односно *јуности славеносербској*...” (Ераковић 2015: 55).

⁴ Јован Скерлић запажа „У својој оди *На смрти безсмртнаго Јоана Раича*, Атанасије Стојковић га 1802 назива ‘сладостним певцем’ а Михаило Витковић за своје спевове узимао је епиграфе из Везилића. 1818, Лукијан Мушицки је са пуно пиетета певао *Везиличу* ‘пјевцу спокојнија жизни’: ‘Нами љубим ти јеси! ...1847, Јован Суботић га је називао ‘отцем србског ученог стиховорства’. Везилић је био од утицаја на једнога од најзначајнијих људи наше књижевности, на Јована Ст. Поповића...” (Скерлић 1923: 321). Милорад Павић наводи исте примере, готово истим редоследом, са обимнијим записом о Стерији, који се „...сећао с поштовањем и љубављу песника који га је упознао са сафијском строфом, и времена детињства и младости када је Везилићеве строфе преводио на латински, враћајући их тако језику који их је инспирисао.”, и са допуном о Јовану Суботићу, који је, у *Науци о србском стиховоренију* (1845) указао на облик строфе који је увео Везилић, а који „‘засад сви за Сафин држе’.” (в. Павић 1979: 246–247), да би, пишући о популарности Алексија Везилића, Мирјана Д. Стефановић изнела читав каталог писаца који су се на одређене начине угледали на Везилића „Његов сувременик Атанасије Стојковић назвао га је ‘сладосним пјевцем’; Везилићеве стихове за мото своје песме ‘Тезоимени поздрав светлејшему књазу Јосифу’ (1805) користио је Михаило Витковић; Лукијан Мушицки пева песму ‘Везиличу’ и песника именује ‘певцем спокојнија жизни’; Никола Боројевић одзива се Везилићевим стиховима унутар својих песама; Стерија га, 1855, назива ‘првим свештеником’ српског Парнаса и песником класичног обрасца (...) У први том *Цвећника српске словесности. Читанки за више гимназије у Аустрији* (Беч, 1853) ушле су и две Везилићеве песме – ‘О спокојој жизни’ и ‘О чародејству’ – мада приређивач Јован Суботић, за

аутор који је укључен у прву историју српске књижевности – у *Памјатник мужем у славеносрпском књижесѣву славним* (1815) Лазара Бојића (в. Стефановић 2011: 201), односно писац којег је Јован Суботић назвао „...’отцем србског ученог стихотворства’...” (в. Скерлић 1923: 321), ипак потоњи историчари српске књижевности углавном су сагласни у оцени да *Крашкоје најписаније о сѣокојној жизни* нема завидну уметничку вредност, као ни углађен језик и избрушен стих, ни савршену риму (Јован Скерлић запажа „Поезија Алексија Везилића, са чисто уметничке тачке гледишта, нема вредности. Он нема песничког надахнућа, версификација му је слаба и сасвим недовољна, језик тежак, нечист, а каткада и неразумљив.” [Скерлић 1923: 320], а сличног је мишљења и Боровоје Маринковић, који пише о Везилићевој збирци као о „...омањој књижици стихова, испеваних у поамној расплинутости нефиксиране и, у суштини, лоше метричке фактуре, језиком тешким и прилично неразумљивим, нескладним у прозодији и неједнаким у стилској хармоничности.” [Маринковић 2008: 51]), али у питању је, према мишљењу проучавалаца српске књижевности XVIII века, збирка несумњивог књижевноисторијског значаја (Јован Скерлић, тако, примећује „Али ипак, та поезија има свога историјског интереса. *Крашкое најписаније о сѣокојној жизни* јесте један од најранијих радова српске уметничке поезије, прва штампана збирка стихова у српској књижевности. Затим версификација Алексија Везилића, ма колико била несавршена и прозна, ипак је обилнија и разноврснија но код његових песничких претходника, тако да је један нови критичар српски могао рећи да је ‘данас пријатније читати те песме непесника Везилића, него песме песника Мушицкога, јер размер у њима није класичан већ ближи духу српскога језика’.” [Скерлић 1923: 320], а сличан суд износи и Боровоје Маринковић, који сматра да је збирком *Крашкоје најписаније о сѣокојној жизни*

разлику од осталих писаца унесених у ову књигу, којима је придодао и кратке биографске податке, о овом нашем песнику ништа није казао.” (Стефановић 2011: 200–201), док су на Стеријину песму посвећену Везилићу, „Алексију Везилићу” (Поповић 2013: 22–23), указали Душан Иванић (2011: 24) и Радослав Ераковић (2015: 56).

„зачета нова страница у историјском развоју српског песништва новијег доба”: „У односу на своје претходнике, чија је поетска вокација била саздана од сиромашније рудаче и који су се песништвом бавили, колико се то данас може рећи, више по изузетку и у случајним поводима, с муком тражећи садржаје захвалне за песму и израз који би им одговарао, Алексије Везилић је својом једином књигом стихова одједном несебично понудио читаоцима безброј поетских тема и стварних слика из живота, трудећи се у оквиру скромних настојања да обједини, у пуној недоречености своје поетике, прихватљив програм сопственог продирања у непознате пределе песничке имагинације.” [Маринковић 2008: 51], док Радослав Ераковић Алексија Везилића сврстава у „...ред родоначелника модерног српског песништва” [Ераковић 2015а: 33-34]). Такође, у овом контексту, занимљив је и начин на који аутор *Скица рубних простора књижевне наслеђа* гледа на *Крајкоје најисаније о сјакојној жизни* Алексија Везилића, примећујући да „...отвореност дела за нова тумачења много више долази до изражаја ако Везилићевим песмама приступимо као одредницама из (имагинарне) енциклопедије приватног живота Срба у 18. веку.” (Ераковић 2015: 55).

Ставови које је Тихомир Остојић изнео у тексту „Чарање и врачање у XVIII веку” поводом књиге *Крајкоје најисаније о сјакојној жизни* Алексија Везилића аналогни су вредносним проценама које су о овом делу изrekli историчари књижевности, како Остојићеви савременици (Јован Скерлић, на пример), тако и каснији проучаваоци српског класицизма⁵ (Милорад Павић, Лаза Чурчић, Боривоје Маринковић, Душан Иванић и Радослав Ераковић). Тихомир Остојић одриче литерарну вредност Везилићевој збирци песама „Ово се дело спомиње у историји наше књижевности као прва свеска стихова. Иначе она нема никакoгa литерарног значаја.” (Остојић 1901: 157), негативно оцењујући њен језик и версификацију „Чим се каже да су стихови рогобатни, да је језик црквено-словенски, доста је речено.” (Остојић 1901: 157), али

⁵ Сврставање поезије Алексија Везилића у класицизам, кроз дијалог са Милорадом Павићем, проблематизовала је Мирјана Д. Стефановић (2011: 211–221).

бележећи податке о томе коме је и због чега песничка збирка намењена „Везилић у ‘предисловију’ дело намењује ‘јуности славено-сербској’, а смер му је да је поучи како се долази до ‘спокојног живота’”. Долази се савлађивањем и познањем себе самога, сузбијањем жеља и страсти.” (Остојић 1901: 157) и заузимајући, притом, позитиван став према идејном плану и циљу писања Везилићеве збирке песама. Остојић у тексту невеликог обима „Чарање и врачање у XVIII веку” не анализира језичко-стилске карактеристике ни тематско-мотивски план збирке *Крајкоје најписаније о сјокојној жизни* Алексија Везилића, али закључком „Већина књиге, дакле, говори о људским страстима и слабостима, приказује их појединце у засебним главама и наводи њихову штетност.” (Остојић 1901: 157) недвосмислено указује на припадност Везилићевог дела наслеђу рационалистичког филозофско-етичког погледа на свет и човека, док је у Везилићевој борби против сујеверја и у критичком односу према натприродним појавама, те у афирмацији начела закључивања заснованог на здравом разуму могуће препознати „.....несумњиве знакове просвјетитељског ангажовања...” (Иванић 2011: 24), односно, етичке, аксиолошке и антрополошке критеријуме карактеристичне за епоху просвећености, којима се Алексије Везилић препознаје као поштовалац и следбеник Доситеја Обрадовића.⁶

⁶ Погрешно именујући *Крајкоје најписаније о сјокојној жизни* као спев, а не као збирку песама, Јован Скерлић исправно примећује „Ма како да овај спев има битно побожан карактер, ипак овде-онде има идеја које одају образована световњака, човека епохе Јосифа II, и једномишљеника Доситеја Обрадовића. Пре свега, он јако цени Доситеја, и он је један од првих писаца српских који су се усудили јавно похвалити јеретичнога противника калуђерства” (Скерлић 1923: 319), а на значај тематско-мотивских и идејних веза између Доситеја Обрадовића и Алексија Везилића указала је и Мирјана Д. Стефановић (2011: 199–211), означивши Скерлића као првог аутора који је ове везе запазио „Јован Скерлић је, истина у једној реченици, али важној, ипак увидео поетичку, идејну и тематску везу Доситеја и Алексија Везилића.” (Стефановић 2011: 204). Поред несумњивих веза на тематско-мотивском плану између стваралаштва Алексија Везилића и Доситеја Обрадовића, није излишно указати и на личност која повезује ову двојицу српских писаца, а та личност је управо она којој је посвећено *Крајкоје најписаније о сјокојној жизни* – архимандрит манастира Раковца, епископ пак-

Највећу пажњу Тихомир Остојић посветио је једанаестој песми („XI глави”, како је Остојић назива) збирке *Крајкоје најисаније о сјокојној жизни*, насловљеној „О чародејстве” („О чародѣйствѣ”)⁷. У овој песми, у којој су тематизовани чарање и врачање, по Остојићу „Писац оштро устаје на овај људски недостатак. Народ је, вели, пун празноверица које су Богу немиле.” (Остојић 1901: 157). Занимљиво је да ће у тексту „О Алексију Везилићу” Боривоје Маринковић издвојити управо ову, једанаесту песму, као песму „...од посебног значаја...” (Маринковић 2008: 49), парадигматичну за сагледавање интелектуалног профила Алексија Везилића „Образованог и интелигентног, већ задојеног европским духом, њега је и као песника и као професионалног педагога до очајања доводила мисао да његов

рачко-славонски и вршачки, Јосиф Јовановић Шакабента (1743–1805), потомак „...протопопа Андреја Јовановића Шакабенте, иначе рођеног брата патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте, који је 1739. године био предводник Друге сеобе Срба...” (в. Грбић 2018: 510), Доситејев вршњак, познаник и „патрон” (в. Чурчић 2008: 125), којем ће се Обрадовић обратити писмом, из Лајпцига, 5. јула 1784. године (в. Грбић 2018: 509), подсећајући га на заједничко путовање од Раковца до Сремских Карловаца и на пријатељски и пријатан разговор, те посредно апелујући на Шакабенту да и он сâм, као и митрополит Мојсеј Путник, буду благонаклони према Доситејевим делима (в. Грбић 2018: 512) и да их на исправан, тачан начин интерпретирају „Он је апеловао на свог давнашњег пријатеља да ‘Ваше добро и патриотическо срце и Ваш природно здрави разум и оштроумије’ исправно прочита и на прави начин оцени ‘два првородна чада [прворођена из] пера’ једног бившег монаха.” (Грбић 2018: 355). О Јосифу Јовановићу Шакабенти и Доситеју Обрадовићу писали су Лаза Чурчић (2008: 119–135) и Драгана Грбић (2018: 505–516), а аутобиографију Ј. Ј. Шакабенте, чувану у архиви манастира Месић, приредио је Доситеј Ђорић (1934: 363–365).

⁷ Вредно је истаћи како је, анализирајући *Крајкоје најисаније о сјокојној жизни* Алексија Везилића, Јован Скерлић издвојио „једанаесту главу” („О чародејстве”), у којој „Песник енергично удара на распрострањене народне празноверице, чарања, бајања и врачања. Он то жигосе и са црквеног гледишта, јер Хришћанство осуђује веру у демоне, а исто тако и са гледишта здравог разума, позивајући се на Сенеку, Плаута и Цицерона....” (Скерлић 1923: 319). На овом месту, Скерлић цитира (у фусноти број један) текст „Чарање и врачање у XVIII веку” (1901) Тихомира Остојића, а од Остојића Скерлић преузима и синтагму „једанаеста глава”, као ознаку за једанаесту песму Везилићеве збирке.

народ још живи у условима варварског менталитета и под притиском неодрживих веровања у тајновите силе некаквог надземаљског света. Овом песмом он је желео да докаже да је веру у демоне, вампире и вештице одбацивала чак и хришћанска црква, док је лицемерност појединих враџбина и људска приврженост мистичним ритуалима у потпуном несагласју са поимањима здравог разума. Доследан властитом поступку реалног дефетишизовања и привржен научним сазнањима до којих је својевремено долазио било школовањем, било на врелима истинског живота, Алексије Везилић оштро је напао и још оштрије осудио све народне празноверице, чарања и бајања, износећи о њима многобројне појединости које, и такве како су презентоване, служе као оптужујући доказни материјал.” (Маринковић 2008: 49–50). Текст „Чарање и врачање у XVIII веку” Тихомира Остојића објављен је у „листу за српски народни живот, обичаје и предање” *Караџић*, тако да је Везилићева песма „О чародејстве” третирана превасходно као етнографска грађа, као извор података о начинима чарања и врачања у XVIII веку и о ситуацијама у којима је чарање и врачање вршено. Тихомир Остојић покушава чак да одреди и област у којој се на побројане начине чарало и врачало „Може имати интереса за српске етнографе да сазнају како су наши Срби врачали у половини XVIII века. Везилић не каже у којем крају тако врачају, али као надзорник школа велико-варадског диштрикта могао је он познати најбоље народ преко Мориша и у горњем Банату. Тих се крајева ваљда и тичу ове враџбине.” (Остојић 1901: 157). Дакле, профил периодичне публикације утицао је на начин тумачења Везилићеве песме „О чародејстве” не као уметничког дела, него као етнографске грађе, чиме се Остојићев текст приближава и неким од савремених, часописним контекстом неусловљених, аспеката анализе поезије Алексија Везилића, попут оног који је предложио Радослав Ераковић, означивши *Крајкоје найисаније о сѣокојној жизни* као потенцијални извор за изучавање „...приватног живота Срба у 18. веку.” (Ераковић 2015: 55).

Поред коментара поезије Алексија Везилића, у тексту „Чарање и врачање у XVIII веку” Тихомир Остојић цитирао је сегменте песме „О чародејстве”. Карактеристично је да је графема „јат” (ѣ), заступљена у поезији Алексија Везилића, код Тихомира Остојића доследно замењена ијекавским рефлексима „јата”⁸, а исто тако, анализом текста песме Алексија Везилића и текста Везилићеве песме у наводима Тихомира Остојића, могуће је пронаћи и једну грешку у читању коју је направио Тихомир Остојић, или је, пак, можда у питању штампарска грешка („празниом сосуди” [Остојић 1901: 158] уместо „празними сосуди” [Везилић 1788: 68; Везилић 2011: 63]), а може се запазити и да су приликом цитирања текста песме Алексија Везилића код Тихомира Остојића испуштени (прескочени) цели делови песме, од по неколико стихова, без ознаке да је до било каквог изостављања текста уопште и дошло; мада, овакав начин цитирања у складу је са разумевањем Везилићеве поезије као етнографске грађе, а не као уметничког дела, чији су битни саставни чиниоци сви стихови и начин њиховог распореда, тј. композиција (а овај закључак додатно потврђује и чињеница да су Везилићеви стихови код Остојића цитирани у континуитету, као прозни, не као поетски текст). Тако, иза стихова „Когда дожд не падајет и врућине бивајут, черне петле хватајут и у воду бацајут; многе проче глупости не бојат сја творити; да би времја дажљиво скоро могли добити.” (Остојић 1901: 158), а испред стихова „Приходит ли Ђурђев Дан или Божић радосни, их дјаволску чарању ти дније сут потребни. Рано тогда встајут, ходјат на распутија, букве своје читају демонска мољенија. С миром млада недеља от их проћи не может, и којој чарованије

⁸ С друге стране, приређивач књиге *Крајкоје најисаније о сѣокојној жизни*, објављене 2011. године, Мирјана Д. Стефановић, определила се за екавску транскрипцију слова „јат”, уз образложење „Старо слово ‘јат’ читано је у овом издању као ‘е’, будући да ни у овом случају песник није био доследан у његовој употреби, што би водило претпоставци да га је читао екавски (на пример, у речима: људем, обретајут, изгорети, обрести, хотенију, драгоценој, Самуил Зделар, живет, али и: законѣ, родѣ; ‘нѣси нечто’; ‘сердцѣ’; ‘напоследок’; али и двоструко: ‘зде’ и ‘здѣ’; ‘глаголет’, али и ‘глаголѣт’; ‘нему’ али и ‘нѣму’ у значењу ‘њему’, што иде у прилог екавском читању, а не руском умекшавању).” (Стефановић 2011: 188).

содјелано не будет.” (Остојић 1901: 158), испуштена су два стиха „Расудити не хоштут кто земљи одождајет / С помоштију чијејо лето плодно бивајет.” (Везилић 1788: 69; Везилић 2011: 63). Испред стихова „Многи јадни књијници, сметени наставници записе написујут, сујеверном продајут лож дивно измишљену Сисоново житије и свјатаго Гаврила ноћно путешествије.” (Остојић 1901: 158) изостављени су стихови „Од љуте слепарије која данас царују / Код народа многога, најпаче нашего. / Что на свету и нема, того глупо бојит се / Сујеверством отрован и од мрака плашит се.” (Везилић 1788: 70; Везилић 2011: 64), као што су испред стихова „Неудане дјевојке у жепови потајно со собоју что носјат, описати њест можно.” (Остојић 1901: 158) изостављени стихови „Како свјати апостол Павел глаголет, / Царство божије чародеј наследити не будет / Сујеверством окован чародејству својему. / Много више верујет неже богу самому.” (Везилић 1788: 71; Везилић 2011: 65).

За крај, неопходно је истаћи да вредност текста „Чарање и врачање у XVIII веку” Тихомира Остојића није садржана у дубини херменеутичког захвата већ у препознавању књижевнoисторијског значаја збирке *Краткоје найисаније о сѣокојној жизни* Алексија Везилића и у избору репрезентативне песме којом се, према Тихомиру Остојићу, може илустровати један специфичан аспект свакодневице српског човека XVIII века. Збирку песама Алексија Везилића Тихомир Остојић не вреднује као литерарну него као културноисторијску чињеницу, као извор информација о одређеним аспектима приватног живота и као етнографску грађу о праксама чарања и врачања код Срба у XVIII веку.

Текст Тихомира Остојића гласи:

ЧАРАЊЕ И ВРАЧАЊЕ У XVIII ВЕКУ⁹

Позната је ствар у историји наше књижевности да је Алексије Везилић, „неунитских школ националних диштрикта велико-варадскога краљевски про-иншпектор“, (тако се сам потписује у посвети својега дела) год. 1788 издао књигу морално-поучне садржине у стиховима са натписом: „Краткое написаніе о спокойной жизни“ (у Бечу, код Курцбека 8^о стр. 56. види Новаковићеву Библиографију бр. 93.). Ово се дело спомиње у историји наше књижевности као прва свеска стихова. Иначе она нема никакoга литерарног значаја. Чим се каже да су стихови рогобатни, да је језик црквено-словенски, доста је речено. Везилић у „предисловију“ дело намењује „јуности славено-сербској“, а смер му је да је поучи како се долази до „спокојног живота“. Долази се савлађивањем и познањем себе самога, сузбијањем жеља и страсти. Већина књиге, дакле, говори о људским страстима и слабостима, приказује их појединце у засебним главама и наводи њихову штетност.

У XI глави се говори: „О чародѣйствѣ“. Писац оштро устаје на овај људски недостатак. Народ је, вели, пун празноверика које су Богу немиле. „От чародјеј вјерујут всјако добро обрјести“. „Без чарања никакво дјело хошчут начати“. Затим ређа појединце свакојаке враџбине и чарања. Може имати интереса за српске етнографе да сазнају како су наши Срби врачали у половини XVIII века. Везилић не каже у којем крају тако врачају, али као надзорник школа велико-варадског диштрикта могао је он познати најбоље народ преко

⁹ Текст „Чарање и врачање у XVIII веку“ приређен је онако како је објављен у листу *Караџић* 1901. године. Једина приређивачка интервенција која је извршена састоји се у брисању интерпункцијског знака тачке (.) иза редног броја као ознаке за век или сегмент књиге. Тако, наслов овог текста Тихомира Остојића, у облику у којем је објављен у листу *Караџић*, гласи „Чарање и врачање у XVIII. веку“. Интерпункцијски знак иза римског броја осамнаест овде је изостављен. Такође, из реченице „У XI. глави се говори: ‘О чародѣйствѣ’.“, изостављена је тачка иза римског броја једанаест, као ознаке за сегмент Везилићеве књиге. Поменуте две приређивачке интервенције једина су места на којима је мењан (са савременим правописом усклађен) текст Тихомира Остојића. Друге измене нису вршене, чак ни у случају уочавања очигледне штампарске грешке.

Мориша и у горњем Банату. Тих се крајева ваља и тичу ове враџбине.

Ево тих врачања, која Везилић ређа у врло јетком тону:

Ашче на торг отходјат, тогда добро пекутсја да враџбине и тамо со собоју узмутсја; со празниом сосуди да их никто срјетајет, јер непсован остати тогда от њих не будет.

Отходјат ли дјевојку в чужем мјестје просити, прежде бабе питајут, какво ваља носити тамо омашченије, да дјевојку добијут, пријатељу новому добро очи замажут.

На суд звани, не могу без враџбине ступати, с којеју видјејутсја суду уста свјазати.

Им јест подозрителни ден Усјекновенија, сумњају се почети тогда дјела нужнаја.

Когда дожд не падајет и врућине бивајут, черне петле хватајут и у воду бацајут; многе проче глупости не бојат сја творити; да би времја дажљиво скоро могли добити.

Приходит ли Ђурђев Дан или Божић радосни, их дјаволску чарању ти дније сут потребни. Рано тогда востајут, ходјат на распутија, букве своје читају демонска мољенија. С миром млада недеља от их проћи не может, и којој чарованије содјелано не будет.

Сну всјакому вјерујут и страшут сја безумно, ако би сон будушча им сказивал извјесно.

Когда пјетел пред вратми велегласно пјевајет, сујевјерни дом тогда страна госта чекајет.

Несрећно им видит сја сито своје из дому или квасец под вечер позајмити ближњему; то њест токмо видјети код народа простаго, но код људеј побожних от званија књижнаго.

Рјетка мати имјејет сина перворождена, који не би носио чародјејства потајна; на дјетја незлобноје многе кесе вешајут, в којих кости различне и проча ушивајут, да би мајци живио, многа љета видио, от вештице и виле свагда сочуван био.

Многи јадни књижници, сметени наставници записе написујут, сујеверном продајут лож дивно измишљену Сисоново житије и свјатаго Гаврила ноћно путешествије.

Неудане дјевојке у жепови потајно со собоју что носјат, описати њест можно. Јер безбожне Влаиње, у чарању искусне, особито им басне састављајут различне, да би срећу добиле, удати сја возмogle, мужа за нос водити, накаране не бити.

К вјенчанију свјатому когда се оправљајут, Бога вишња на помошч к себје не призивајут, но враџбине и тамо не бојат сја носити, от их срећу извесну надјејутсја добити.

Наравно да је добри Везилић ужасно огорчен на све ово, сматра то за највећу безбожност¹⁰ и хвали Бога што је толико „долготерпељив и милостив”. Они који Бога познаше никад тако што не чине. „Код тебе вјерујут, крјепост твоју познајут, ти вештицу и вилу, вукодлака и халу нигдје срести могоша ни извјесно видиша”. „Срећу vsјаку на земљи приписујут лесному сујевјерни људије, чародјејству својему”.

Нови Сад, 8 (21) јуни 1901.

Тих. Остојић

ИЗВОРИ

- Везилић 1788: А. Везилић, *Крајкоје найисаније о сѣокојној жизни*, Беч: Штампарија Јосифа Курцбека.
- Везилић 2011: А. Везилић, *Крајкоје найисаније о сѣокојној жизни*, М. Д. Стефановић (прир.), Београд: Службени гласник.
- Остојић 1900: Т. Остојић, „[Покретање *Караџића*, белешка]”, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, II–III/202–203, Нови Сад, 413.
- Остојић 1901: Т. Остојић, „Чарање и врачање у XVIII веку”, Алексицац: *Караџић: листи за српски народни живот, обичаје и предање*, III/8-9, Алексицац, 157–158.
- Остојић 1901а: Т. Остојић, „[Часопис *Караџић*, белешка]”, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, II/206, Нови Сад, 118.
- Поповић 2013: Ј. С. Поповић, „Алексију Везилићу”, у: *Алексију Везилићу у почаси (1753–1792–2013)*, Р. В. Ивановић (прир.), Змајево: Народна библиотека „Данило Киш”, Нови Сад: ИТП „Змај”, 22–23.

ЛИТЕРАТУРА

- Грбић 2018: Д. Грбић, *Дело Доситеја Обрадовића у европском књижевно-културном контексту. Културно-историјски огједи немачке просвећености Хале-лајпцишкој интелектуалној крући на јужнословенским просторима. Das Werk von Dositej Obradović im europäischen Literatur- und Kulturkontext.*

¹⁰ У питању је очигледна штампарска грешка, која неће бити исправљена. [прим. М. Ђ.]

- Kulturhistorische Einflüsse der deutschen Aufklärung des „Halle-Leipziger intellektuellen Kreises“ in der Südslavia*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Давидов 1978: Д. Давидов, *Српска трџфика XVIII века*, Нови Сад: Матица српска.
- Ђорић 1934: Д. Ђорић, „Автобиографија епископа Јосифа Ј. Шакабенте“, Нови Сад: *Гласник Истџориској друштва у Новом Сагу*, VII/17–19 (1–3), Нови Сад, 363–365.
- Ераковић 2015: Р. Ераковић, „Алексије Везилић: скице за портрет српског интелектуалца на размеђи 18. и 19. века“, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 63/1, Нови Сад, 49–58.
- Ераковић 2015а: Р. Ераковић, „Крашџкоје најисаније о животу даровитог песника и несудђеног фрушџкогорског калуђера“, у: *Гди Фрушка тора у Дунав силази: анџологија*, С. Дамјанов и др. (прир.), Нови Сад: Академска књига-Филозофски факултет, 31–34.
- Иванић 2011: Д. Иванић, „Почеци поезије у новој српској књижевности“, у: *Ка тенеџи српске поезије: прегледи и студије*, Београд: Лицеј, 15–24.
- Ковачек 1965: Б. Ковачек, „Библиографија радова Тихомира Остојића“, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XIII/1, Нови Сад, 231–252.
- Љубинковић 1969: Н. Љубинковић, „Седамдесет година од покретања ‘Карацића’“, Горњи Милановац: *Расковник: часопис за књижевност и културу на селу*, II/5, Горњи Милановац, 89–91.
- Маринковић 2008: Б. Маринковић, „О Алексију Везилићу“, у: *Забрављени брајстивеници по перу*, Београд: Службени гласник, 39–51.
- Павић 1979: М. Павић, *Истџорија српске књижевности класицизма и предромантизма*. Класицизам, Београд: Нолит.
- Скерлић 1923: Ј. Скерлић, „Алексије Везилић“, у: *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд: Издавачка књижарница „Напредак“, 316–321.
- Стефановић 2011: М. Д. Стефановић, „Напомена о приређивању“, „Жива традиција српске лирике“, у: А. Везилић, *Крашџкоје најисаније о својојној жизни*, М. Д. Стефановић (прир.), Београд: Службени гласник, 185–188, 199–221.

- Ђуковић 2018: М. Ђуковић, „‘Силан је наш човек!’: писма Тихомира Р. Ђорђевића Тихомиру Остојићу”, Нови Сад: *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик*, 66/3, Нови Сад, 945–967.
- Чурчић 1988: Л. Чурчић, „О раду Алексија Везилића на песничком зборнику *Крашкоје најписаније о спокојној жизни*”, „Још о *Крашком најписанију о спокојној жизни* Алексија Везилића из 1788. године”, у: *Српске књије и српски писци 18. века*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 248–254, 255–256.
- Чурчић 2008: Л. Чурчић, „Доситеј и епископ Јосиф Јовановић Шкабента”, у: Д. Иванић и В. Јелић (ред.), *Дело Доситеја Обрадовића 1807–2007. Зборник радова*, Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”, 119–135.

MILICA V. ĆUKOVIĆ

A SHORT ESSEY BY TIHOMIR OSTOJIĆ ABOUT ALEKSIJE VEZILIĆ (A FEW NOTES WITH THE TEXT: TIHOMIR OSTOJIĆ, „CHARMING AND WITCHERY IN THE 18TH CENTURY,” *KARADŽIĆ: MAGAZINE FOR SERBIAN FOLK LIFE, CUSTOMS, AND STORYTELLING*, ALEKSINAC, YEAR 3, NO. 8-9, 1901)

SUMMARY

The paper exhibits and comments on the text „Čaranje i vračanje u XVIII veku” [“Charming and Witchery in the 18th century”] by Tihomir Ostojić, published in „the magazine for Serbian folk life, customs, and storytelling” *Karadžić*, in the year 1901. The text is dedicated to Aleksije Vezilić (1753–1792) and his poetry collection *Kratkoje napisanije o spokojnoj žizni* (1788). Tihomir Ostojić does not analyze the logistical and stylistic characteristics nor the themes and motifs of Vezilić’s works but he points out the literary and historical significance of this poetry collection, as the first artistic collection of poems of new Serbian literature. Tihomir Ostojić give the greatest attention to the analysis of the eleventh poem „O čarodejstve,” [“On charming”] as a poem which is paradigmatic for observing the intellectual and literary profile of Aleksije Vezilić. The importance of this text by Tihomir Ostojić is also reflected in the fact that while writing about Aleksije Vezilić in the book *Srpska književnost u XVIII veku*, [Serbian Literature in the 18th century] Jovan Skerlić quoted that,

further on, Skerlić following the steps of Ostojić, also pointed out the eleventh poem, labelling it, like Ostojić, as the “eleventh chapter”, so judgments of Jovan Skerlić and Tihomir Ostojić about the poetry of Aleksije Vezilić completely identical. Conditioned by the magazine it was published in, the analysis of Aleksije Vezilić in the text „Čaranje i vraćanje u XVIII veku” by Tihomir Ostojić is based on the approach to the collection *Kratkoje napisanije o spokojnoj žizni* as an ethnographic writing and not only as a work of art, as a catalogue of way in which people charmed and did witchery in the 18th century, as a source of data and beliefs and superstitions and as a source of information about the private life of Serbs in the 18th century. The significance of Tihomir Ostojić’s text is reflected in an adequate and an accurate determination of the place Aleksije Vezilić takes in the history of Serbian literature and the singling out a poem paradigmatic to the analysis of the layer of ideas (the poem “O čarodejstve”), which are all factors contributing to the way Aleksije Vezilić’s entire opus was interpreted, including the subsequent literature historians, such as Milorad Pavić, Laza Čurčić, Dušan Ivanić, and Radoslav Eraković.

Keywords: charming, witchery, a criticism of superstition, common sense, the poetry of Aleksije Vezilić, the beginnings of the development of Serbian poetry, private lives of Serbs in the 18th century.

ДОСИТЕЈЕВИ ЧИТАОЦИ
Прикази

Татјана Н. Јовићевић*

**ДИДАКТИЧНОСТ И МОДЕРНОСТ: О ПРОСВЕЋИВАЊУ,
ВРЛИНИ И ПЕСНИЧКОМ УМЕЋУ
(АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЋ, ПЕЛЕН И МЕД. СРПСКА
ДИДАКТИЧКА ПОЕЗИЈА ОД БАРОКА ДО РОМАНТИЗМА.
АКАДЕМСКА КЊИГА, НОВИ САД, 2017; 401 СТР.)**

Књига Александре Павловић, посвећена једној не само занемареној, већ и теоријски недореченој области песништва, осим што елаборира његову традицију у српској књижевности, истражује и поетичке претпоставке и укорененост те поезије у изворним схватањима карактера и функције песничког стварања. Капитални карактер ове књиге тако се, по традиционалним академским начелима, испољава у теоријској утемељености, обухватности грађе и систематичности са којом се она третира, те скрупулозности са којом се на почетку изведени теоријски постулати примењују у интерпретацијама и закључцима, како посебним (који се односе на једну песму, или мањи број наслова јасно повезаних тематиком или поводом), тако и синтетичким, којима се врши уопштавање на нивоу опуса, поступака, стилских праваца или књижевноисторијских раздобља.

Књига се (између Предговора, који указује на ауторкину мотивацију да предузме ово истраживање и назначава методологију којом ће оно бити руковођено, и Закључка, у коме се резимирају његови резултати) састоји од четири велике целине, динамички организоване на смењивању доминантно теоријског и књижевноисторијског приступа. Насловљене

* tbjovicevic@gmail.com

су: „Дидактичка поезија: теорија и историја појма“, „Пелен и мед: дидактичко у антици, средњем веку и хуманизму“, „Књижевност као *оувеселене*, *џолза* и *асна* у српском теоријском наслеђу од барока до романтизма“ и „Дидактичка поезија од барока до романтизма“.

У првом поглављу, значај и релевантност предмета истраживања поткрепљује се историјским увидом у нераскидиву повезаност дидактике и поезије, фактичко настајање поезије из везе са дидактичким у древним културама од Индије до предкласичне Грчке, што постаје својеврсна емпиријска потврда изворности и плодотворности ове везе. Истовремено, у погледу теоријског утемељења књиге, ваља указати да се, фигуративно говорећи, оно заснива на разлагању и превазилажењу познате Хорацијеве крилатице „користити забављајући“: позивајући се на њу као најпознатији пример става о нужности/препоручљивости срастања поучног и поетског, ауторка не дозвољава да ово опште место (које је, по Хорацију, поетичко начело ваљане поезије уопште, а не *diferntia specifica* неког посебног жанра) управља размишљањем о дидактичној поезији као издвојеној и специфичој врсти, будући да она захтева сопствено и вишеструко одређење. У том смислу, она се позива на теоријске поставке више модерних аутора, првенствено Александра Далзела (који разрађује теорију о поетичкој самосвести/симултаности настанка дидактичке песме и раздваја два типа дидактичности – поучавање о неком научном или техничком питању, или пак преношење моралних савета) и Алистера Кокса (који формулише дистинктивне особине ове поезије: техничку експозицију, тј. прибављање компетенције песника зазивањем муза или другачије, постојање експлицитне дидактичке намере и стварање „мале интратекстуалне драме“, успостављање позиције учитељ–ученик, те тзв. „неформалну структура песме“). Све ове структурне и/или фикционалне, као и метапоетичке одлике дидактичке песме постају теоријско-критички апарат за препознавање дидактичког жанра и анализирање појединачних песама, које ће ауторка одређивати као дидактичке или ће у њима елаборирати елементе „дидактичког дискурса“, указујући при том да оне суштински не припадају овом жанру.

У другој целини, ауторка на корпусу класичних текстова дидактичке поезије од антике до хуманизма, и паралелно настајуће теоријске мисли о њој, одређује спектар тема и облика, као и – ни изблиза једнозначан – карактер порука и значења које ово песништво емитује. Већ у овом делу књиге, она ће одређене поетичке ставове из домаћег наслеђа разматрати у контексту њихових генеричких веза са темељним идејама које су обликовале мисао о дидактичкој функцији песништва: његова важност није у преношењу фактографских знања, већ у размицању граница човековог ума и руковођењу етичким развојем личности (овај Цицеронов аргумент из чувеног говора у корист песника Архија, по ауторки, налази директну паралелу у ставовима више наших аутора, од Орфелина, преко Доситеја, до предромантичара Јована Дошеновића); истовремено, особина поезије да моралне поруке емитује у чулно пријемчивој форми (Хорацијево *prodesse et delectare*, обновљено и прослављено у хуманизму) постаје основ њеног слављења у епохи просвећености.

На ове увиде у наредном поглављу надовезаће се расправа о теоријским оквирима промишљања односа поетског и дидактичког у српској култури епохе барока (Павле Ненадовић, Орфелин, Козачински), просветитељства и књижевних покрета који су му следили (Доситеј, Емануил Јанковић, Јован Дошеновић, Милован Видаковић и Милош Лазаревић), све до реторика прве половине 19. века и (у свом времену најутицајније) теорије поезије Ђорђа Малетића. Управо овим сегментом расправе коначно се кристалише и став да историјату српског дидактичког песништва треба приступити не само са становишта претпоставке о његовој тематској и поетичкој уклопљености, већ и о суштинској припадности овој традицији, тј. о њему као интегралном делу општег поетског наслеђа ове врсте.

Иако ће се у завршном поглављу разматрати и специфични компаративни аспекти одређених фаза дидактичке поезије (нарочито оних раних, када се развија под директним утицајем руске богословске књижевности), могло би се рећи да се, на основном нивоу, успоставља интерпретативна позиција која надилази компаративни приступ и одговарајуће

наслеђе националне књижевности чита као резултанту поетичких начела генерисаних из заједничких цивилизацијских/антрополошких корена, уважавајући при том све њене историјске специфичности и варијације које се током времена јављају на „инваријантном тексту” пра-узора, идеалног модела дидактичке песме.

На овоме је умногоме утемељена висока информативност и непосредна корисност ове књиге, али и њена специфична подстицајност за даља истраживања и закључке који се простиру и на друга књижевна питања. Стога се пред проучаваоцем националне књижевности након увида у одређене сегменте овог истраживања отвара и могућност сагледавања неких општих књижевноисторијских питања, те проналажења аргумената за или против појединих генералних књижевноисторијских теза на основу карактеристичне грађе, која управо због тога може бити и посебно индикативна. У прилог томе треба навести да књига из своје високо специфичне перспективе упућује и на један такав општи и никад у потпуности раветљен проблем: питање постојања или непостојања континуитета између старе и нове књижевности, за које се испоставља да може бити разматрано и аргументовано управо са аспекта дидактичности као сталног и препознатљивог, али инхерентној модификацији изложеног елемента главних књижевних токова са обе стране ове флуидне разделне линије.

У том смислу значајно је размотрити и како ауторка одређује дидактичко и шта све обухвата/може обухватити појам дидактичке поезије. Крећући од у литератури елаборираних својстава „потпуне” дидактичке песме, она доказује да таква поезија – са свим формалним, структурним, поетичким и метапоетичким одликама текста постоји и има важно место у књижевности барока и просветитељства, осветљавајући потом њено мењање, а нарочито запитаност над њеним смислом и самим карактером књижевног у временима која ће следити.

Како ауторка наглашава на почетку поглавља посвећеног дидактичкој поезији Доситеја и његових следбеника, битног померања *функције* овог песништва у тој епохи нема, али она управо тада постаје освешћена и *шемељна*, дакле, експлицитно или имплицитно програмска.

Но да просветитељско као став нужно не води изричито дидактичком дискурсу, а поготово не остваривању „обрасца” дидактичке песме, сведочи ауторкино тачно запажање да у поезији самог Доситеја постоји само једна творевина у којој налазимо неке од захтеваних елемената дидактичке песме – „Похвала басни”, која се, међутим, у актуелним издањима Доситејевих дела најчешће и не уврштава међу поезију, већ управо у неку врсту поуке или поетичког трактата у стиховима, чиме се ауторка још једном хвата у коштац са аристотеловском дефиницијом поезије „по предмету певања”, за коју на више места указује да је у самом свом зачетку имплицитно подразумевала сопствену релативизацију и превазилажење. Но својеврсно „напредовање ка дидактичком” доноси поезија Доситејевих савременика и следбеника. Већ код Везилића, јављају се поучне песме (које ће сам назвати одама) у којима се пороцима супротстављају врлине чије слеђење води до спокојног живота, док код Стојковића ауторка указује на посебан ниво проблематике дидактичког песништва: говорећи, као физичар, о вечном кружењу материје, он га доводи у везу са бесмртношћу душе, и управо тиме у фокус доводи особену проблематику песништва које саопштава неке „техничке” или научне истине, али их (имплицитно или изричито) доводи и у везу са филозофским уверењима или моралним ставовима. У српском веку просветитељства, ауторка ће пронаћи наставке барокне традиције религиозних спева (Ракић, Видаковић), као и одјеке барокних тема смрти и загробног живота, супротстављајући се, међутим, тежњи да они аутоматски буду свртавани у дидактичку поезију. На ову дистинкцију ауторка је скренула пажњу поводом Стојковићевог плача „На смрт бесмртнаго Јоана Раича”: не дозволивши да се у одређењу/тумачењу песме поведе инерцијом (тј, чињеницом да је Стојковић аутор више дидактичких песама које је претходно разматрала), нити судом ауторитета који је песму раније тако одредио (Павић), она песму недвосмислено одређује као надахнуту и рефлексивну, с тим да би се тек њени завршни стихови (о позваности смртника да буду окренути вечности) могли протумачити као морални „савет” и довести у (удаљену и условну) везу са дидактичким.

На овом детаљу вреди се зауставити управо стога што изванредно илуструје проблем преплитања или стапања дидактичког са другим врстама песништва, попут сатиричког, рефлексивног, или пасторалног (с тим што се оно такође може јавити као особена тематизација „рефлексивног садржаја”). Ово ће се профилисати у једно од битних питања у вези са дидактичким у поезији у временима и песничким покретима који ће уследити.

Овај период ауторка ће разматрати веома дисперзивно, осврћући са засебно на многобројне и умногоме временски симултане правце, школе и појаве у српској књижевности прве половине 19. века. Они се нужно морају на неким плановима супротстављати (дидактика као намера и укупно усмерење поезије Лукијана Мушичког и, с друге стране, њено потискивање и премештање на периферне аспекте исказа у грађанској поезији, до померања на нови естетички ниво у поетици „школе објективне лирике”, која инсистира да песник, „повративши се (из спољног света, који овде подразумева простор усвајања филозофских и моралних ставова – прим. Т.Ј.) у самог себе”, у *виду музике* излива „пробуђене” мисли, мненија, истине). Дидактичко, преломљено кроз песников унутрашњи свет, престаје да буде одвојено од свог поетског уобличења, чиме се, бар на теоријском плану, најизразитије одваја од далеко рудиментарнијег схватања односа „ползе” и „увесељенија” присутног у просветитељству.

Управо овим се, у контексту модернизацијских токова српске књижевности, отвара питање на који начин се дидактичко – ван оствареног обрасца „потпуне” дидактичке песме – јавља у стиховима који се могу, с обзиром на мању или већу временску или поетичку удаљеност, сматрати даљом или ближом припремом романтизма. Ауторка, иако то не везује за овај књижевноисторијски процес, још у Доситејевој поезији уочава развијен сентименталистички дискурс који онемогућава да се просветитељско изједначи са дидактичким, дајући његовом изразу другачији – како су то говорили теоретичари који су дидактичко строго одвајали од лирског – управо изразитије лирски карактер. Такође, разматрање одређених песника који значајним делом свог опуса суш-

тински припадају предромантизму – а које ауторка овде разматра у оквиру ужих специфичних група, попут „тршћанске школе” – могу бити веома драгоцене за отварање неких нових поља истраживања дела Јована Дошеновића, Павла Соларића или Михаила Витковића.

Уочавање феномена травестије дидактичке поезије у делу Јована Дошеновића (који, што у тим културним околностима није нимало парадоксално, пише и „праве” дидактичке песме), говори о продору модерности (или у модерност) која раније неупитну дидактичку позицију релативизује, остајући при том свесна значаја са тог становишта стваране поезије. У истом смислу значајно је увиђање модификација дидактичког, или његовог минус-присуства у ситуацијама када се, у песмама другачије врсте, јављају тек поједини елементи и аспекти тог дискурса, како је то примећено код Витковића, а посебни домени истраживања отварају се постављањем специфичних питања, попут оног да ли је могуће издвојити дидактичко из пасторалног када се дидактички дискурс/дискурзивност јављају у особеној врсти „песме у песми”, односно када она започиње чином певања „уведеног певача”, какав је случај са више Соларићевих песама.

Нимало случајно, ова целина завршава се освртом на судбину дидактичке поезије у епохи романтизма, у коме се, према речима Косте Руварца, дидактичком одриче сваки поетски квалитет, али дидактичка позиција не само да опстаје, већ бива и на особен начин ојачана у политичкој, сатиричној и сличној поезији. Сада је, међутим, она полемички заснована и формулисана као заступање одређеног *сјава*, са којим се аутор идентификује, уместо као преношење утврђених, општих и неупитних истина. Тако је, дезинтеграцијом становишта са кога се износи(ла) дидактичка порука, а унеколико и самог њеног карактера, обезбеђено трајање и ревитализација дидактичке функције песништва у модерним временима, или бар у епохи којом су она, за српску књижевност, започела.

Пратећи трансформације дидактичке поезије кроз различите епохе нове српске књижевности, књига Александре Павловић, осим уџбенички систематичних теоријских раз-

матрања и утемељених интерпретација различитих песничких текстова, нуди нешто много драгоценије: обухватну слику једног књижевног феномена чији статус и значај није довољно расветљен. Захваљујући овој студији, он се, препознат и структуриран, нуди нашем читалачком искуству и културном памћењу.

Јелена Ђ. Марићевић Балаћ*
Филозофски факултет у Новом Саду
Одсек за српску књижевност и језик

EXEGI MONUMENTUM ЗА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

(Драгана Грбић, *Дело Доситеја Обрадовића у европском књижевно-културном контексту. Културно-историјски одјаци немачке просвећености хале-лајпцишкој интелектуалној круа на јужнословенским просторима* / Dragana Grbić, *Das Werk von Dositej Obradović im europäischen Literatur- und Kulturkontext.*

Kulturhistorische einflüsse der deutschen Aufklärung des „Halle-Leipziger intellektuellen Kreises“ in der Südslavia,
Институт за књижевност и уметност, Београд 2018, 676 стр.)

Доситеј Обрадовић једна је од најзначајнијих личности не само канона српске књижевности, већ и, знатно шире, српске (културне) историје. Самим тим, он представља вишеструки истраживачки изазов за књижевне историчаре и херменеутичаре. Најпре, канонски писци обавезују сваку нову генерацију научника да се осврне на њихово дело и да му дâ интерпретативни печат сопственог духа времена, јер би у противном то дело представљало утихнули глас традиције. Радослав Ераковић у *Књизи о Јакову* (2016) пише о потреби да се литерарно оживи Његош, тј. да се о њему напише роман, а не само граде монументалне бисте или споменици. На тај начин би се дело, такође једног од најзначајнијих српских канонских писаца, спасило од „аверкијевског синдрома“, од којег је „боловао“ поп-Ћирин отац Аверкије, стари кабаничар. Он је држао уза се „дебеле свеске Рајића“, Доситејево *Собраније* и *Совјетје*, али без намере да их чита, већ само зато

* jelena.maricevic@ff.uns.ac.rs

што особито цени ове великане. Интересантно је да је један од ментора при изради доктората Драгане Грбић био један од аутора најрецентнијих научних књига о Његошу, проф. др Мило Ломпар, а да је она магистрирала и докторирала управо на делима писаца које је Сремчев Аверкије држао близу себе као да су реликвије. Ради се о магистарској тези, преточеној у монографију *Алејорије ученој џусиинољуби-шеља. Посиујак алејоризације у ојусу Јована Рајића* (2010) и двојној докторској дисертацији (*Cotutelle*), одбрањеној 2016. године на Филолошком факултету у Београду у Републици Србији и Филозофском факултету II Мартин Лутер Универзитета Хале-Витенберг у Савезној Републици Немачкој, под менторствима проф. др Мила Ломпара и проф. др Ангеле Рихтер, која је уобличена књигом *Дело Доситеја Обрадовића у европском књижевно-културном контексту. Културно-историјски огјеци немачке џросвећености хале-лајцишкој интелектуалној круа на јужнословенским џросијорима* (2018).

За разлику од Његоша који чека свој роман, мада је песнички ревитализован књигом *Камена чшенија* (2013) Ивана Негришорца, Доситеј Обрадовић живи у српској књижевности још од песме коју му је посветио Лукијан Мушицки, па све до романа *Принц и сербски сисаишељ* (2008) Милисава Савића и песничке књиге *Доситејејев ход* (2015) Мирка Магарашевића. Када је реч о науци о књижевности, Доситеј је имао и даље има лепу рецепцију, о чему сведочи и употреба термина *доситејологија* у монографији Драгане Грбић, која у Уводу, штавише, самосвесно износи „питање да ли је потребна још једна монографија на тему о којој је већ толико писано”.

Међутим, истраживачки пут који је резултовао овом монографијом оправдан је управо њеном јанусовском природом: ради се о двојном докторату, два менторства, шире узев – о два методолошка полазишта (књижевноисторијском, тј. о новом позитивизму и херменеутичком), али и концепту „дуплог дна” саме књиге, која се првостепено чита као научна публикација, али се стиче утисак да се поједини сегменти мозаично склапају у свести читаоца, попут својеврсног романа о Доситеју. Утисак додатно појачава питорескни стил

научнице, лексиконске смернице које омогућавају лакшу проходност кроз обимну књигу, али и неколико ефектних лајт-мотива којима се на нов начин портретише Доситеј, као што су беконовски „трговац светлошћу”, „путник – homo viator”, метаморфозе „из ‘петла’ у ‘магарца’, из ‘гује’ у ‘змију’ да би на крају као ‘пчела’ у потрази за нектаром знања прелетео целу Европу и Малу Азију, као што су неустрашиво прелетали мора и океане тада тек конструисани балони на врућ ваздух”.

Управо је балон на врућ ваздух један од интегративних компоненти монографије Драгане Грбић, који, поврх свега, и емблематски сажима њену тему и истраживачке тачке, попут axis mundi-ја саме књиге. У том погледу упечатљиве су и пажљиво скројене корице, на којима препознајемо Доситеја, који се виноу балоном на коме су исцртани неколики портрети европских просветитеља, чији се „одједи” могу чути у Доситејевом „лајпцишком опусу” (Др Џонсона, Лесинга, Волтера, Еберхарда и Фенелона). Уместо у стандардној корпи, Доситеј је смештен у чамац са веслима, што с једне стране упућује да плови небом европског просветитељства, а са друге указује на алегоријску везаност за православну, хришћанску духовност, будући да је „српски Сократ” интензивно, па и библијски доживео буру на мору. „Колико се у мотиву балона непосредно разоткрива тај директни дијалог човека са богом који је ‘закорачио’ у његово станиште, исто толико и морепловљење враћа субјекта назад к себи и усмерава на унутрашњи дијалог”. На тај начин, кроз представу балона и чамца сублимишу се и укрштају европско и српско, мотиви путовања и метафизичког путовања, технолошки напредак и хришћанско чудо, па чак и период пре и после његовог боравка у Халеу и Лајпцигу: „од јесени 1782. до јесени 1784. године”.

Поврх свега, и пут Драгане Грбић до ове монографије може се рећи да је налик на Доситејев, јер је на том путу стицала нова знања и, како и сама каже у одељку Захвалност, пролазила кроз разне авантуре, од којих су неке одисале „Индијана Џоунс” атмосфером. Ради се, наиме, о стицању експертских знања из домена архивистике, библиотечког и

музејског рада, али и завршавања „специјалистичког Семинара за читање коринтског писма и рад са (старо)немачким рукописима”. Најпре пловећи морем домаће периодике и кроз архиве и библиотеке манастира Хопово, Одељења Старе и ретке књиге Библиотеке Матице српске, Одељења реткости Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић”, Одељења старе и ретке књиге Народне библиотеке, Огранка Архива САНУ у Сремским Карловцима, Задужбине „Доситеј Обрадовић”, винула се „балонем” који ју је одвео пут Библиотеке Интердисциплинарног центра за проучавање европске просвећености у Халеу, Архива и библиотеке Август Херман Франке, Универзитетског архива у Халеу, Музеја задужбине „Пруски дворца и вртови” у Постдаму, Црквеног архива Евангелистичке реформисане цркве у Лајпцигу, Библиотеке Евангелистичке цркве Свете Марије у Халеу, Музеја историје града Лајпцига, Универзитетског архива у Лајпцигу, Градског архива у Халеу, Музеја спомен-куће Кристијана Волфа у Халеу, Економског и трговачког архива у Лајпцигу. Доситејевским духом инспирисана, ауторка је, дакле, обавила импозантан истраживачки посао, који без много стрпљења, посвећености, али и љубави тешко да би могао бити урађен. У том смислу, монографија пред нама јесте леп и редак догађај за српску књижевност и културу.

Уз речи захвалности, Увод, Прологомену у знаку 1783. године и Закључак, књига је конципрана у десет поглавља: 1. Наслов и релевантност теме; 2. Корпус; 3. Методологија; 4. Фактографија Обрадовићевог боравка у Халеу и Лајпцигу; 5. Хале пре Халеа (1757–1778); 6. Натурална теологија и религијска толеранција; 7. Сви Доситејеви Сократи или о критичкој оштрици Доситеја; 8. Моћ живе речи; 9. Естетика (и) Басне; 10. Сувенир(и) Обрадовићевих путовања. Најпосле су дати опсежан сажетак на немачком језику, краћи на руском језику, списак литературе, индекс имена и белешка о ауторки, али вреди истаћи и 38 посве корисних и илустративних прилога – од карте Доситејевих путовања и споменика Доситеју у бронзи Рудолфа Валдеца, до фотографија најразличитијих архивалија које су довеле до значајних открића на пољу доситејологије. Да поменемо, примера ради,

својеручни упис Димитрија Обрадовића у Матрикуле, Алфаветски каталог, Дневник зимског семестра 1782/83. уз полу-годишњу табелу Универзитета у Халеу и Лајпцигу, програм предавања, те прву рецензију *Живоша и њихових дела* (10. 6. 1784) и рецензију Доситејевих дела (15. 1. 1785), штампаних у *Allgemeine Literatur-Zeitung*-у.

Управо Прилози дају потврду да Доситејево дело јесте адекватна грађа за испитивање *културне размене* и *културног превођења*, будући да „реч ‘трансфер’ не поседује исти семантички потенцијал који поседују речи ‘сусрет’ или ‘до-тицај’, јер код трансфера недостаје значење двосмерности комуникације”. Уз методолошки оквир „новог позитивизма” с обележјем „тријумфа чињенице”, оличене управо у фото-графијама из одељка Прилози, исправљене су бројне грешке и пропусти у досадашњим научним радовима, блиским теми монографије, али и отворена нова поља за даља истражи-вања: „Ернестијево издање басана, колико је нама познато, није помињано у досадашњим истраживањима Обрадовиће-вог опуса. (...) Таква анализа изискује опсежно и самостално истраживање, чиме би се премашили и обим и тематски ок-вири ове дисертације”.

Не би ли нови научни доприноси били видљивији и утемељенији, Драгана Грбић прошла је кроз обимну лите-ратуру о Доситеју, образложила и дефинисала значај теме, указала на важност руске и немачке књижевности за развој српске, одредила корпус на којем се заснива истраживање: „а) лајпцишки опус Доситеја Обрадовића, б) уџбеници и лек-тира које је Доситеј Обрадовић користио током студија на универзитетима у Халеу и Лајпцигу, ц) архивалије и доку-ментарна грађа у вези са Обрадовићевим боравком у Халеу и Лајпцигу”.

Са осећајем за систематичност и прегледност, аутор-ка је, поред смерница, упућујућих подналова и каталош-ких распореда грађе и нових увида, саставила и графикон „хале-лајпцишког интелектуалног круга”, што је, скупа узев, допринело готово детективској реконструкцији овог периода Доситејевог живота и контекстуализацији са његовим цело-купним животом и опусом. Ипак, нових чињеница и нових

знања о Доситеју толико је, да је посве тешко побројати их у краткој форми приказа. Стиче се утисак да је унутар корица ове књиге обједињено неколико целина, које би, штавише, и самостално могле да буду публиковане. Овако, оне представљају лепу, сложену и кохерентну зиданицу, и више од симболички схваћеног споменика за Доситеја Обрадовића.

Један од кључних фокуса књиге јесте на дефинисању и указивању на целовитост „лајпцишког опуса“, јер „сем ‘Собранија’ и неколико песама сва Обрадовићева за живота објављена дела не само да су публикована него су и настала углавном у току тих шест година [1782–1789]“. „Приређивачким поступцима се тако ‘дезинтегрисала генеричка нит лајпцишког опуса’, јер су се ‘Живот и прикљученија’ и писма из 1788/9. године објављивала заједно као Обрадовићева аутобиографија, а Басне самостално, са понекад прикљученим двома причама преведеним са енглеског језика (...) које су у оригиналном издању следиле после писама“. Откриће коректорског примерка *Басана* из 1788. године резултовало је драгоценом хипотезом о „лајпцишком опусу“ као „јединственој генеричкој целини“.

Нова контекстуализација, која је заправо враћање на првобитну Доситејеву замисао, открила је смисао његове ауторске интенције, што и јесте од првостепеног значаја за схватање како његових идеја, тако и оновременог духа времена, као што је „откриће индивидуума“. Посебно због тога што је кроз жанр аутобиографије, „српска књижевност ухватила корак са најактуелнијим западноевропским књижевним тенденцијама“. Отуда и *Живот и прикљученија* постају једна од кључних парадигми за истраживање „културно-историјских одјека немачке просвећености хале-лајпцишког интелектуалног круга на јужнословенском простору“. Зато је означавање „лајпцишког опуса“ као „јединственог ‘его-документа’“ једна од темељних поставки монографије.

Неки од најинтересантнијих сегмената књиге *Дело Доситеја Обрадовића у европском књижевно-културном кругу*, јесу несумњиво делови посвећени универзитетском животу „човека доба просвећености“. Читаоци могу сазнати више о концепту студирања у 18. столећу („publicum“ и „privatim“),

„социјалној функцији камина“, бесплатним столовима за стране и сиромашне студенте, „институцији препоруке“, програму и уџбеницима, организацији и животу професора и студената у центрима као што су били Хале и Лајпциг. Међутим, то само по себи не би било довољно да није представљено у исту сазнајну раван са почецима високошколске праксе у нас, па тако у светлу *културних сусрећа*, ствари постају утолико изнијансираније када се има у виду да је Доситеј у извесној мери организовао Богословију и неке предмете у Великој школи управо по узору на ова два немачка универзитетска центра. Такође, многе Доситејеве идеје и прегалаштво осветљене су са становишта *културног превођења*, те тако сазнајемо да су *Совјетски* својеврсни „диктати“ са Еберхардових предавања и из његових уџбеника, које је „српски Сократ“ прилагодио нашој публици. Лепа интерпретативна пажња посвећена је контекстуализовању Еберхардовог часописа *Философски маџазин* и *Нови философски маџазин* Кантових следбеника са Доситејевим идејама.

Представљен је и Доситеј као неолог, „по узору на професора Еберхарда и проповедника Цоликофера“, а посебна пажња посвећена је важним везама „протестантских институција у Пруској са Карловачком митрополијом, али и другим православним народима у Хабзбуршкој монархији“ у поглављу „Хале пре Халеа“.

Драгани Грбић стало је и до прецизног одређења сваког појма који користи или, попут Доситеја, *културно преводи*, па тако неретко у монографији читамо интересантне есејистичко-теоријске минијатуре, као што су, примера ради, сегменти Одјечи и Жива реч – изговорена реч.

Поступак алегоризације, који је једна од парадигматичних стилско-поетичких одлика књижевности „Доситејевог доба“, детаљно је анализиран и у овој, као и у магистарској тези о Јовану Рајићу. Ауторка је, штавише, алегоризујући и научни наратив о Доситеју, скицирала „кључне развојне фазе у животу човека: 1. ‘пубертет’ као тренутак у којем Обрадовић отпочиње своје путовање и потрагу за знањем; 2. ‘младихство’ као тренутак сепарације и одласка у велики свет; и 3. Тренутак на прагу ‘зрелог доба’ иницијално најављен кре-

ативном списатељском фазом и објављивањем првих дела из лајпцишког опуса; 4. 'смирај живота' и 'старост', што је симболично обележено Обрадовићевим 'спуштањем стопа' на тло устаничке Србије". Фигура карактеристична за басне, управо је у поглављу о баснама и примењена, не би ли се исписао лук Доситејевих метаморфоза.

Доситеј је, како истиче ауторка у целини „Доситеј Обрадовић о баснама”, функционализовао Хорацијеве стихове из прве оде треће књиге *Римских ода*: „Ћутите, ја, свештеник муза, певам / девојкама и дечицама песме”, истичући „идентичну сврху басана као и Лутер”. У потпуности посвећен просвећивању свог народа, Доситеј се није определио за спасење себе, већ духовно спасење и напредак свог отачества. Бринући о будућности српске културе, он није трагао за славом, ловорикама и споменику већем од пирамида о којем пишу Хорације у песми „Мелпомени” и Пушкин у „Ехегі monumentum-у”. Али поштовања достојан *monumentum* изградила му је и Драгана Грбић овом монографијом.

Маријана С. Јелисавчић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност и језик

ВАСПИТАЊЕ УКУСА И МОРАЛНОГ ОСЕЋАЊА

(Розана Морабито, *Просветиштелство ума и срца: Културни
пројекат Емануила Јанковића, Задужбина
„Доситеј Обрадовић”, Београд 2018*)

Прошле је године под окриљем Задужбине „Доситеј Обрадовић” светлост дана угледала једна невелика књига од несумњивог значаја. Реч је о студији италијанске слависткиње Розане Морабито која је на седамдесетак страница указала на чворишна места у животу и делу Емануила Јанковића, и својим проницљивим запажањима и коментарима подвукла значај овог прегаса у домену српског језика и културе, који је свој народ вишеструко задужио, а чији је рад, изузев малобројних усамљених али значајних студија, остао у тами српске књижевне историје.

Розана Морабито своју студију концентрише у четири поглавља: „Кружење идеја”; „Животопис”; „Емануил Јанковић: настанак драмске уметности код Срба”; „Јанковићеве комедије и српски књижевноисторијски контекст”, којима претходи „Увод” и које затвара „Закључак”, бојећи свако од њих дијалогом са до сада објављеним текстовима, како о Јанковићу (и то не само на српском језику), тако и са бројном научном и публицистичком литературом. Консултовани текстови изузетно су битни јер провејавањем идеја и закључака које су њихови аутори износили, читаоци су у могућности да сагледају прилике које обележавају једну епоху и контекст у који се полемички или са аспекта објашњења уклапају у

* marijanamajche@gmail.com

главни текст. Примера ради, Розана Морабито се, пишући о првој целовитој Јанковићевој посрби, „веселој игри” *Блајодарни син*, позива на фон Таубеову књигу о карактеристикама везаним за српски народ у Хабзбуршкој монархији¹. Исто дело консултује Марија Клеут у књизи *Вамџири у Србији у XVIII веку: књија и коменџари*, истичући значај фон Таубеових запажања, како са историјског и књижевноуметничког становишта, тако и из имаголошке перспективе. Исто тако, слика настанка и развоја сентименталног позоришта широм Европе разумљивија је и проходнија за читаоце када се сагледа из различитих углова, са акцентима постављеним на оно што је другачије за сваку поменућу земљу. Друштвени контекст, развој грађанског сталежа, политичка превирања, ситуација на књижевном плану и промене на нивоу језика, Јанковићевим поступцима дају позадину која је неопходна да би се сагледао његов и значај његових преводилачких напора у одређеном тренутку.

Синтагма „први међу Србима” иако никада није била оспоравана, исто тако није била ни довољно цењена када је о Диогену српског преводилаштва реч. Розана Морабито своју студију гради на пионирском подухвату Емануила Јанковића, истичући његов неоспорни значај у стварању залеђа за сличне покушаје оплемењивања народа и укључивања у токове светске литературе, а самим тим – и културе. Јанковићу је често замеран избор дела која је превођењем и најпре ситним интервенцијама које су климакс имале у поменутој посрби (где је у великој мери прилагодио текст поднебљу свог народа), увео у српску књижевност, критиком на рачун књига које није узео у обзир а које су сматране класицима и/или много квалитетнијим од оних које је одабрао да представи својим сународницима. Ипак, његова „делатност делује посебно занимљива с гледишта историје српске културе и нарочито повести међукултурних односа у средњој Европи тог доба” (6–7). Истичући значај студирања у про-

¹ Ф. В. фон Таубе, *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и Војводства Срема како с обзиром на њихове природне особине иако и на њихово садашње устројство и ново уређење у црквеним, грађанским и војним стварима*, Нови Сад: Матица српска, 1998.

свећеним земљама у време у којем се и Јанковић напајао са врела иностраних култура, боравећи у Немачкој, Италији и Чешкој, Розана Морабито сагледава елементе које је упознавши тим приликама, Јанковић покушао да култивише и у својој земљи. Његов је циљ био стварање моралног и срећног друштва, а пут до такве климе спознао је у књижевности која је, осим забавних пасажа, имала јаку морално-дидактичку улогу. Није случајно што је том приликом одабрао драме, добро претпостављајући да ће на тај начин идеје изнете у делима пут пронаћи и до оних којима књига није императив, али забава – до које се може доћи и путем гледања представе – јесте. Позориште постаје „промотивно средство за естетске и моралне вредности” (11) и све више привлачи људе из различитих сталешких група. Иако наводи да за адаптације одређених Јанковићевих превода није познато како су деловале на српско гледалиште (за *Трјовце* је познато да су имали широк дијапазон изведби и то у две верзије – са маскама и без њих, у оквирима државе, а и шире), Морабито претпоставља да представе нису изостале, као ни позитивне реакције, што илуструје наводом Боривоја Маринковића о захтеву Лукијана Мушицког упућеном Вуку Караџићу да убеди Симу Милутиновића да на бугарски преведе *Злої оца и неваљалої сина*.

Централно место студије италијанске научнице и професорке српског и хрватског језика и књижевности на Универзитету у Напуљу, заузимају поглавља и анализе Јанковићевих превода, најпре *Трјоваца* (1787) италијанског драматурга Карла Голдонија, затим преводи са немачког: *Зао оџац и неваљао син* (1789) педагога Франца Ксавера Штарка и *Благодарни син* (1789) Јохана Јакоба Енгела, немачког писца, драматурга и филозофа. „Суштинско средство културног трансфера” (9), превођење, којим је Јанковић желео да идеје изнете у наведеним делима пренесе и својим сународницима, и тиме утиче на њихово васпитање духа и моралног осећања, имало је одјека у делатностима Јанковићевих настављача.

Некадашњи студент медицине у Халеу, Емануил Јанковић, у књизи је препознао најјачи инструмент за просвећи-

вање народа и у складу са започетом делатношћу, имао и велике планове за унапређивање и ширење своје идеје и на другим нивоима. Стога је отворио прву књижару у Новом Саду, иако му није било дозвољено да штампа српске књиге. Можда би у инсистирањима и успео да је поживео дуже. Овако је иза себе оставио списе (из домена филозофије, логике, физике и физиологије), као и поменуте преводе. Розана Морабито помиње и његов хвале вредан модус објашњавања мање познатих ствари, као што су природни феномени, начином приступачним широј публици. Из истог разлога посезао је и за „веселим играма” (он их је називао „наравоучителним комедијама”) уместо за „комедијама” које су имале озбиљнију уметничку вредност – теме су одговарале друштву епохе које је у том тренутку еволуирало производећи сталезе. Оне су биле прожете осећањима заједништва и породичних вредности, тежиле су да произведу „аутентичног човека, побожног хришћнина, поштенос грађанина света” (42) и биле доступне и разумљиве свима. Намера му је била да књигама допре до „свештеника, очеве, васпитача, учитеља, ђака, трговаца и занатлија” (48). Уз бригу о свим тим аспектима, Јанковић својим пратећим текстовима успева да задовољи и политичку раван, да укаже на значај образовања жена, да спој разума и осећања представи као узвишени грађански и морални идеал и да буде доследнији у коришћењу народног језика у књижевности од својих савременика².

Розана Морабито истиче и сродност делатности Емануила Јанковића и Доситеја Обрадовића, не само на фонус залагања за укрштај разума и осећања посредством којих би читалац развио здрав разум, односно способност да разликује „истину од лажи, добро од лошег, лепо од ружног” (42), већ и упућујући на Обрадовићев превод Лесинговог *Дамона* (1793). Наиме, и ово дело сматра се недовољно уметнички зрелим у односу на Лесингове позније радове. Међутим, као средство за ширење морала и промоције најблиставијих

² Овакав став заступа Питер Херити у делу *Emanuil Janković: Serbian Dramatist and Scientist of the Eighteenth Century*, *The Slavonic and East European Review*, 58, 1980, који је језику Емануила Јанковића посветио докторску дисертацију.

људских особина, ово дело се савршено уклапа у ранија Јанковићева прегнућа, творећи са њима литерарну симбиозу која „одражава кодекс понашања грађанског слоја окренутог мирном породичном животу” (61).

Књига о културном пројекту Емануила Јанковића осветљава књижевни, научни и друштвени ангажман првог српског преводиоца на народни језик, на начин који је и аутор у фокусу овог рада највише ценио – јасно, концизно, подробно објашњено тако да је свима проходно и занимљиво, уз консултацију научне апаратуре чији издвојени сегменти само доприносе бољем схватању значаја овог прерано преминулог „будилника епохе”. Розана Морабито је, указавши на филозофске и уметничке токове једног времена, изградила слику о делатности човека који је у свему што је објавио истицао значај неговања пријатељства, хришћанске љубави, грађанске части и интелекта, на „ползу” читаоцима, каснијим проучаваоцима и потенцијалним настављачима њеног значајног културног пројекта.

Јелена С. Ђорђевић*

СЛАВЕНИЗМИ У РАНИМ ДРАМАМА ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

(Милена Зорић, *Славенизми у раним драмама Јована Стерије Поповића*, Нови Сад: Матица српска, 2018)

Монографија Милене Зорић је настала као резултат рада на пројекту *Речник славеносрпског језика* (при Матици српској), коју је ова издавачка кућа и објавила 2018. године. У монографији су, на 290 страна, предочени резултати истраживања славенизама у раним делима Јована Стерије Поповића.

За разлику од ранијих истраживања истог или сличног профила, у којима је грађа анализирана пре свега са фонетско-фонолошког и творбеног становишта, у овој монографији посебна пажња посвећена је и лингвостилистичком, књижевном и драматуршком аспекту, што ову књигу ставља у ред јединственог научноистраживачког дела у досадашњој србистичкој литератури.

Књига Милене Зорић структурирана је на следећи начин: након *Увода и теоријско-методолошког оквира истраживања* (11–39), у којем се укратко говори о предмету, задацима и циљу истраживања, о животу, делу и језику Јована Стерије Поповића, као и о Стеријином односу према Вуку, следе 5 великих поглавља: **1. Фонетски аспекти славенизама у Стеријиним драмским текстовима** (39–60), **2. Творбени аспекти славенизама у драмским делима Јована Стерије Поповића** (61–116), **3. Морфолошки славенизми (партиципи и**

* jeca.smile91@gmail.com

компаратив) (117–122), 4. Славенизми у драмском делу Јована Стерије Поповића – заштитљености и функција (123–146), 5. Речник славенизама у раним драмама Јована Стерије Поповића (147–260), док последње поглавље ове књиге представља закључак на српском и енглеском језику. Поред тога, на крају књиге наведена је литература, као и регистар имена.

Полазећи од чињенице да се до сада нико није системски бавио проблемом славенизама у делима Јована Стерије Поповића, ауторка у своје истраживање укључује његове трагедије и ране комедије, међу којима су: *Светислав и Милева*, *Милош Обилић*, *Наод Симеон*, *Лажа и њаралажа*, *Покондирена тиква*, *Тврдица* и *Зла жена*. Посебан одељак ове књиге посвећен је исцрпној биографији и стваралачком опусу Јована Стерије Поповића. Ауторка, такође, на неколико страница детаљно казује о односу Вука и Стерије, са посебним нагласком на њихово разилажење, које се може тумачити као последица Стеријиног духовног одрастања и самосвојног књижевног талента.

Будући да је славеносрпски језик слободно црпео грађу из рускословенског, руског књижевног, народног, па и српскословенског језика, у ексцерпираној грађи горепоменутих дела наилазимо на фонетске особине ових језика, на основу којих је грађа класификована на: 1) славенизме са заједничким особинама српскословенског и рускословенског језика, 2) славенизме са особинама српскословенског језика, 3) славенизме са особинама рускословенског или руског и 4) славенизме са мешовитим особинама – славеносрбизме. Група /žd/ < /*d`/ и именички суфикс /-ије/ < /*-њје/ заједнички су српскословенском и рускословенском језику и као такви ушли су у славеносрпски језик. Групу /žd/ уочавамо у примерима *между*, *надежда*, *нужда* и сл., док именички суфикс /-ије/ срећемо код именица средњег рода: *блајостјојаније*, *биџије*, *званије*, *чињеније* и др. Будући да је језик Ј. С. Поповића био заснован на војвођанском поддијалекту шумадијско-војвођанског дијалекта, основна вредност јата била је /e/, нпр. *член*, *зајовест*, *вредоносни*, итд. Упркос томе, у појединим лексемама чува се јекавска вредност јата /je/, која је својствена рускословенском/руском језику: *вједеџи*, *блајодјеџел*

ни, увјенчаваџи, сџоразумјеније, Поред тога, ауторка у грађи проналази различите рускословенске/руске фонетизме: полугласник предњег реда /*ъ/ вокализовао се у /е/ у одређеним позицијама (*џрамаџиически, божесџивени, књижесџиво*), полугласник задњег реда /*џ/ вокализовао се у /о/ (*возбудиџи, восџиџан, возљублени*), рускословенски рефлекс назала предњег реда /*џ/ испред којег долази палатални консонант вокализовао се у /ја'а/ (*џорјашчи, изрјадни, џисјашчеџуби*), графема <щ> имала је гласовну вредност /šč/ (*сџојашчи, восхишченије, џосвјашчаваџи*) и секвенцу <ер> на месту вокалног /р/ (*верџи, џерси, бесмерџни*), и то у оним лексемама које се јављају у репликама оних јунака који се служе славјанским језиком. Српскословенске фонетске особине се у великој мери подударају са карактеристикама српских народних говора, па тако ауторка бележи следеће: назал предњег реда /*џ/ вокализовао се у /е/ (*завешџаџи се, разрешиџи се, љубеџи*), забележен је екавски рефлекс јата (*свеџоносни, оџменеџије, неџресечно*), вокално /г/ се обележавало као <р>, али и као <ер>, полугласници су, након изједначавања, дали рефлекс /а/ (*нерасудан, безбедан, љубимац*), док је графема <щ> имала гласовну вредност /št/, нпр. *џешџера, свешџеник, џишџеџа* и сл.

Најподробнији део овог истраживања посвећен је творбеним средствима, односно суфиксима и префиксима, као и анализи композита и конверзије. Посматрајући суфиксе код именица мушког, женског и средњег рода, ауторка долази до следећих запажања: код именица мушког рода среће се чак девет различитих суфикса (/ак/, /анин/-јанин/, /ац/-ец/, /ин/, /их/, /лук/, /ник/-еник/, /оша/, /тељ/), међу којима су најфреквентнији суфикси /тељ/ и /ник/-еник/, будући да именице које садрже овај суфикс означавају: лице које обавља одређену професију (*сџисаџељ, чиџаџељ, свешџеник*), представника друштвеног staleжа (*владаџељ, џодаџник*), објекте нечијег деловања (*љубезџник, џриврженик*), као и предмете (*жрџивеник, џамјаџџник*). Код именица женског рода, такође, наилазимо на разуђеност суфикса, те се тако срећу суфикси: /а/, /ја/, /ба/, /да/, /ељ/, /ија/, /ина/, /ица/, /ња/, /ов/, /ост/, /ст/, /тва/, где су најфреквентнији

суфикси /-ост/ и /-ица/ (*волшебница, безбедност, маленкост, јорница*). Иако су именице средњег рода најзаступљеније у ексцерпираној грађи, ауторка говори о следећим суфиксима: /-ије/, /-ство/ и /-иште/, напомињући да су најфреквентније оне именице које се завршавају на суфикс /-ије/, будући да је тај суфикс учествовао у градњи именица са апстрактним и конкретним значењем, попут именица: *јеванђелије, зајлавије, незаконије* и др. Осврћући се на придеве, Милена Зорић уочава бројне суфиксе: /-(а)н/-(е)н/, /-тел(а)н/-тељ(а)н/, /-ан/, /-ен/, /-ив/-љив/, /-ин/, /-л(и)/, /-њ/, /-ов/, /-ски/-ески/, /-шњ/, /-аст/, међу којима је најдоминантнији суфикс /-(а)н/-(е)н/ (-ни), будући да реферише о апстрактном и конкретном значењу, што је уочљиво у овим примерима: *бесмертни, нерасудан, њечални*. Код глагола је, такође, уочено много суфиксалних наставака, међу којима су најбројнији они глаголи са наставком /-и/, будући да тај наставак открива да се ради о перфективним, ређе имперфективним, али и двовидским глаголима (*благодариши, њечалиши се, бешчеститиши, сочиниши*), али су и глаголи који се завршавају суфиксом /-ава/ изузетно бројни, будући да се овим наставком прибегава имперфективизацији и итеративизацији глагола, нпр. *наслаждаваши се, соизвољаваши, соблажњаваши*. Када говори о префиксима, др Милена Зорић истиче да је 15 префиксалних наставака потврђено код свих врста речи, истичући како су најфреквентнији префикси /с-/со-, /по-/ /из-/ /о-/ /у-/ /при-/ /в-/во-, /воз-/ /пре-/ /без-/. У грађи су уочене и композите, а њихова творба је посматрана у зависности од тога да ли је реч о композитама које су настале сложено-суфиксалном творбом (*благодарство, благодетелница*) или је реч о чистим композитама (*високородије, красноречије, храбродушије*). Према речима Милене Зорић, уочено је да има двоструко више чистих сложеница. Говорећи о конверзији, ауторка долази до закључка да је најзаступљенији процес адвербијализације, што је карактеристично и за стандардни српски језик. Такође, она истиче и постојање оних придева који су настали процесом адјективизације од партиципа који су прекинули своју везу са глаголом, наводећи неке од њих, попут: *јосподствујући, њредстојећи, владајући*. У књижев-

нојезичком идиому Јована Стерије Поповића присутни су и партиципи. Сходно томе, у овом делу су анализирани они облици који су остали ван система српских народних говора, односно пасивни партицип презента (*видим*), флективни облици активног партиципа презента (*лежећи, војијући*) и активног партиципа претерита (*оставиши*). Такође, ауторка примећује да се у грађи уочавају два типа наставака када се говори о компарацији придева. Српски народни наставак за компаратив јесте /-иј(и)/, а префикс /нај-/ се појављује када се гради суперлатив одређеног придева. Ипак, у већем броју су заступљени рускословенски, односно руски наставци за компаратив /-ши/, односно наставак /-ејши/-ајши/ за суперлатив (*слаиши, сџариши; високодосџојејши, дражајши*).

Иако ограничен корпус, довољан је да се на њему уочи појављивање одређених језичких појава. Сакупљајући грађу и градећи речник славенизама у делима Ј. С. Поповића, Милена Зорић уочава постојање синонимских парова, који се, најчешће, налазе у оквиру једне реченице. Такво појављивање има изразито стилску функцију. Анализирана грађа је, такође, умногоме допринела да се уочи и постојање контактне синонимије, лексичке појаве која је била уобичајена у текстовима у 18. и 19. веку у књижевноуметничком, правном и новинарском жанру. Тиме се непозната или мање позната реч приближава читаоцу, односно гледаоцу. Милена је запазила два таква примера: *Присусџвујуџи, који су џу били, удиве се џакој мојој имућносџи* (ЈСП 1830а) и *Најџаче уџо значи besonders* (ЈСП 1830а: 19). У првом примеру контактни синоним је дат у виду апозиције, као релативна реченица која објашњава значење наведеног партиципа, док је у другом примеру у функцији контактних синонима страна реч. Анализирање славенизама у Стеријиним делима допринело је откривању односа према славјанском и народном језику. У комедијама славјански језик јесте *језик маска* иза којег се крију себични и неморални циљеви. Овом се језику драмски јунаци окрећу када желе да се покажу као изузетно интелигентни, учени, отмени, када желе да покажу на којем ступњу је њихово познавање поезије, када исказују љубав, заправо, када желе брзо и лако да дођу до неког циља. Славенизми

у Стеријиним комедијама су често употребљавани како би се помоћу њих постигао ефекат комичног, будући да су славеносрпски прилози, везници и речце узроци међусобног неспоразумевања, на чијем се темељу гради комична сцена. Милена Зорић напомиње како Стеријина комедија *Зла жена* за потребе овог истраживања није отворила простор за анализу, будући да славенизми у овој комедији не доприносе карактеризацији ликова, на њима се не заснивају комички неспоразуми, те као такви немају функцију у развоју драмске радње. Када је реч о трагедијама, славенизми су у њима, свакако, заступљени, али се драмски не функционализују. У трагедији *Наод Симеон*, као и у трагедији *Свешислав и Милена* не остварује се диференцијација јунака језиком, јер сви јунаци говоре истим језиком, који тежи да буде пробран, узвишен и свечан. У тим трагедијама славенизми функционишу као инструменти сентименталног и мелодрамског стила, док у трагедији *Милош Обилић* они представљају основ упечатљиве језичке разноликости ликова и емотивног набоја драме.

Напоследку, последњи део књиге, Милена Зорић посветила је речнику славенизама у раним драмама Јована Стерије Поповића. Она истиче да структура лексикографског чланка мора садржати: одредницу, граматичку информацију, етимологију, граfiјски израз, стилске ознаке, дефиницију, потврду, синониме, односно еквиваленте, вишечлане лексичке јединице и изразе, као и потврду о томе да је дата лексема забележена у *Српском рјечнику* Вука Карачића из 1852. године. У овом одељку, ауторка даје напомене о транскрипцији, образлажући како је транскрипција анализиране грађе рађена према упутствима Александра Младеновића, са додатним напоменама уз поједина транскриптивна решења.

Упркос жанровској разумећености Стеријиних дела, Милена Зорић је успела да на темељан и систематичан начин сагледа све особености језика Стеријиних дела и да кроз своје истраживање потврди да је Јован Стерија Поповић заиста био јединствен у својим идејама, намерама и делима. Њена монографија *Славенизми у раним драмама Јована Стерије Поповића* представља својеврстан подухват у србистици – не само што даје одговоре на многа питања него и отва-

ра простор за будућа истраживања, нпр. у погледу контактне синомије или пак односа славенизама са другим слојевима лексике. Ово научно штиво заслужује да буде читано како међу истраживачима ове епохе, тако и међу онима који желе да о српском језику, али и о овом књижевном великану сазнају више.

Срђан В. Орсић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност

ПРОКЛИЈАЛО СЕМЕ ПРОСВЕШТЕНИЈА

(Милица Ђуковић (прир.). *Тихомир Остојић. Пићања српске књижевности XVIII и XIX века*. Ново Милошево: Банатски културни центар, 2018, 420 стр.)

Након што је за штампу приредила књигу Тихомира Остојића (1865–1921) *Нови Сад: средиште овозвратане српства* у издању Градске библиотеке Нови Сад 2017. године, Милица Ђуковић (1987) поново се посветила опусу прослављеног професора Српске велике православне гимназије у Новом Саду, музиколога, књижевног и позоришног критичара, историчара књижевности, секретара Матице српске и декана Филозофског факултета у Скопљу. У издању Банатског културног центра из Новог Милошева, у новој књизи, под насловом *Пићања српске књижевности XVIII и XIX века*, Ђуковићева је објединила тематски релевантне студије, огледе и књижевне критике Тихомира Остојића из најразличитијих периодичних публикација.

На начин на који је своју претходну приређену књигу Тихомира Остојића у виду предговора обогатила опширном и свеобухватном студијом „*Ошечество учених Србаља*” у *критикама и полемикама Тихомира Остојића*, Милица Ђуковић је и о Остојићевим разматрањима питања српске књижевности XVIII и XIX века оставила у новом издању уводну студију „*Семе просвештенија*” Тихомира Остојића. По фасцикли од самог аутора насловљеној *Краћи најиси и прибелешке о разним пићањима из историје српске књижевности*, у којој су у

* srdjanorsic@gmail.com

Рукописном одељењу Матице српске (инв. бр. М. 1. 905) сачувани текстови у којима се Тихомир Остојић бавио обиљем тема из наше књижевности XVIII и XIX века, Милица Ђуковић је такође могла да назове како своју уводну студију, тако и саму „нову” књигу. Ипак, одлучивши се да завршену књигу у наслову одреди према њеној теми и садржају, поетским насловом за своју уводну студију приређивачица је додатно истакла и Доситеја Обрадовића, једну од највећих прекупација Тихомира Остојића и метонимију за његово бављење књижевношћу наведених епоха.

У овој књизи, уз два оправдана изузетка, налазе се есеји, студије, књижевне критике и прилози Тихомира Остојића који нису раније приређени за штампу у форми књиге. Сегменти овога издања нису распоређени по хронолошком, него по тематском принципу, те тако књига садржи четири јасно подељене целине. У првој од њих, налази се пет текстова у којима се са књижевноисторијског аспекта разматрају питања српске књижевности XVIII и XIX века. Друга, најопширнија тематска целина, доноси осамнаест текстова о писцима наведених епоха, које је Остојић писао, објављивао и јавно читао у разним приликама, а у којима су теме стваралаштво, живот или обележавање важних датума везаних за великане наше књижевности и културе Захарију Орфелина, Доситеја Обрадовића, Вука Стефановића Караџића, Јована Стерију Поповића, Петра Петровића Његоша, Бранка Радичевића и Јована Јовановића Змаја. Трећи део књиге тематски се бави српском књижевном периодиком, доносећи шест Остојићевих текстова релевантних како са књижевног, тако и са историјског и социолошког аспекта. Четврта целина ове књиге тематски заокружује дело, јер се у њој налазе прикази књига Андре Гавриловића и Милоша Перовића о Доситеју Обрадовићу, као и приказ књиге Стојана Новаковића о Јовану Стерији Поповићу, у којима на делу видимо до тада елаборирани књижевнокритички поступак Тихомира Остојића, али и целокупан његов лични приступ како књижевности, тако и њеној улози, значају и донетима у поједином народу и друштву у целисти.

У првој целини књиге, *У лешу кроз йериоде наше књижевности*, Тихомир Остојић представио је пут којим је наша књижевност од „покрајинске“ постала јединствена, „народна“, а *Прейорођај наше књижевности* исти аутор тумачи кроз деловање Доситеја и Вука, а као коначан најављује тек када се и код нас установи права књижевна критика. *Народна мисао, идеја ослобођења и уједињења у историји и књижевности Војводине* Остојићева је повестица о томе како се развијала култура северних Срба, од Велике сеобе, док се нисмо „опет сјединили с трупом од којег нас је судбина откинула“. Наравно, велике заслуге Доситеја Обрадовића на свим пољима деловања поново се не доводе у питање. *Улоја Војводине у нашој култури и књижевности* сагледана је опет од Сеобе, преко осамнаестог века, „доба формирања новог српства“, до потпуног развоја националних идеја и препознатих заслуга које је народ са ове стране Дунава и Саве остварио у културном напретку целокупног српског народа. *Значај девейнаес-тої века у нашој књижевности*, из пера Тихомира Остојића, вреднован је тада једино ваљано, као најзнаменитији од свих седам векова наше књижевности, уз најаву само још повољнијих прилика у будућности.

У другом делу књиге, радови Тихомира Остојића крећу од приказивања *Стихослова од 10дине 1717*, а у песмарицама, том „праисторијском добу наше књижевности“, аутор проналази вредна сведочанства да наша књижевност те епохе „није тако пуста и сухопарна“. *О аутору и узору Славено-сербској маџазина од 1768. 10дине*, Остојић 1908. године пише разложно и по етапама, прилежним радом установљујући непобитно данас општеприхваћене чињенице да је аутор часописа Захарија Орфелин, те да му је као узор у раду послужио журнал Руске академије наука *Ежемесячные сочинения*.

У наредним текстовима, који су слободно могли бити извојени као засебна тематска целина у књизи, пажња Тихомира Остојића посвећена је Доситеју Обрадовићу. У тексту *Значај Доситеја Обрадовића за Србе у Карловачкој митрополији*, Остојић детаљно елаборира како је „српски Анахарзис и српски Сократ“ утицао на наше друштво, објашњавајући порекло његовог рационализма и његову појаву као продукт

нашег друштвеног развитака. Доситеј као наш просветоначалник „чини епоху у духовном развитаку Срба у Карловачкој митрополији”, а *На догледу Доситејејеве прославе*, Остојић бележи и како је у српству обележена стогодишњица смрти овога великана. Уз закључак да, уз немерљив Доситејејев допринос, у нашој култури у том часу може да се тврди да „има српска књижевност”, Тихомир Остојић истиче и како су Доситејејеве идеје и деловање доживели међу ондашњим Србима своју ренесансу, те како је почетком XX века он био народу близак, симпатичан и актуелан готово као њихов савременик. У раду *Извор Доситејејеве Христологије*, Тихомир Остојић пореди ово дело са Дарваровим *Блајонаравијем*, долазећи и до дела које је било извор за оба наведена, до њему недоступног грчког оригинала, аутора Антонија Византијског. Такође, *Узор Наравоученија у баснама Доситејејевим* Остојић тражи у Белгардовој збирци басни, у другом руском издању из 1810. године. Откривајући духовну сродност оба дела, Остојић закључује да је саму форму наравоученија на крају басне, читајући Белгарда у оригиналу или руском преводу, Доситеј толико заволео и због своје педагошке склоности пренео и у свој рад. У *Доситејејевим стиховима*, опет, Тихомир Остојић песника види као „великог родољуба и рационалиста”, кога „није неки унутрашњи нагон силио да пише стихове, него прилике”. Доситејејева „незвучна лира” ипак је „карактеристичан производ његовог духа”, а он ће као песник остати највише запамћен као „код православних књижевника последњи песник руске школе, а у исти мах почетник народнога правца”.

Након радова о Доситејејевом делу и значају, Тихомир Остојић у поетском и лепом огледу о Вуку Караџићу истиче и значај тршићког књижевног великана за развој наше књижевности и пре свега књижевног језика. Након тога, *О Јовану Св. Појовићу*, поводом стоте годишњице рођења, а педесете годишњице његове смрти, Тихомир Остојић говорио је на свечаној седници Књижевног одељења Матице српске о Светом Сави 1906. године. Надахнуто и емотивно, Остојић је истицао Стеријин допринос и значај, а у наредном *Прилоју биографији Ј. Св. Појовића*, приказао је и како је Стерија био

кандидат за директора ондашње Новосадске гимназије, 1853. године, када на ту функцију, правдајући се пре свега slabим здрављем, ипак није ступио. Такође, и *О њедесетогодишњици Петра Петровића Њећоша*, Тихомир Остојић говорио је на беседи занатлијске омладине. Прилагодивши свој говор публици, илуструјући своје ставове и бираним Његошевим стиховима, Остојић је прославио „народног” песника, истичући његов огроман значај, а у огледу *О Горском вијенцу*, у листу *Позориште*, сасвим другачијој публици представио је своју визију постављања на сцену једног од највеличанственијих дела наше књижевности.

Наредна подгрупа текстова друге целине посвећена је песнику кога је, пре свега, изузетно волео Тихомир Остојић, те према чијем раду се односио са посебним пијететом. *О њосџанку Бранкових кола у „Ђачком расџанку”*, тражећи и налазећи им узор у народним песмама, „подскочицама” и песмама публикованим у календарима за време Бранкова живота, Тихомир Остојић пише поредећи их са узорима Гетеовог *Фауста*, који ово дело не чине ништа мање генијалним самим тим што су му дали „костур фабуле” који је песнички гениј довео до нових висина. О нескладу између песничких идеала и живота Бранка Радичевића, Тихомир Остојић пише у тексту *Пјесник и њозив*, илуструјући до тад необјављеном Бранковом песмом из писма упућеног оцу како се лирском тужбалицом млади студент жалио да студије права нису за њега и да га ометају у поетском развоју. *О Рукописма Бранка Радичевића*, који су тада били својина Матице српске у Новом Саду, те из којих је песников отац Тодор публикавао постхумно трећу књигу његових песама, Тихомир Остојић пише афирмишући став да треба доћи до правог облика Бранкове литерарне оставштине, јер само тако можемо имати праву слику домета и значаја песника „који је умногоме био ученик Бајрона, дакле учитеља којег се наша књижевност у половини XIX вијека није имала стидјети”.

Пригодно, *О Змајевој седамдесетогодишњој њпрослави*, на свечаном састанку Српског омладинског кола у Новом Саду, Тихомир Остојић поделио је радост целог оновременог српства због јубилеја омиљеног народног песника. Истичући

Змајеџе везе са народном поезијом, Остојић афирмише и став о Змајеџевој родољубљу као по свему примереном, јер он није „ни једностран ни шовиниста“, већ „тражи Србима само оно што је њихово“, желећи истовремено слободу и свим другим „подјармљеним народима“.

Наредна, трећа целина књиге, бави се српском књижевном периодиком. Истражујући *Почетак периодичне књижевности у Срба*, Остојић понавља да је Захарија Орфелин „непосредни претеча Доситеја Обрадовића“, а у студији *Наша журналистика*, уз статистичке податке о постепеном развоју нашег новинарства и писане речи о књижевности, давне 1907. доноси и данас валидан закључак, у коме каже: „Какво је друштво онака је журналистика, какви су људи, онаки су листови“. У тексту *Задаџак књижевној листи*, штампаном први пут у *Српској* 1892, Тихомир Остојић истиче свој идеал књижевности, који се састоји у мисли да „задаџак народне (националне) књижевности је, да народним језиком а у духу народном остварује естетичне идеале“. У тексту *Књижевност и новинарство у Новоме Саду*, Тихомир Остојић пише 1902. године о историји књижевне периодике у Српској Атини, жалећи се на стање у друштву, у којем због ставова власти према млађим и напредним чиновницима влада дефицит квалитетних кадрова, јер у нашој средини „остају они који морају да остану“, док остали одлазе. У опширном раду *Присвој новога уредника*, Тихомир Остојић обратио се почетком 1912. као новопостављени уредник *Летописа Матице српске*. Уз историјат уредништва и уредничке политике нашег најстаријег и данас актуелног књижевног часописа, он истиче и нада се да ће кроз његов уређивачки програм бити остварена шири концепција народног културног програма, за који се свесрдно годинама залагао. Поводом изласка двестотог броја *Српског књижевног листа*, 1909. године, Тихомир Остојић правилно процењује значај и домете овога листа, у којем у том тренутку „наша књижевност иде у средање развитку невиђеном досад, развитку који се за седам векова њена досадашњага живота није могао ни наслутити“ и у ком се ради са намером „да се за будућу велику зграду српске књижевности поставе што дубљи темељи и што шири основа“.

У последњој целини ове књиге, представљене су и три Остојићеве књижевне критике, односно прикази књига. Научник који је докторирао одбранивши на немачком дисертацију о манастирским годинама Доситеја Обрадовића, пратио је целог живота помно и са посебном пажњом све што се у нашем научном и уопште књижевном свету публиковало о Доситеју, те је тако и приказао у *Лейхойису Маџице српске* 1901. године књигу Андре Гавриловића *Доситије Обрадовић. Књижевне расправе, нови прилози, мисли и белешке*. Аргументујући детаљно свој негативан став о овом делу, чију оригиналност назива „варијацијом на познату тему” и чијем аутору истиче нејасан стил, прећуткивање извора и немогућност самосталног доношења закључака, Остојић тријумфује скерлићевски директним закључком, у којем књигу изузетно опширну по обиму (226 страница) квалификује речима: „Није ова књига ни за ког. Њу је израдила болесна тежња да се пошто пото стече глас научника, њу је начинила страст за фабрицирањем дебелих књига”. Сасвим опречан став о наредном делу о Доситеју, једној од тема коју најбоље познаје, Остојић доноси 1907, поводом књиге Милоша Перовића на немачком језику, којом је исти докторирао у Цириху. Истичући колико је велики и значајан посао предузео Перовић доводећи у ред и систем на мноштву места разбацане Доситејеве мисли о васпитању, Остојић показује и како се Доситеј од немачког *Aufklärunga* пробио до самосталног мишљења, истичући важност домаћег васпитања и везу између породичног и народног васпитања, као и „у своје време уопште ново и ретко” „мишљење о васпитању женскиња”. Такође, на трагу истог темељног изучавања извора, праћења тада актуелне продукције те предвиђања будућих токова развоја, стоји и приказ студије Стојана Новаковића о Јовану Стерији Поповићу из исте 1907. године, у којој се аргументовано хвале добре, а подвлаче мање добре стране иначе вредног рада, све у контексту развоја наше књижевности и науке о књижевности.

Својим текстовима о нашој књижевности и култури XVIII и XIX века Тихомир Остојић сведочи о времену које је прошло, кроз оно најбоље што је од њега остало. Доситеје-

вим стазама, на Остојићев начин, одавно нам је добро трасиран и обележен пут којим морамо поћи. Имајући увек на уму еволуцију наше књижевности, Тихомир Остојић је до прераног краја свога живота радио на њеној промоцији и усмеравању у праве и у Европи актуелне и потвређене токове. Премештајући разноврсне текстове Тихомира Остојића из контекста часописа у којима су одавно исправа публиковани у монографску публикацију, Милица Ђуковић је поново, својим вредним радом, реафирмисала и реактуелизовала поједине Остојићеве ставове и тврдње, учинивши их доступним и широј читалачкој публици. Пред нама сада опет стоји предани књижевни и културни посленик, који је и у ово дигитално доба, својим примером, упућује на стазе из Досијејевог врта.

Марија Љ. Шаровић*
Институт за књижевност и уметност
Београд

ВАМПИРИ У СРБИЈИ

(Марија Клеут, *Вампири у Србији у XVIII веку: књига и коментари*, Београд : Службени гласник, 2018)

Последње дело Марије Клеут, *Вампири у Србији XVIII века: књига и коментари* (2018), вероватно ће од свих њених радова највише заинтриговати не само научну, већ и ширу културну јавност, захваљујући двома околностима. Прва се тиче спретног одабира вечито популарне теме вампира, а друга чињенице да је у овој књижици невеликог обима први пут објављена грађа о којој смо до сада имали само спорадичне помене, и то махом у етнографској литератури. Књижица се састоји од два дела. Документарна грађа, коју је са немачког превела Николина Зобеница, чини први њен део (странице 7–33), а коментари грађе, које је сачинила Марија Клеут, чине њен други и обимнији део (странице 37–73).

Документарна грађа, названа једноставно књигом, има дугачак наслов, у маниру ондашњих књижевних дела за која су описни наслови били карактеристични. Пун наслов списка гласи: *Документовано и дејствено саопштење о вампирима или људским крвопијама који су се ове године и претходних година јавили у Краљевини Србији са размањрањем о шоме и рукописом једног официра из пука принца Александра из Медвеђе у Србији упућеним чувеном доктору Универзитета у Лајпцију*. Дугачки наслови у којима се разјашњавају подробности везане за тему књиге били су типични и за друге жанрове сродне овом, документарном – нпр. веома су се често

* inthisworld777@gmail.com

јављали у путописним наративима, али и у демонолошким расправама писаним у периоду од XV до XVIII века. У овом конкретном случају, детаљан опис садржине књиге у наслову читаоцу је вишеструко користан, јер документа која сачињавају ово дело нису довољно прегледна – понегде нису потписана, немају заглавља у којима се појашњава да ли је реч о новинској вести, писму или извештају, а изостају и објашњења ко су личности које су их састављале. Она се, додуше, могу наћи у првом одељку коментара Марије Клеут, на које је читалац коме је до разумевања нејасно изложене грађе ионако упућен.

Књигу отвара кратак текст – вест из Беча од 5. марта 1732, из лајпцишких новина, са предлогом да се извештај о вампирима ради стручног објашњења упути различитим универзитетима. Следе Фликингеров извештај о повампирењима у Србији, писмо барона Котвица и обраћање неименованом доктору. Ова грађа садржи минијатурне расправе о важним темама онога доба, понајпре о деловима људске душе (тадашња општеприхваћена подела на тело, дух и дах), као и везу те поделе са феноменом вампиризма. Осим документарног дела, у коме се износи тринаест конкретних случајева вампиризма у тадашњој Краљевини Србији, овај извештај посебно је занимљив јер садржи и осврте на медицинска знања онога доба и, што је још важније, на питања сујеверја и вере, не само код локалног српског становништва, већ и код ученог аустроугарског света који је дело саставио.

Извештај о вампирима у Србији су потписала тројица сведока: саксонски барон од Котвица, гренадир поручник Битнер, и Јохан Фликингер, војни лекар. Збуњени конфликтном реалношћу и сујеверја у причи о вампиру, ови сведоци решили су се да у Лајпциг пошаљу писмо неименованом доктору како би о овим дешавањима добили и учено мишљење. Писмо од 26. јануара 1732. године, које је потписао барон од Котвица, важно је из два разлога. Прво, упадљива је контрадикција између ученог тона писма и његовог садржаја које до детаља одражава народна веровања, што је посебно уочљиво у оним елементима који ће ући и у каснију Вукову дефиницију вампира из *Српског рјечника* (1818). Аутор писма по-

себно се осврнуо на навику вампира да се враћа својој жени (како Вук каже, „особито ако му је лијепа и млада“), и да са њом након смрти добија пород (а такво се дете, што такође можемо прочитати у *Српском рјечнику*, рађа без костију). Ова два детаља упућују нас на закључак да писмо није састављано по ономе што је заиста виђено, већ по веровању српских сељака и њиховим казивањима. Друга занимљивост је то што и сам аутор писма негује сумњу, али не у вероватноћу догађаја, већ у његову природу, те на крају моли доктора за мишљење да ли је у случају вампиризма у питању „дејство симпатетичких, ђаволских или астралних духова“. Није, дакле, спорно постојање вампира – спорно је само то у коју категорију натприродних бића би их требало сврстати.

Други део грађе чини поглавље насловљено „Рефлексије о Документованом и дејалном саопшћењу о вампирима или људским крвопијама“. У њему се феномен вампиризма тумачи на научни начин, методама и средствима који су били на располагању ученим људима тога времена. Аутора овога размишљања, царског провизора у Градишком округу, највише интересује објашњење појава везаних за вампира као што су посмртни раст косе, ноктију, браде, коже, као и појава свеже крви. И овде наилазимо на контрадикцију између народних веровања и покушаја њиховог научног разјашњења. Псеудо-научна објашњења феномена вампиризма одлично илуструју парадокс XVIII века – тежњу да се рационално објасне натприродне појаве, уз истовремено уважавање народних схватања и сујеверја. Тако се покушај објашњења „страшног деловања крвопија на живе људе“ своди на поређење са дејством урока или клетве, који делују захваљујући „магичним операцијама духа“. Другим речима, научно објашњење нацалемљено је на појаве које суштински нису ни научне ни рационалне. У истом је духу и објашњење поменутих појава код вампира, које се у психолошком кључу тумаче емоционалним стањем особе на самрти, од ког зависи хоће ли се она повампирити или неће. Следи извештај о повампирењу Петра Благојевића, познат нам од раније из дела Тихомира Ђорђевића, *Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању* (1953). Код Ђорђевића је дат према преводу из

листа *Време* (1932), мада он као извор наводи један други немачки лист (*Vossische Zeitung*), а не *Wienerisches Diarium*, у ком се јавља најстарији штампани извештај о вампирима у Србији (1725).

Оригинал овога списка чува се у колекцији библиотеке Д. И. Чижевског, која је поклоњена библиотеци Филолошког факултета у Халеу, где га је приређивач Марија Клеут први пут видела. Наратив о вампирима у Србији појављује се у неколиким текстовима, а они су обједињени у овом делу, те је оно својеврсна компилација разнородних текстова повезаних истом темом.

Да је реч о несвакидашњој теми која је много заинтересовала тадашњу културну јавност говори и то што је ова књижица, уз два дела евангелистичког пастора Михаела Ранфта о вампиризму (једно је трактат о жвакању мртвих у гробовима, друго историјско-критичка дисертација о вампирском прождирану покрова), допринела настанку тзв. лајпцишке вампирске дебате. Ранфтово дело као извор наводи и издавач *Документованої и деїалної саоїшїења*, књижар Август Мартини. Текст о повампирењу у Кисилеву 1725. најпре је објављен у листу *Wienerisches Diarium*, затим се поново појавио у књизи М. Ранфта, а седам година касније прештампан је у делу *Саоїшїења* у ком учени доктор износи своје мишљење о вампирским случајевима у Медвеђи. Ранфт је, међутим, критиковао Августа Мартинија – тачније, његовог приређивача – тврдећи да је овај плагирао његово раније дело и изнео ставове опречне његовим. Штавише, установио је да се овај извештај заснива делом на саслушавању сељака и хајдука, а делом на посматрању, те да се не може сматрати веродостојним.

О самим повампирењима постојала су два извештаја – један доктора Глазера, а други Јохана Фликингера. Глазеров извештај, по речима Марије Клеут, никада није био објављен, иако има значаја за испитивање односа према вампирима. Штета је што о њему није речено више, пошто би се тиме образовало шире контекстуално поље приче о вампиризму у Србији, а особито стога што је, како нас приређивач извештава, доступан у Градском архиву у Бечу, уз два документа о појави вампира у северној Румунији 1753. године, а и зато

што је Фликингер у своме извештају изостављао управо оне делове Глазеровог који се односе на обичаје српског народа. Након Глазеровог извештаја у Медвеђу је послата експедиција (Фликингер, два војна лекара, два официра, поручник Битнер и заставник Линденфелс), а присутни су били и сталаћки капетан хајдука, неименовани хаднађ, барјактар и најстарији хајдуци из села. Фликингеров извештај је послат у Београд, а одатле у Беч и, за разлику од Глазеровог, више пута је помињан у лајпцишкој вампирској дебати. М. Клеут сматра да је од многих интерпретација лајпцишке дебате најбоље поклонити поверење исказима М. Ранфта, који је у својој другој књизи о вампирима сачинио детаљан приказ текстова из корпуса лајпцишке дебате уз опширно цитирање неких радова. Опет, штета је што су читаоци остали ускраћени за опсежнији осврт на ово дело у ширем контексту приче о вампиризму.

Мартинијев приређивач углавном тачно наводи у целости Фликингеров извештај, али мења имена потписника и означава их као очевице. Неименовани доктор коме су извештаји послати у одговор је укључио и текст из листа *Wienerisches Diarium*, али је као свој извор навео Ранфтову књигу. Дакле, Мартинијева књига је компилација разнородних текстова из више извора, међусобно повезаних уношењем коментара непознатог аутора (приређивача).

Коментари приређивача Марије Клеут подељени су у три кратка пододељка. Први говори о изворима и околностима настанка *Документованој и детаљној саопштења*. М. Клеут тврди да је реч о „детаљном опису веровања о бићима на граници два света, оностраног и ононостраног“, који се „може сматрати етнографским описом или бар извором за проучавање српских обичаја и веровања“. Чињеница је, међутим, да овај опис не одудара много од веровања српског народа из тога доба, чак напротив – видљиво је да је на њима заснован. Чињеница је и да је прича о Петру Благојевићу већ објављивана, као и то да се ово дело, иако делимично јесте етнографски опис, не може сматрати извором за проучавање српских обичаја и веровања – макар не прворазредним – јер су она утицала на његов облик и садржај, а не обрнуто.

Терминолошка неуједначеност представља једну од слабости коментара – *Документовано и детаљно саопштење* се у коментарима назива и књигом, и списом, и извештајем, и преписком, и документима, и грађом. И док је назив *књиџа* довољно генералан да обухвати било шта од наведеног, обим овога дела и његова садржина заправо не дозвољавају овакво одређење.

Марија Клеут *Документовано и детаљно саопштење* преваходно одређује као извештај о путовању и доводи га у везу са намером бечких власти да упознају балканске просторе које су освајале, као и њихово становништво и његове обичаје. Издвојена су за то време још два важна путописна дела из XVIII века посвећена искључиво јужнословенским народима: Таубеов *Историјски и топографски опис Славоније и Војводства Срема* и Енгелов *Опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, али су у списку литературе наведене само године објављивања превода ових дела на српски, док су године првог објављивања ових дела биле 1777. и 1786. Ова дела са анонимно издатом лајпцишком књижицом деле неколике особености – прво, језик на којем су писане (немачки), затим, предмет описа (подручја настањена српским и јужнословенским живљем), ауторе (припадници војног или бирократског апарата) и, коначно, намеру – упознавање живота и обичаја нових поданика. Основна разлика је у томе што је Мартинијева књижица старија, а и у томе што се односи на само један одређени аспект живота у тадашњој Србији – веровање у вампире.

Као прву важну особеност овога дела Марија Клеут издваја то што се оно „може користити као етнолошки извор о веровањима и обичајима Срба почетком XVIII века“. Може, али њено постојање не мења пресудно податке који су нам познати и расположиви били и пре ње – како је већ речено, српска народна веровања обликовала су ову грађу, а не обрнуто. Оно што *јесће* ново и што завређује пажњу јесу геополитички елементи овог дела, нпр. помени локалног становништва у Фликингеровом извештају – хаднађа, барјактара, сеоских хајдука, из чега М. Клеут с правом закључује да је Медвеђа била организована према војном устројству ауст-

ријске власти предвиђеном за гранична подручја. Приступ теми и уздржан однос према локалном становништву (нпр. избегавање именовања народа) читаоцу омогућавају увид у представе аустроугарских власти о српском народу као егзотичној и непознатој нацији, с једним тако примитивним и варварским обичајем какав је вампиризам. Стандардни топос егзотичног места насељеног непознатим народима пронашао је одлично залеђе у мотиву вампиризма – у свим делима са мотивом вампира, без обзира на то да ли су превасходно документарна или чисто књижевна, фиктивна, вампири обитавају далеко, на крајњим границама света (аустријског, немачког, европског) или долазе с друге стране границе, од туђих људи који се од оних који пишу разликују по обичајима, језику и схватањима.

Ово је и други елемент *Саопштења* који приређивач истиче као важан – оно се, наиме, може посматрати са имаголошког аспекта, као сусрет двају светова и различитих култура, што је увод у друго поглавље, „Представа о другом“. У њему се Марија Клеут позабавила претежно језичким питањима, етимологијом домаћих речи и њиховим облицима и значењима које су задобиле у тексту писаном на немачком језику, а из којих се, и поред нејасноћа, може понешто закључити о личним именима, топографским називима и обичајима Срба.

Краћу форму књижевне анализе, уз даљи осврт на тему Другог, Марија Клеут оставила је за последње и треће поглавље својих коментара под називом „Подтекст у два романа“. Оградивши се претходно од других књижевних и књижевно-теоријских обрада теме вампиризма код нас, она појашњава да такви радови, „значајни за ову тему“, нису наведени јер се не налазе у непосредној вези са овом књигом. Умесно су одабрана два романа у чијем се подтексту јавља наратив о вампирима у Србији у XVIII веку – један је роман Мирјане Новаковић, *Страх и његов слуша*, а други роман *Пољубац лејшира* Џејмса Лајона. Укратко се разматрају хронотоп, однос писаца према историји, аутопоетички искази о одабиру аутентичне грађе и записа о балканским народима и њиховим предањима, као и суштински важно питање веровања (или неверовања) у вампиризам.

И поред неоспорног доприноса ове књижице нашој етнографској грађи о вампиру, њене важности као документарне грађе први пут преведене и код нас објављене, те важности нажалост углавном скрајнутих коментара у фус-нотама који доносе значајне податке о ауторима вампирске дебате, као и о обичајима граничарских Срба, треба истаћи и жаљење што се приређивач Марија Клеут није послужила овом одличном приликом да коментаре развије до нивоа свеобухватније студије, која би омогућила шири поглед на етнографију вампиризма и његове књижевне транспозиције. Тако се нпр. истиче да је у нашој досадашњој науци било релевантних доприноса изучавању етнологије вампиризма, али се наводе само два таква примера – дела Тихомира Ђорђевића и Весне Марјановић. Посебно су тема Другог оличеног у вампиру и геополитички потенцијал наратива о вампиру у Србији XVIII века могли добити више пажње. Занимање странаца за народно балканско празноверје, као и чињеница да реч *вамџир* представља веома редак случај позајмљенице из српског језика, могли су подстаћи већу пажњу приређивача за шири контекст дела европске антропологије, етнографије и књижевности, која су допринела дефиницији балканског Другог.

Награда „Доситеј Обрадовић”
за животно дело

Задужбина
Доситеј
Обрадовић

ОДЛУКА ЖИРИЈА

Жири за доделу награде „Доситеј Обрадовић” за животно дело, на седници одржаној 14. децембра 2018. године, једногласно је донео одлуку да се награда за животно дело, у 2018. години, додели академику Димитрију Стефановићу.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

У време када код нас црквена музика, посебно она православне провенијенције, није имала отворене могућности јавног представљања, нити је била предмет студија у музичким школама и факултетима, музиколог Димитрије Стефановић, академик, окупља младе људе, различитих образовних профила и интересовања, и тако отпочиње дуги процес упознавања и извођења старе музике откриване у византијским, латинским, руским и старим српским рукописима. Студијски хор Музиколошког института САНУ, под његовом диригентском палицом, гостовао је у многим земљама широм света – Аустрији, Немачкој, Енглеској, Француској, Швајцарској, Италији. Било је то духовно и етичко узрастање праћено ширењем до тада мало познате православне музичке културе у Европи, али и размена искустава са припадницима других конфесија који су први пут откривали музичку традицију са Балкана. Тај просветитељски жар деценијама је градио мостове који су повезивали српску културу и православље са културама других народа и вероисповести.

Његов и данас у позним годинама животни оптимизам и спремност да се сусреће са младим људима, дели са њима

искуства, песму, па и проблеме, пример је невероватне истрајности духа просветитељства, који смо као народ у новије време управо од Доситеја преузели.

Жири је радио у саставу: Војислав Јелић (председник), Славко Гордић, Марко Недић, Драган Симеуновић и Мирко Васиљевић. Награду додељује Задужбина „Доситеј Обрадовић”, уз подршку Министарства културе и информисања, а састоји се од повеље и новчаног износа. Добитнику ће награда бити уручена на посебној свечаности.

Београд, 14. децембра 2018. године

Даница Петровић*
О ДИМИРИЈУ СТЕФАНОВИЋУ

Поштовани часници, пријатељи и сатрудници Задужбине „Доситеј Обрадовић”

– Председниче Матице српске

– Даме и господо,

Захвална сам члановима жирија Задужбине ”Доситеј Обрадовић”, не само на избору овогодишњег лауреата, већ и на избору области којој његово дело припада, а то су МУЗИКА И МУЗИКОЛОГИЈА – уметност и научна дисциплина – обе недовољно присутне, па и ретко награђиване у нашој култури.

Морам у овом тренутку да признам своје велико узбуђење и трему, јер треба да говорим о своме учитељу, дугогодишњем директору, искреном породичном пријатељу, диригенту, колеги истраживачу у многобројним домаћим и иностраним библиотекама и архивима; о вероучитељу и поклонику у црквама и манастирима широм Србије, Балкана, Европе. – Дуго је то трајање, небројена су искуства и трагови, који временом неумитно бледе или се уклањају.

Нећу говорити о академику Стефановићу, члану Српске, Словеначке, а некада и Југославенске академије наука и

* Беседа на додели награде за животно дело Задужбине „Доситеј Обрадовић” академику ДИМИТРИЈУ СТЕФАНОВИЋУ, музикологу и диригенту, Београд, Народно позориште – Сцена „Раша Плаовић”, 21. фебруар 2019.

уметности, потпредседнику Матице српске. Говорићу о истраживачу, уметнику, педагогу и човеку, чији сам спектар деловања, стицајем, по мене срећних околности, пратила из непосредне близине. Покушаћу овде да те вишедеценијске активности представим, па и да их повежем са Доситејејевским наслеђем, које је и после више од два века подстицај људима отвореним за разумевање различитих култура, за стицање и преношење знања, али и за свесно истрајавање у хришћанској доброти.

Пореклом из угледне грађанске панчевачке породице наш лауреат није имао прилике да заврши школовање у мирном животу своје срећене породице: прво рат, па ослобођење са променом друштвеног система, изазвали су велике и трагичне потресе. Но, и у најтежим приликама и неприликама, стечено васпитање, образовање и везаност за литургијски живот Цркве, били су и остали ослонац и путоказ овом тада веома младом човеку. Доситејејевска радозналост, упорност у стицању знања, упознавању културе свог, али и других народа, нису знали за препреке, а било их је на претек: од тражења и добијања пасоша, виза, стипендија...

Нова знања и искуства Димитрије Стефановић је стрпљиво сакупљао, од Београда до Оксфорда, потом до Свете Горе и Хиландара, наших манастира и парохијских цркава широм тадашње Југославије, па и у суседству; од византијске, руске, грегоријанске певачке традиције до српске духовне музике у свим фазама њеног развоја током протеклих векова. Знања и искуства која је сабирао, штедро је делио – баш као и Доситеј. Увек и свуда је био спреман да и друге подучава музици и култури сопственог народа, лепоти различитих православних и других традиција. Чинио је то у раду са хоровима у Оксфорду, у сарадњи са својим професором Егоном Велесом, избеглим пред нацистима из Аустрије, са теолозима и византолозима избеглим из царске Русије, са оксфордским славистима, историчарима и музиколозима. Увек отворен, доброжелатељан и сам жељан нових знања, напредовао је у тим елитним научним срединама.

Звуци прошлих, па и заборављених времена, магнетном снагом су привлачили, не само музиколога, већ и извођача,

диригента, Димитрија Стефановића, који је озвучену прошлост страствено желео да представи у свом времену. Записе наших првих „музикословљејших“ из 15. века „преводио“ је у савремено нотно писмо, али и у живи звук са певачима. Тако су кир Стефан Србин, јеромонах Исаија, Никола Србин и њихова средњовековна „творенија“, доспели на репертоар прво хорова са којима је радио, а потом и на репертоар других извођача. Кроз његове транскрипције, условно речено „преводе“ старих напева, читав један звучни свет средњовековља изронио је из прошлости и обогатио не само нашу скромну музичку историју, већ и звучну палету домаћих композитора друге половине 20. века.

Свој диригентски пут започео је као асистент у хору „Бранко Крсмановић“, а наставио као руководилац „Београдских мадригалиста“. Доследно се старао да се и у најтежим временима одржи традиција Панчевачког српског црквеног певачког друштва.

По повратку из Оксфорда 1967. године у Музиколошком институту је сабрао групу младих људи са различитих факултета, заинтересованих за стару музику и црквену традицију. Започео је рад на подучавању о нама потпуно непознатим, а сложеним питањима из православне литургије, немске нотације, али и старе музике различитих традиција. Из таквих сусретања настао је пре пола века *Студијски хор Музиколошког института САНУ*, прво само као женски ансамбл са солистом протођаконом Владом Микићем, а десетак година касније и мешовити хор. Понеке снимке и песме са њиховог репертоара и вечерас ћемо чути.

Са овим ансамблом изводио је „наш Димитрије“, тако смо га увек сви оловљавали, један сасвим особит репертоар духовне музике – били су то византијски, грегоријански, руски, глагољашки напеви, понекад употпуњени обрадама старих народних песама, па и српском, бугарском и руском хорском музиком. Наступало се у изванредним просторима Винчестерске и Кентерберијске катедрале, у црквама у Оксфорду, Кембриџу, Лондону, Бирмингему, Лидсу – у башти већ оронолог, а духом виталног професора Егона Велеса. Много би времена било потребно да се помену само значај-

није турнеје, посете манастирима, библиотекама, сусрети са изузетним људима и нашом дијаспором – од Берлина до Алзаса и Рима, од Бидгошћа до Атине и Марсеља.

Како у прошлим, тако и у новијим политичким временима, без устезања је са својим певачима и младим богословима учествовао на многобројним богослужењима и светковинама у манастирима, градским и сеоским црквама, готово у свим епархијама Српске православне цркве, у земљи, регији, па и широм Европе. Појао је и говорио парохијанима у нашим црквама у Америци. У организацији Музичке омладине био је предавач у многим градовима и варошицама некадашње државе, предавао је на Југословенско-немачким хорским недељама, на Духовним академијама у манастиру Студеница, а ни данас не пропушта летње школе „Корнелију у спомен“, на којима је присутан од оснивања 1993. године.

Димитрије Стефановић није као Доситеј основао велику школу, нити богословију, није имао своју катедру или предмет на факултету, али је генерацијама младих музичара – диригената, музиколога и црквених певача, као и ученика богословије, омогућио да спознају лепоту, значај и значење литургијске музике, како свог тако и других народа. Хвала, у име свих нас.

Избором Димитрија Стефановића за добитника награде за животно дело Задужбине „Доситеј Обрадовић“, дат је чини се прави одговор на Доситејеву *Молићу доброга њашириоша*, у којој нам мудри просветитељ поручује:

Благи Боже, даруј отечеству мојему: људе чистосердечне без лакоумија, благоподателне без расточенија, тајнохранитеље без лукавства, смирене без худости, мужевствене без продерзљивости, предострегателне без подозренија, учтиве без церемонија, кротке без страшљивости, постојане без упорности, љубоистине са благоразумијем, благочестиве без сујевјерија. О, да такви свима за огледало служе!

(Доситеј Обрадовић, *Ог сваишћа њомало, али лејо*,
Сабрана дела, II, 1961)

Димитрије Стефановић О ДОСИТЕЈУ ОБРАДОВИЋУ*

Обраћам Вам се са захвалношћу што ћемо се на овом сабрању подсетити на успомену великог, иако још недовољно признатог Доситеја. Желео бих да поделим са Вама различита осећања која ме прожимају вечерас.

– Прво је, захвалност жирију, који ми је доделио признање, али и свим појединцима и установама који су основали и помогли Задужбину „Доситеј Обрадовић”.

– Друго је, ослањање на Доситејеве мисли које нас подсећају на велику просветитељску и историјску мисију коју је он Божијим промислом утемељио.

Шта подразумева захвалност? То је сазнање благодарности за учињено нам добро дело, а то нас води да следећи Доситејев пример, радимо на просвећивању народа.

* Изговорено на свечаности поводом доделе награде Доситеј Обрадовић за животно дело, на сцени „Раша Плаовић” Народног позоришта, у Београду 21. фебруара 2019.

Познато је да је Доситеј рођен у Чакову, лепом месту неких 30 километара од Темишвара. Његово крштено име је Димитрије. Недавно сам, потпуно неочекивано, добио десетак страница о Доситеју које је Ђуро Добрић, учитељ у Звјеринцу (далматинско Косово) написао. Тај текст је приликом обележавања 150-годишњице Доситејеве смрти послат свим учитељима у Книнској Крајини да би се њиме користили. Из њега сазнајемо о великом броју места и земаља које је Доситеј посећивао. Истакнимо само нека: многа места у Далмацији, Смирна, Хиландар, Хале, Лајпциг, Млеци и низ градова у Италији, Беч, Лондон.

Још као младић трудио се да што више сазна, а то га је водило и путовањима и читању књига.

„Не само на јави, но и на сну, ништа ми већ није било у уму и на срцу осим школе, учитељи, велике библиотеке, академије, гди различне науке предају, и трудољубиви, пчелама подобни, мед мудрости сабирајући ученици.”

Први је код нас тражио да се просвећивање прошири на најшире слојеве народа, да се народу кроз школу и књигу отворе очи за правилан поглед на свет и будућност.

А како бисмо ми данас могли, не само вербално, већ и делима да следимо две Доситејеве основне идеје? – „Читајмо књиге” и „Просвећујмо народ”.

Ево и неколико Доситејевих мисли које су и данас актуелне:

Бог праведни и милостиви створио је човека слободна; дао му ум и разум да га у свако време воде и просвештавају. Људи смо словесни, умом и разумом од Бога обдарени, а притом имамо у руку еванђелије Христово и апостолске науке.

Млада је душа подобна меком воску: у какав га калуп метнеш и слаијеш, онаки образ од њега направиш. Док је тај восак још мек, ласно га можеш претопити, прелити и преобразити. Чрез дуго време буде тврд као гвожђе; онда се хоће много труда за претопити га и прелити. Зато навикавајмо

младеж на добро, од тога све зависи. Само је добар човек срећан.

Никад никога не ваља вређати. Од злог и пакосног, најбоље је далеко стајати. Не правимо се паметнији од свију. Мудар човек се стиди мешати у оно у чему није вешт.

Све што је материјално бива и прође. Оно непролазно је богатство духа, знање и језик сваког народа, та неугасла истина о вечном трајању и онда када нас не буде више. *Защо књије, браћо моја, књије, а не звона и љајорце.*

Вами, пожелани житељи Србије, Босне, Херцеговине, Чрне Горе, Далмације, Хорватске, Срема, Баната и Бачке, вами и вашим последњим унуком *с ђорећим и љуним љубови срцем* ови мој мали но *усердни шруд* предајем.

Проповедао је верску трпељивост и равноправност, а народ је упућивао да из других култура прихвате боље и напредније ствари. Стварао је националну књижевност намењену најширим слојевима српског народа. Прихватао је напредне идеје, скупљао је лепе мисли из свих времена, од Платона и Аристотела до Молијера и Волтера. Веровао је у свемоћ разума и науке за коју је сматрао да мора свакоме бити доступна. Србији је приближио Европу и свет. Сматрао је да се без моралних правила не може одржати, па ни напредовати ниједна људска заједница а ни појединац.

Поновимо лепу стару реч за захвалност, а она гласи *благодарност*. Древни тропар на почетку сваке године почиње речима: „Будући благодарни за велика добротинства нама учињена“, а као што смо чули на почетку и *КЊИГЕ и ПРОСВЕШТЕНИЈЕ НАРОДА* представљају благодарни путоказ који нам следи како бисмо одговорно наставили *Досићејево* дело.

Предстоји нам пут истрајности духа просветитељства са којим је грађена веза од српске културе и православља према Европи и од европских традиција према Србији, то драгоцено осећање потребе за размењивањем културних добара из различитих средина.

Доситеј је 1808. године основао Велику школу, претечу данашњег Универзитета у Београду, а 1810. године и Богословију. Као члан Правитељствујућег совјета био је први министар просвештенија у устаничкој Србији.

Преминуо је у Београду 28. марта 1811. године.

БЕОГРАДСКИ ГРАФИТИ ЗА
ВРЕМЕ БОМБАРДОВАЊА
СРБИЈЕ 1999. ГОДИНЕ
Округли сто, 27. јуна 2019.

Није случајно да се његов гроб налази поред Вуковог у порти Саборне цркве у Београду – ДА СЕ УВЕК СЕЋАМО ДВОЈИЦЕ СВОЈИХ ВЕЛИКАНА ПРОСВЕЋИВАЊА.

У Задужбини „Доситеј Обрадовић”, 27. јуна 2019. године одржан је округли сто на тему *БЕОГРАДСКИ ГРАФИТИ ЗА ВРЕМЕ БОМБАРДОВАЊА СРБИЈЕ 1999. ГОДИНЕ*. Нашој теми је повод чињеница да је прошло 20 година од бомбардовања, несумњивог акта агресије, без обзира како на то гледамо из тадашње и данашње политичке позиције или политичког става. Тукли су тадашњу СР Југославију и посебно Србију на пругама, мостовима, по болницама, рафинеријама, телевизијским кућама, возовима...

У таквим околностима графити су постали чињеница културне историје и чињеница културе: облик модерног „писаног” фолклора, јавне ријечи која остаје анонимна и обраћа се онима који читају (који наиђу на њих) и који их препричавају, ако их упамте. У том су блиски пословицама, узречицама, питалицама, загонеткама, псовкама... Опстају ако их неко запише (препише) и ако их упамти. У том су графит блиски фолклорним једноставним облицима.

Графити настају у различитим околностима, с различитим идејама/порукама на различитим нивоима (школски, улични, национални, политички, фашистички, националистички, усташки, четнички, ваљда и партизански). Иако се у литературу везују за нова времена (ходници метроа, Њујорк итд.), сачувало се свједочанство да је Јован Јовановић Змај је у једном тоалету написао, као одговор графиташима на зиду: „И кад серете, стихови лете, / О славни момци, све појете! (Неочекивана веза између тада нормалне ријечи, **појета**, и не мање нормалне: **појести**.)

Графити из времена НАТО-агресије често су на грађи таблоидних, тренутно популарних новинских тема (Моника Левински – Клинтон, Медлин Олбрајт, Хилари Клинтон, Рамбује (Мадлен Олбрајт: Хоћемо ли водити љубав или рат? – преговори у Рамбујеу! – Наши одговарају, пошто је виде: Рат!) У литератури су повезани са свакодневним облицима фолклорне и модерне комуникације (SMS поруке) и као облик урбане, писане културе. Поруке у графитима по правилу имају јаку политичку димензију и јасан ства аутора, што се добро види из неколико сљедећих цитата, али и праве, често парадоксалне духовите поенте.

- Председник опет није био код куће кад нам је најпотребнији (графит након бомбардовања Милошевићеве резиденције)
- Србија је мета, циљ је цео свет!
- Говори српски, да те цео свет бомбардује!
- Зашто је НАТО срушио Жежељев мост? – Зато што неписмени Американци не разликују слова Ж и Ш.
- Како се данас зове Нови Сад? – **Гарави сокак.**
- Бомбардујте и нас – нисмо ни ми шугави (из Зрењанина)

На графите се може гледати отприлике као што је Вук Карацић гледао на фолклорне творевине: било је мноштво безвриједних, шаљивих и грубих опсцених текстова. Вук их биљежи, али их не објављује, јер их не сматра вриједним или су неподобни за пристojно јавно општење (иако су неки од тих текстова стилски и смисаоно – изванредни). Овдје се објављују прилози учесника округлог стола, приређени за *Досиџејев врџи*.

Д. Иванић

Тамара Груден

Увод „НАТО – ЈЕБАЋЕМО ВАМ МАЈКУ МИЛУ ПОПУШИЋЕТЕ НАМ КО МОНИКА БИЛУ”

- Ово је Србија!
- Јебаће вас Срби!
- Сиђите доле, гузе ће да боле
- ЈЕБАЋЕМО ЧЕЛЗИ!
- *UNCLE SAM* ЈЕБАЋЕМО ТИ УЈНУ
- Ал ћемо вас карати!
- ЈЕБАЋЕМО НАТО МОЈ БАТО
- Ил’ бомбардујте ил’ да кречимо

Разрада „КАД СРБИ КРЕШУ...”

- О бако, Срби јебу!
- ВИ ИМАТЕ МЕК, МИ ИМАМО ТВРД
- ДАЈТЕ НАМ КЕВЕ ДА ИХ ГАЋАМО У БУЉУ!
- БРИТАНЦИ, СТЕРАМ ВАМ ГА МАЈЦИ!
- Јебем ти НАТО
- АМЕРИЧКА НАЦИЈО УРАДИ МИ ФЕЛАЦИЈО
- ШИРАК, НАБИЈЕМ ТИ АЈФЕЛОВУ КУЛУ У ДУПЕ!
- ЋЕЛЗИ ДРОНФУЉИЦА
 - Олбрајтова курво стара,
теби треба
СРПСКА кара
на срамоту Контакт групе
испуцаће твоје дупе.
- Ако се Клинтону пуши имамо цигаре!
- МОЖЕШ ДА ГА ПУШИШ КЛИНТОНЕ.
- Клинтоне, ти си наша Моника
- БИЛЕ „СИШИ”
- Моника, стегни зубе!
- Попуши га, Клинтоне!

Закључак „И БОГ ЈЕ СРБИН!”

- Била једном чета командоса
и сви нестали у истом дану.
- ИЗДРЖИ СРБИЈО ЈОШ МАЛО
- ПОНОСАН САМ ШТО САМ СРБИН!
- Србија до Њујорка.
- Србија до Токија
- СРБИЈА ДО КОСМОСА!
- НИСМО ВАМ МИ ИНДИЈАНЦИ, БРЕ!
- ГДЕ УЋЕМО УШЛИ СМО
- ОВАКО ОСТАЈЕ КУДА ПРОЋУ СРБИ.
- ЗАТВОРЕНО ЗБОГ РЕНОВИРАЊА!
- Косово је Србија!

ПРИЧЕ ГРАФИТА 1999: СРБИНЕ, ИЛ СИ НИНЦА ИЛ СИ МИНЦА

„СРБИНЕ, ИЛ СИ НИНЦА ИЛ СИ МИНЦА”

Рат је тако, у животу једног народа, време огледала.

Андре Гликсман

У квалитативној анализи садржаја колективног гласа графита Приче о протесту и НАТО бомбардовању 1999. пошли од смо следећих претпоставки:

- да колективни глас графита Приче о протесту и НАТО бомбардовању 1999. није само спонтани ехо побуњеног српског народа под бомбама;
- да тај колективни глас не представља тек прости збир међусобно изолованих и појединачних бомбардовањем револтираних народних гласова и народне воље у коду побуне;
- да је деценијом свога погубног деловања на популус, (1989–1999), српски политички дискурс произвео стање колективне свести које боји колективни глас у графитима Приче о протесту и НАТО бомбардовању 1999; те да стога
- графити Приче о протесту и НАТО бомбардовању 1999. нису само *vox populi* који најбоље слика дух народа (*Volksgeist*) и народне душе (*Volkseele*), већ да колективни глас Приче прожима и скривени глас његовог господара — *His master's voice*.

Како основну компоненту графита протеста чини експлицитна индикација кода, надградњу чини специјално осветљење што на ту индикацију баца контекст – а то је смисао. Тако комуницирање графитима постаје процес симболичке продукције значења и на основу њега конституисања смисла. Свесни чињенице да анализа смисла и латентних значења графита протеста против НАТО бомбардовања 1999. има ниску валидност и ниску објективност (мала је вероватноћа да ће различити истраживачи открити истоветна скривена значења), ипак смо јој приступили.

Причу графита о протесту и НАТО бомбардовању 1999. кроз њен увод („НАТО – ЈЕБАЋЕМО ВАМ МАЈКУ МИЛУ ПОПУШИЋЕТЕ НАМ КО МОНИКА БИЛУ“), разраду („КАД СРБИ КРЕШУ...“) и закључак („И БОГ ЈЕ СРБИН!“) на-ткриљује и прожима графит-тема: „СРБИНЕ, ИЛ СИ НИНЦА ИЛИ СИ МИНЦА“. У оквиру квалитативне анализе садржаја графита протеста против НАТО бомбардовања 1999. усред-средили смо се на разумевање латентног значења графита-теме: „СРБИНЕ, ИЛ СИ НИНЦА ИЛИ СИ МИНЦА“ у Причи о протесту и НАТО бомбардовању 1999, а у циљу откривања и осветљавања утканог владајућег политичког дискурса.

Какву нам то Причу о протесту и НАТО бомбардовању 1999. причају графити протеста? Кратку, јасну и жестоку. Праву малу „секси“ причу. Кроз срчу полупаног стакла, кроз гомилу изваљених коцки из калдрме, кроз тешак мирис изгорелог пробија се Прича о протесту и НАТО бомбардовању 1999. испричана графитима. Иако је мишљење о свему што се догађа колективни аутор прецизно изразио графитом:

„1389
НАТО
1999“,

као наслов или тема Приче о протесту и НАТО бомбардовању 1999. намеће се графит исписан ћириличним црним словима марта 1999. на зиду угла Кнез Михаилове и Змај Јовине улице у Београду:

„СРБИНЕ,
ИЛ СИ НИНЦА,
ИЛ СИ МИНЦА”.

Сиже Приче је следећи: главни лик Приче је моћни и делатни Србин мужјак који кроз цели ток Приче доказује својим непријатељима и свету да је сексуални нинџа а не минџа: уводом најављује шта ће све непријатељу радити, разрада описује храбре српске акције, а закључак непобитну истину („И БОГ ЈЕ СРБИН!”), непријатељев пораз („Била једном чета командоса и сви нестали у истом дану”), српски учинак на бојном пољу („Косово је Србија!”) и остварење територијалних претензија („Србија до Њујорка”, „Србија до Токија”, „СРБИЈА ДО КОСМОСА!”). У Причи графита 1999. нема напоредног војно-политичког тока, ни јуначког правдољубивог слободарства (као у Причи парола и слогана о протесту и НАТО бомбардовању 1999) – ту је само потентни Србин нинџа који својим натприродним сексуалним способностима поковава редом све непријатеље: комплетан НАТО, америчку нацију, све Британце и претвртљиве Французе, а појединачно Била Клинтона, Челзи, Медлин Олбрајт, Жака Ширака, Тонија Блера. Иако у Причи графита 1999. нема напоредног војно-политичког тока, закључак Приче бележи учинак на политичком пољу. Након успешно обављеног посла („Попуши га, Клинтоне!”), освајања непријатељеве територије („ГДЕ УЋЕМО УШЛИ СМО”), рушења освојеног давањем личног печата и потврде („ОВАКО ОСТАЈЕ КУДА ПРОЋУ СРБИ”), српски нинџа победник затвара Причу најављујући нови циклус обнове: „ЗАТВОРЕНО ЗБОГ РЕНО-ВИРАЊА!”, уз лежерно питање: „Како је куме родило?”.

Сама Прича графита о протесту и НАТО бомбардовању 1999, у складу са својом основном темом или насловом: „СРБИНЕ ИЛ СИ НИНЦА, ИЛ СИ МИНЦА”, очитује начелу подељеност, коју захтева политички дискурс, на МИ групу и групу ОНИ: на српске нинџе и на све остале минџе. Опис МИ групе носи радњу Приче, док је група ОНИ у Причи ту тек да радњу трпи и да јој се само узгред кратко добаци: „Говна!”, „Курве”, „Убице”, „Педери”, „Пичке”, „Црви”, „Умрите олоши!”. Претња или најава сексуалног чина, опис или опаска

о сексуалном чину тема је чак 30 од 101 графита (29,70%) протеста против НАТО бомбардовања 1999. и чини тематску целину коју смо назвали „Срби у акцији – српски нинџа”. Окосница је, као и у Причи слогана и парола о протесту и НАТО бомбардовању 1999, однос српског колектива и Била Клинтона, који прилачи велику пажњу колективног аутора јер као да задовољава српско поимање „швалера”. Како запажа Богдан Тирнанић, Бил Клинтон је у том смислу „српски швалер”, с том разликом да је лагао тек после оралног секса.¹ Српски нинџа у акцији се код Клинтона не зауставља, па у низу обара на колена и поковава и: Челзи, Медлин Олбрајт, Жака Ширака, британске жене, Тонија Блера. Дилеме у исход надметања и победу нема, графити су ту да забележе најаву акције, сâму акцију и последично стање – сексуалну доминацију српског нинџе над свим минџама и непријатељима.

Откуда оволико секса у протестним графитима и колективном самопоимању? Рекли бисмо да његово порекло није епска традиција која као култура ратничко-патријархалног друштва подразумева устручавање када је реч о сексуалној активности, „херојску стидљивост” по речима Герхарда Гезмана: „Еротика, љубав, жена – то је неозбиљан, немушки, нехеројски елемент живота. Брак и деца, преци и потомци – то је смисао живота, то је озбиљно, херојско, јер служи од-

¹ О типичном српском швалеру Богдан Тирнанић пише: Тај „српски љубавник” добио је временом и своју ексклузивну терминолошку ознаку: швалер. Етимолози свакако знају право порекло ове речи, али она није усвојена жаргонска замена (мада је део традиционалног жаргона) за изразе који, у другим језицима, означавају пасионираног освајача женских срдаца. Она у себи, иако испрана од дуге употребе, још садржи штих опсцености, голицљивости, али надамце чаршијског наклапања. Јер, швалер је типична српско-грађанска појава. Тако је, у светлу тог императива, парадигматични протагониста србо-швалерације, тај „друштвени лаф”, лишен готово свега што је оличавало велике хероје из еротске историје или јунаке чувених порнотопија. Он није ни налик Дон Жуану, који је изазивао смрт и Бога, налазећи у еросу најсигурнији пут ка танатосу... Постоји разумна сумња да ли у појединим српским швалерским случајевима до секса уопште и долази. Он све више постаје „вербална категорија”... Бил Клинтон је, у том смислу „српски швалер”, с том разликом да је лагао тек после оралног секса; у: „Профил”, број 23, 2001.

ржавању куће, братства, племена и народа”.² Откуда онда оволико сублимираног ероса изложеног јавном погледу? Мишљења смо да је то последица утицаја стратегеме политичког дискурса – рат је секси – који је пуних десет година (1989–1999) ратнопропагандним еуфемизмима сводио ратове на нешто примамљиво, а ратничку храброст на оличење и остварење мушкости. Захтев „бити Србин, бити Мушко” постао је аутостереотип и опште реторичко место јавног и политичког дискурса деведесетих, а сексуалност је добила значење хомогенизујућег симбола у колективној перцепцији који прераста у глорификацију „српског маскулинитета”, у култ Србина потентног ратника или у „мит о српској мушкости”.

Начелно, графити чији је циљ, како каже Радомир Д. Ђорђевић у студији „Графити као вид комуникације младих у граду”,³ да збуне или постиде потенцијалног гледаоца, у функцији су изазивања најнижих људских страсти. Графити са порнографским, ласцивним, скарадним натписима изазивају противречности, а Ђорђевић сматра да бисмо их могли означити „нечасним”:⁴ њихова функција је да шокирају, изненаде, онеспокоје случајне гледатеље и све више прелазе у својеврстан вид вандализма. Готово да нема правила где ће се исписивати: у ходницима зграда, хаусторима, лифтовима, јавним или школским тоалетима.⁵ Ђорђевић износи занимљиву мисао: „Празнина зида и његова белина неодољиво подсећају на чедност младости. Отуда је много оних које таква чедност привлачи”.⁶ Нешто слично запажа и Звонко Макевић: „Зид је, такођер, ерогена зона, поље на којему се расламсава еротска имагинација при исписивању графита”.⁷

² Герхард Геземан, „Чојство и јунаштво старих Црногораца”, Цетиње, 1968, стр. 146.

³ Зборник радова Филозофског факултета XXXVI/2006, стр. 200–2012.

⁴ Други облик „нечасних графита”, по Ђорђевићу, који су са предзнаком вандалског у себи, исписује се најчешће на историјским споменицима, споменицима на гробљу, културним објектима, јавним зградама.

⁵ Видети: Тамара Груден, Кутак за свачије перо – зидови WC-а, „Младост”, број 1252, 28.9.1981.

⁶ Ibid.

⁷ Звонко Макевић, Графити, бр. 1/1988, Загреб, стр. 195.

Зид, та опора и тврда маса, код адолесцената нпр. је поље за испољавање отвореног сексуалног нагона.⁸ Путем графита као „уличног“ медија сексуално добија најверније тумаче људског ега и његових скривених имагинација. Зид и графит на њему место су на коме се сусрећу ерос, виц и псовка.

Разматрајући секс као вербалну категорију у Срба и српски еротски дискурс, Богдан Тирнанић у тексту „Срби су чак и лоши швалери“ каже: „Оба поменута ‘дискурса’, виц и псовка, створила су идеограмски амалгам знан као ‘клозетска поезија’. Записи по зидовима јавних и кафанских нужника, нека врста (пара)графита, садрже у себи подједнако и бахато просташтво вица и поништавајућу моћ псовке. Мада наизглед веселе и безазлене – ‘Ко је ј... Марицу, нек повуче цртицу!’ – те шкработине су, остајући инфантилне, заправо израз колективне генетске фрустрације својих твораца и њихове прекраћености (‘емоционалне куге’ рекао би Рајх), те често у њиховом *background*-у почивају бес и очајање. Њихова инфантилност је дословно болна. Ерос њиховим посредством није случајно сведен на ниво нужде, са којом дели исти простор смрдљивих рупчага које се овде ките часним именом клозета. У нашем фолклору – али и у нашој ‘напредњачкој мисли’ (код Васе Пелагића, на пример) – вршење нужде је једна од најпонижавајућих људских делатности, готово патња, те се ми традиционално у клозету лишавамо, сваке ‘госпоцке комоције’. Све више и ерос задобија такве конотације. Али, његов ‘клозетски статус’, његово поистовећење са нуждом, није ништа друго до симбол статуса ероса у стварности наших живота, односно сведочанство о животу који је морао да се лиши покретачке снаге ероса. То се – опет! – адекватно одражава у језику. ‘Клозетска поезија’ је стварна као животни израз, она ништа не говори о природи самог ероса – или о томе говори сувише, како се узме. Кроз ‘клозетску поезију’ животом поражени ерос се трансфор-

⁸ „Човече, будућност своје породице држиш у својим рукама”, „Које ј... Марицу, нек повуче цртицу”, „Мацо, курвице једна”, „Пуши к...”, „Ј... се”, „Нисам курва, иако су ми многи прошли кроз ноге”; према Радомир Д. Ђорђевић, Социо-културни значај школских графита, магистарски рад, Филозофски факултет у Нишу, Ниш 1997, стр. 170.

мише као еротика самог понижења, агресивне деструкције, поништавања себе и другог. Отуда је, стигавши до клозета, изједначен са говнима, говор о сексу из клозета поново прешао у стварност, 'усеравајући' све што стигне. Он је постао језик политике. То еволуирање ('клозетског') језика у ерос ('засране') стварности (и политике као особене 'порнографизације језика') у суштини је једноставан феномен".⁹ Текстови са зидова јавних клозета изашли су на улицу и на зид, па потом почетком деведесетих полако продирали у политички дискурс. Трагове управо таквог клозетско-еротског деструктивног политичког дискурса, пуног беса и очајања, налазимо у графитима протеста против НАТО бомбардовања 1999.

Ако прихватимо мисао Андре Гликсмана да је рат у животу једног народа – време огледала, сложићемо се и са запажањем Обрада Савића: „У животу једног народа се периоди рата доиста могу схватити као 'стадијуми' огледала, време чистог разголићења, јасног самоогледања, епизоде његове кристалне транспарентности. У ратовима се огољено, до тоталне прозирности, екранизује друштвена чињеница да народи мање-више умиру онако како су живели".¹⁰ Читаву деценију (1989–1999) политички дискурс у Србији је стратегом ратнопропагандног еуфемизма сводио ратове на нешто примамљиво, а ратничку храброст на оличење и остварење мушкости. Ратовати нису били у стању слабићи, мамине мазе, педери, кукавице, једном речју – све минце, већ прави, снажни и потентни српски мужјаци. Ратовати су могли само прави мушкарци и прави Срби, чиме је дискурс ратне пропаганде стимулисао фрустрирану мушку сујету – а бити прави мушкарац и прави Србин постало је врхунска врлина. Тако је рат постао секси. Иван Чоловић запажа: „Та екстравагантна идеја постала је необично популарна у току рата у Хрватској, претворила се у опште место приказивања и тумачења рата... Но, идеја да војску чини скуп љубитеља 'карања и убијања'

⁹ Богдан Тирнанић, Срби су чак и лоши швалери, „Профил“, број 23, 2001.

¹⁰ Обрад Савић, Милитаристички *cognito*, у: Интелектуалци и рат, Београдски круг, Центар за антиратну акцију, Београд, 1993, уредници Иван Чоловић и Аљоша Мимица.

није само плод пацифистичког иронисања и умовања, него је она сасвим прихватљива и за пропаганду рата. Учешће у ратном пожару белицистичка пропаганда радо приказује као мужјачко потврђивање, јер је апел за укључење у битку са тим еротским аргументом, односно стимулансом показује прихватљивијим и ефикаснијим од позивања на вредности јунаштва и патриотизма и њихово супротстављање неморалном кукавичлуку и националној неосетљивости... Еротска чудеса ратног куплераја остаће заувек ускраћена маминим мазама, пацифистима и дезертерима, а према логици еротске аргументације ове ратне пропаганде, велико је питање да ли ће икад од њих постати прави мушкарци”.¹¹

Систематично и упорно режим је изграђивао и неговао култ Србина потентног ратника, који се доказао у борбама са усташама, муцахединима и домаћим издајницима, а патриотски и мушки понос један другог су поткрепљивали. Богдан Тирнанић запажа да је: „Политички дискурс почетка деведесетих, еротизован често до усијања, био је, дакле, заснован на лажности мануфактурисаног језика, кога је, заправо, ‘фабриковала’ первертирана стварност... За само десет година ‘интервенција-у-језику’ претворила се у ‘језик-као-егзистенцију’. Лаж језика заменила је место са лажним животом. Реч је о еросу лажи, о первертираности живота која је свој израз тражила, и пронашла, у испражњеном, мртвом ‘гениталном жаргону’, придајући тако смртну, злослутну озбиљност ономе што је једном била шала – комика. Такав се, лажно-усвојени, ‘оживотворени’ језик показао идеалним за пенетрацију политике која ће довести до рата као разрешења ‘емоционалне куге’ потиснуте еротске енергије што се инкубирала у језику лажи. Зато је тај језик истинит, то јест – он је истина сама”.¹² Такав језик и таквог ратника-мужјака као „збирни српски лик”¹³ затичемо у пролеће 1999. под НАТО

¹¹ Иван Чоловић, „Бордел ратника”, Библиотека XX век, Београд, 2007.

¹² Богдан Тирнанић, Срби су чак и лоши швалери, „Профил”, број 23, 2001.

¹³ Гордана Ђерић, „ПРАВО ЛИЦЕ МНОЖИНЕ, Колективно самопоимање и представљање: митови, карактери, менталне мапе и стерео-

бомбама када излази на црту највећој војној сили на свету и пева о својој сексуалној моћи.

Још је Дубравка Угрешић у књизи „Култура лажи” (1998) запазила да је у југо-митологији значајно место заузимао мит по коме Хрвати „не могу да раде оно” онако како то Срби и Црногорци „могу”. Припремама за рат тај се мит, обојен митоманијом и фатализмом, богати мноштвом расправа о „српском менталитету” које прерастају у глобификацију „српског маскулинитета” или у „мит о српској мушкости”. Такав српски идентитет (бити ратник и бити мушко) оснажује се као врло пожељан за будуће конфликте и повезан је са српским националним пројектом деведесетих. И он је попут исфабрикованог српског идентитета био антизападњачки, анахрон и популистички. У тексту „Бити Србин, бити Мушко: родне политике и етнички идентитет у Србији деведесетих” Марина Благојевић анализира доминантни српски јавни дискурс у односу на родне разлике у Србији и закључује да јавни дискурс: „обелодањује кружну репродукцију српског етничког идентитета и српског мушког идентитета. Српство производи мушкост, као што мушкост производи српство”.¹⁴ Благојевић такође констатује да је јавни дискурс тога времена био веома антифеминистички и антиженски за све жене које се нису савршено уклапале „у прописану улогу жртве за Српску Нацију и/или Српског Мушкарца”.¹⁵ И заиста, у Причи графита о протесту и НАТО бомбардовању 1999. упадљиво је одсуство Српкиња, готово да нема женског гласа. Само један графит потписује Наташа али Наташи је дозвољено да повири у мушки свет и бордел ратника само да поздрави покороног америчког непријатеља српским поздравом: „Помози Бог, Дејвиде!” и тај свет одмах напусти. Једном речју, захтев бити Мушко и бити Србин де-

типи”, Институт за филозофију и друштвену теорију, Филип Вишњић, Београд, 2005.

¹⁴ Марина Благојевић, Бити Србин, бити Мушко: Родне политике и етнички идентитет у Србији деведесетих, www.zesveske.ba/03_06/0306_2_2.htm.

¹⁵ Ibid.

ведесетих година постао је стереотип у јавном и политичком дискурсу.

У тексту „О неким и гласним стереотипима: конструкција ‘етничког’ карактера у усменој књижевности” Гордана Ђерић, бавећи се проучавањем националног представљања у књижевности,¹⁶ наглашава да су „национални карактер” и „етнички стереотип” у синонимном односу и да стереотип као „пречица у мишљењу и говору” пре свега служи као средство препознавања и потврђивања, али и као механизам вредновања и (пре)осмишљавања: „Стереотип може бити употребљен као средство усмеравања ‘комплекснијих пројеката’, односно у функцији структурисања, одржавања или (пре)осмишљавања ‘слике света’”.¹⁷ Аутостереотип „бити Србин, бити Мушко” постао је опште реторичко место политичког дискурса деведесетих, а сексуалност је добила значење хомогенизујућег симбола у колективној перцепцији. „С друге стране, то је начин да аутопромотивни стереотип постане вредност, заједничко обележје или ‘врсна разлика’ за цео колектив”,¹⁸ о чему сведоче протестни графити пролећа 1999.

Разматрајући анонимност аутора графита Драгана Антонијевић сматра да је могуће начелно одредити ауторов социокултурни, старосни и полни идентитет: „По мишљењу многих аналитичара, то је у највећем броју случајева мушкарац. Овај закључак произилази на основу неколико карактеристика као што су: техника исписивања графита, најчешћи садржај графита, специфичне комуникативне конвенције типичне за културне кодове мушкараца (потреба да се по-

¹⁶ Ово проучавање припада посебној интердисциплинарној области истраживања која се назива имагологија, заснованој на тематизовању конструкција „националног карактера” и „другости” у књижевној пракси и првенствено оперише појмом стереотипа.

¹⁷ Гордана Ђерић, *О неким и гласним стереотипима: конструкција ‘етничког’ карактера у усменој књижевности*, стр. 107. Текст је написан у оквиру научноистраживачког пројекта „Могућност примене модерних филозофско-политичких парадигми на трансформацију друштва у Србији/Југославији” који је финансирало Министарство за науку и заштиту животне средине Републике Србије.

¹⁸ Ibid.

тврди моћ и доминација, да се дерогирају и извргну руглу и подсмеху све оне групе, појединици и појаве који се доживљавају као претећи по мушку сексуалну, културну и идеолошку доминацију и идентитет)".¹⁹ Наш узорак графита Приче о протесту и НАТО бомбардовању 1999. говори да је њихов аутор „право Мушко и прави Србин” чију је срж управо дирнуо и опчинио народњачки пројекат Милошевићевог режима. Тај народњачки пројекат омогућио му је да, као право Мушко и прави Србин – као српски нинџа – ужива у својој природној, урођеној, неупитној, супериорној, јединственој и ванвременској сексуалној моћи и да хара борделом ратника. С друге стране, сâм народњачки пројекат не би био изводљив без управо таквог Србина и тако су се деведесетих нераскидиво повезале српска мушкост и српска националност.

Ако Причу графита о протесту и НАТО бомбардовању 1999. читамо као посебно певање о рату, ваља се присетити да је и певање о рату одувек било мушки посао: „Певати јунаке и оружје, како би рекао песник, то је изгледа својствено оном разумевању света које колективне оружане сукобе види пре свега као ‘природну’ и пожељну прилику за јавна испољавања снаге, моћи, потребе за овладавањем свих оних одлика и порива, дакле, који се културноисторијски и антрополошко-психолошки приписују афирмацији тзв. мушког начела. Без обзира на вољу за проблематизовањем, коју је новије време унело у ову као и у друге области мишљења и певања, преовлађујући дискурс о рату могао би се, стога, уз мало слободе именовати као мушки дискурс, или, ако се има у виду савремена склоност ка теоријском апстраховању и хипостазирању, као мушко писмо, по свој прилици ‘најмушкије’ од свих и можда последње несумњиво мушко у времену свеколико релативизованих и еманципованих појмова и схватања”, каже Тихомир Брајовић, у тексту „Аутсајдерска

¹⁹ У студији „Антрополошки приступ модерним облицима фолклорне комуникације: графити и формулативне SMS и имејл поруке”. Текст је резултат рада на научном пројекту Антропологија у XX веку: теоријске и методолошке перспективе, www.f.bg.ac.rs/etnologija_antropologija.

парадигма и рат”.²⁰ Графити Приче о протесту и НАТО бомбардовању 1999. јесу најмушкије од свих мушких писама у Србији на размеђи векова.

Причом графита о протесту и НАТО бомбардовању 1999, писаном најмушкијим од свих писама, разлива се еротизована виртуелна стварност сачињена од низа еротских искустава српског нинце са многобројним непријатељима. Међу непријатељима посебно место заузима Медлин Олбрајт којој је посвећен и графит:

Олбрајтова курво стара,
теби треба СРПСКА кара
на срамоту Контакт групе
испуцаће твоје дупе,

који Љубомир Симовић коментарише речима: „Онај ко је ово написао потпуно је сметнуо с ума могућност да би та моћна кара, српска или било чија, могла Олбрајтовој да приреди задовољство и уживање. Занимљиво је да се код нас еротика и секс неретко доживљавају, па и користе, и као облици тортуре, казне и освете. Фалусом се прети као најстрашнијим чудовиштем. Он је деградиран, и стављен у ред са справама за мучење. Уместо да буде симбол потенције, генеративних сила, плодности, рађања и размножавања, он треба да мучи и да наноси бол, да вређа, кажњава и понижава. Он је претворен у стуб срама и мучења, који се и не сећа да је некад био стуб живота”.²¹ Писмо графита је израз поимања српске (еротске) стварности под НАТО бомбама 1999. и израз прижељкиване, која је, чинило се, надокнад руке. Језик овог писма и његове „срамотне речи” не служе говору о еросу, него се ерос узима као поље „срамотних речи”, а речи саме као средство и „кључ оснаживања” колектива. У немоћи под бомбама, зазива се моћ језика. Најмушкије од свих мушких писама – писмо графита Приче о протесту и НАТО бомбардовању 1999. – одаје сиромаштво еротског жаргона које води поништавању и ероса и језичких могућности. Иако пуно

²⁰ Часопис „Реч”, јуни 1999.

²¹ Према Љубомир Симовић, „Гуске у магли: дневник 24. март – 15. јун 1999”, Београдска књига, 2005, стр. 52.

псовки, „органа” и клетви, ово писмо остало је празно, сиво, једнодимензионално колико су и ствари које је описивало биле непостојеће. Али, својим фантазмом о српској мушкостима која постаје, речима Гордане Ђерић, „мера свих ствари” и самопредстављањем „вишка” услед опажљивог „мањка” у друштвеном контексту, писмо графита Приче о протесту и НАТО бомбардовању 1999. колективног аутора (из тако очигледне позиције подређеног) смешта у позицију „надређеног” преко сексуалне доминације као најважније и заувек разрешава дилему графита: „СРБИНЕ ИЛ СИ НИНЦА, ИЛ СИ МИНЦА”. Сексуалност у Причи графита 1999. је „друштвена категорија” која се претвара у „политичку” причу коју боји клозетско-еротски политички дискурс у преплету врућих речи и колективних жеља.

Након НАТО бомбардовања 1999. српска политика ради на наглом гушењу култа Србина потентног ратника. Десетогодишњи бордел ратника требало је неопажено затворити, а Србе-ратнике-мужјаке пасивизирати јер као такви више нису били корисни а претили су да постану опасни, како виспрено запажа Миша Ђурковић: „Незадовољни, а често подивљали младићи и људи у пуној снази, враћали су се у Србију озлојеђени, љути и жељни да по инерцији наставе са насилним понашањем и делањем. Налазили су очајно економско стање, пропале фабрике, продани и за богаћење злоупотребљени патриотизам. Енергија и снага коју су ти људи носили могла је да се окрене само према једној страни: према режиму. Тај исти режим који се опасно поигравао са најгорим видом национализма, са ресантиманским национализмом подижући снагу мржње код својих грађана, кретао је путевима миротворне политике. Време је било да се Динарци пасивизују и да се Србима наметну нове вредности, узуси и профили. Лако је уочити да незадовољни, насилни навијачи Црвене Звезде, из којих су регрутовани некадашњи ратници, представљају много већи проблем за контролисање него фини, псеудоурбани Пинкоидни младићи”.²² Слажући се са

²² Миша Ђурковић, Прилог изучавању манипулативних стратегија Милошевићевог режима, Надзирање и навођење, „Република”, број 226, Београд, 1–15. децембар 1999, година XI (1999).

Фукоом и Бодријаром да сексуалност проистиче из процеса производње: дискурса, говора и жеља,²³ Миша Ђурковић успешно доказује да се од тада феминизираност и хомосексуализам популусу намерно намећу од стране система. Полако се формира лик новог Србина: модерног изгледа и модерних схватања. У прошлост и заборав одлази Србин мужјак и ратник – српски нинџа, те су графити Приче о протесту и НАТО бомбардовању 1999, као сведочанство његовог златног доба и последњег величанственог бојног поља, стога још драгоценији.

Више од деценије (1987–1999) хипнотичким ефектима српски политички дискурс призивао је тамне силе колективне подсвести, надувавао колективну психу српског народа. Колектив је упијао само извесне делове подсвести, избегавајући остале: колективне врлине („Ви верујете у бомбе, ми верујемо у Бога“, „Свака моја краљевачка тараба старија је од твоје хибридне и мутантне нације!“, „Срби умиру певајући!“), а не колективне пороке, колективну мржњу и насиље („Олбрајт извини, не упражњавамо содомију!“) а не колективну племенитост и љубав, са осећањем супериорности („И БОГ ЈЕ СРБИН“, „Бити Немац је довољно жалосно да би им се пребацивало још нешто!“, „Браћо Руси не бојте се. Срби вас чувају“, „Какав МИГ? Њима треба праћка!“) а не инфериорности, оптимизма („Јеботе, много смо јаки!“, „Олади Биле, где ћеш против силе!“) а не песимизма. Десетогодишње надување колективне психе завршило се, како то и бива са мехурићем од сапунице, распрскавањем националних илузија, митова и фантазама да „БОГ ЈЕ СРБИН“, да смо непобедиви небески народ како нам је упорно шапутао *His master's voice* и како нам се учинило у то непоновљиво и незаборавно време НАТО бомбардовања 1999. и колективних халуцинација. Само капљице распрснутог мехурића надуване колективне психе – паролe, слогани и графити протеста против НАТО бомбардовања 1999. – побуде колективно сећање, док народни дух и даље лута пространством између екстазе и апатије.

²³ Видети Жан Бодријар, „О завођењу“, Октоих, Подгорица и Григорије Божовић, Приштина 1994, стр. 5.

Добривоје Станојевић

ГРАФИТИ КАО ОТПОР

ХУМОР ПОД ВЕШАЛИМА

Графити у условима бомбардовања Србије 1999. јесу, најпре, израз слободе да се јавно, брзо и анонимно, у овој полузабрањеној делатности, искаже одлучност у ставу према некој теми. Они су, свакако, једно од најбољих, најбржих и довољно упечатљивих средстава да се пролазници и они који су о теми графита, бар оквирно, обавештени упознају са афективним садржајем става или бунта у односу на неку појаву. Овим графитима се одређивало шта може бити важно у понашању и мишљењу посебног јавног мњења.

Специфична поетика бунта и сасвим одређена етика слободе исказивали су се у спречи са доминантним политичким ставовом и отпором према бомбардовању, ма из којих разлога, и изговора, се оно одвијало. Графитима, паролама и слоганима отпора бомбардовању успостављао се, тако, другачији, понекад паралелни понекад супротни систем вредности од оног који је наметан бомбама. Невоља у којој су се нашли, углавном непознати, писци графита, као нови protagonisti прилагођеног „народног стваралаштва” натерала је њихову даровитост да самосвојно одговори на несвакидашње изазове. На тај начин се, можда и сасвим обичан човек из народа (ето елемената народне књижевности), налази у положају ствараоца који нема друго оружје до средства гнева, хумора, црног хумора („хумора под вешалима”) и стил-

ски обликованог вулгаризма, па и псовке. Његово духовно оружје такође изазива, оснажује и продужено делује, свакако не краће, мада знатно лековитије, од осиромашеног уранијума. Писци графита тако постају, иако најчешће анонимни, јавни носиоци етичког смисла са којим и за који вредни пружити отпор.

Улога графита је, суштински, као ваког уметничког дела, и овде посредничка. Њиме се успоставља комуникација између непознатог аутора који, по претпоставци, саопштава идеје мноштва и бројних читалаца. Продужено дејство идеја које се саопштавају изазивају даљу ланчану, често још духовитију, често црнохуморну, реакију. Графит је у том случају поседник и посредник другачије истине и новог виђења света. У изразитој субјективности графита (нпр. *Србија до космоса*) сакривен је хипостазирани колективни инат. Инат није обликован из „једноставне лудости“, иако у привидно „једноставној форми“, већ са тачке отпора онога ко се смеје „под вешалима“. Писац графита као да представља све који читају или, бар, претендује да се његово мишљење широко чује, да се о њему разматра и упорно размишља. Смисао није у томе да се инат распростре као тема у вези са карактером српског народа, већ да се укаже на бесмисленост и неодговарајуће учинке свих невоља и бомбардовања. Графит, отуда, постаје и визуелни, наметљиви, жанр намењен свакодневној потрошњи. При томе се његов смисао и значење непрестано умножавају, мењајући постојеће стање од некога ко је у невољи до некога ко се може духовно осећати надмоћно, упоркос свему.

РЕКОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈА

Графит *Србија до космоса* (Груден, 2016) представља концизну форму због природе настанка и своје претпостављене тајновитости. Креће се од територијалне просторне омеђености („Србија“) и у кратком ефектном контрасту стиже до највећег претпостављеног простора/беспростора. Наметљивом алитерацијом (понављањем гласа „с“) и готово скривеном асонанцом (глас „о“), уз слагање тросложних

и шестословних речи (Србија – космос) ствара се еуфонија којом се предочава неопходност простирања духа (ако га има) ако не у ширину, онда у космичке оквире који не признају просторне категорије ширине и висине.

Графит тако постаје визуелни и уметнички знак, али са сасвим практичним учинком. Он је и материјални и духовни облик. Може се осетити готово свим чулима и у томе је његова основна вредност. Тек контекстуелизацијом (време бомбардовања) призива се текстуални предлог ранијих парола о Србији до Токија и Њујорка. Рестилизацијом и новом контекстуализацијом овај графит добија и ироничну вредност јер бомбардовање се и одвија управо из крајичка Космоса о коме се говори. Тако обликовани графит јесте јак у својој непосредности и спонтаности. Графит настаје преко ноћи, а открива га светлост дана као готово библијско надахнуће: *Нека буде ірафити, и би ірафити*.

На примеру графита, који су готово редовно социјално надахнуће, заправо, може да почива свака теорија стваралаштва, подударност и важност идентитета ствараоца са могућем публиком и обликованим предметом. Графит у својој сажетости као да не трпи, мада подразумева, противљење. Он упућује на целовитост, околности, контекст и неумитно присуство тим сугестивније што је графит краћи. „Ријеч књижевност је слаба да означи природу (Доситејевог) дјела” помиње Душан Иванић у својој студији *Зашићо читати Доситеја* (Иванић, 2015, 170). Исто тако се може рећи да је одређење графита као књижевне форме недовољно да се истакне сва сажета слојевитост. Баш као што је Доситеј својом басновидном и наравоучителном поетиком приступао свету књижевности и стварности. Графити јесу и својеврсно наравоученије које подразумева свима познате, али недовољно протумачене, приче.

Смисао графита се увек даље преноси и богати. Нарочито у условима бомбардовања и убрзаних напетости. Његово настајање је прикривено, готово потиснуто, понекад подложно осуди и тиме још изазовније. Евентуалне идеолошке хипотеке нејасне су због краткоће форме и скривене самоироничности претходећих парола о Србима као „небеском”

(космичком) народу. Већ та ненаметљива самоироничност, којом се умножавају неспоразуми, ствара посебну уметнички аутентичност и ауторитативност коју може имати само мислећа, духовита жртва. Жртва престаје да буде жртва у правом смислу речи све док реконтекстуелизацијом и духовитим отпотом избегава колаборацију.

Додатна значења графита се непрестано успостављају јер се одједном показује да, наоко, једноставан и наметљив исказ, готово парола, није унапред читљив зато што захтева додатно промишљање у коме се јављају нова значења, дрзничка али и религиозна, шаљива али и макабрична. Отуда садржај графита о, привидно, преувеличаном српском хегемонизму (једним од изговора за бомбардовање) обликује нова становишта којима се, за пажљивог тумача, стварају и другачија гледања. За гледиште исписивача новог графита искључено је све што се налази до Токија или Њујорка, а свако искључивање упућује на пажљиво посматрање. Ако је оно што могу да замислим за мене искључено, онда субјект укључује обавезно оно што, у другим условима, никако не би могао. Шаљиво говорећи, ако Србија не може бити до Токија и Њујорка, биће онда до Космоса. И управо у тој климаксној градацији и неодређености космичког простора крије се одређеност идеја о тежњи да се надрасте сопствено постојање и „наживи свој живот”. Графити, отуда, не представљају само изражавање једне замисли, макар она била и духовита, он је изражавање става да се схвати свет и да њега свет разуме. Отуда је језик графита веома сложен начин рекнтекстуализованог изражавања. Због своје концизности, овим језиком би требало сажето саопштити флексибилни став и безобалност идеја. Та безобалност увишестручава могућност тумачења. Текст графита, уосталом, може својом привидном обичношћу и да успава и да засени. Важан је свет који се помаља у својој необичности. Зашто би, уосталом, неко хтео да се простире до Космоса? Вероватно зато што му се не дозвољава да постоји тамо где природно постоји. Отуда је мој свет увек свуда тамо где сам ја. Не може се догодити да у једно време нисам нигде, као што се тешко догађа да се, у овом свету, буде истовремено на два места.

РАВАН ЕТИКЕ И РАВАН САЗНАЊА

У графитима преовладава повремено, не ретко, одсуство глагола (осим ако није реч о вулгаризму широког метафоричког спектра), а велико присуство акције. „Минус-присуство” глагола само наглашава сакривену акцију и дубоку римовану афективност (*Бил дебил; Бритџанци, сџерам вам ђа мајџи*). Често је глагол у пасиву (*Затџворено збој реновирања*). Наглашеним увредљивим хумором привремено се реципијенту, намрно, заклања видик. Опажач графита може, на моменат, да поверује у свакодневност обавештења. Графит се прерушава у привидну обичност опажања да би био још необичнији и вишезначнији. Нешто се из равни сазнања преноси у раван етике. Слично је и Цветан Тодоров тврдио о делу Жана Жака Русао („Према томе, и Русо преноси у раван етике расправу започету у равни сазнања”, Тодоров, 1994, 37)

Безимени писци графитима потврђују зрелост отпора према ономе што их обеспокојава. Графит је, отуда, и исход који намеће култура протеста у Србији. Ова форма уложеном оштроумномношћу, својом сажетошћу и визуелном сугестивношћу привлачи пажњу на коју не би могло да се рачуна у другим околностима. Њиме се, на изванстан начин, употребљава право на отпор и користи начело моралне надмоћи жртве. Графит тако паралелно делује својом појавом и смислом и значењем, па и слободом да се користи свим стилским и реторичким средствима.

Такав је еристички дијалог са антипофоричним реторским питањем у графиту *Како Били свира саксофон? Очајно! А како раџује? Боље свира*. Шалџиви дијалог постаје део реторичке институције којом се руши поредак силе. Дијалог јесте средство за исказивање разлике иначе га не би ни било. Та различитост се брзо размењује у иронијском кључу. Ако неко ради нешто горе од *очајној* присуствујемо духовитом поређењу где је *очајније од очајној* приказано пејоративним, неочекиваним, компаративом придева *добро* означеном као „боље”. Тако у графиту *очајно*, сасвим ненадано постаје *боље*. Предочени компаратив обично собом носи мелиоративно значење, али се новом контексту ненадано преобраћа у своју

супротност. Управо та супротност има своју етичку снагу јер настаје од нарастајућих сличности између „свирања“ и „ратовања“. Ако метафорички неко убија својим свирањем то може имати своју мелиоративну подлогу једино ван области ратовања. Уколико се уско и непосредно повеже са „ратовањем“, онда се убијање свирањем доводи до реторичког пароксизма.

Ратни материјал је потрошив, речи су непотрошиве. Ратна разарања су поуздани сведоци нечеститости и одсуства сваке етике. Графитима се, међутим, непоткупљиво трајно говори са становишта обновљивости, трајности па и вечности трајања енергије текста. На то је указано већ и привидно наивном римом: *НАТО у блашо*. Графит у свом семантичком деловању располаже бесконачношћу и у синхронији и у дијахронији. Сваки графит поседује интертекстуалну енергију дописвања и дограђивања „места неодређености“. Отуда нема графита који није мотивисан стварносним разлозима ни онма који нису одјеци других дешавања и других текстова. Графитима се продужава ехо стварности и ствара делотворна реторичка ехолалија.

ОД ПАРАФРАЗЕ ДО ПЕРИФРАЗЕ

Честа интертекстуална „парафраза“ графита (како је назива Тамара Груден у споменутом раду) пре се може назвати „перифразом“ (*Барбара целе ноћи њадале су бомбе Жак Превер*). Очита је двострука обликованост графита. Као позивање на проверовски контекст који нам, иако у баладичном тону, сада делује готово наивно у поређењу са новим дешавањима. Пред собом читалац има и двоструки контекст којим се призива извесна интелектуална обавештеност и обавезност страдања у новом контексту. Суштински, у графитима су супротстављене две стране: једне која разара бомбама и друге која ствара. „Књижевно се стварање мисли као свемоћ божанског логоса“ (Jean-Louis Baudry, 1982, 124), а разарање, несумњиво, припада дијаболичким пројекцијама.

Графит нема времена за дуго прерачунавање. У њему се делови стилских поступака и реторичких механизма откривају брзо и намах, али увек остаје сакривена целина која се показује касније и поступно. Први део значења јесте готово јаван, отворен, сугестиван, чак нападан. Овај слој графита је веома важан за објашњавање непосредног повода и ангажованости да се укаже на препреку и брзо допринесе њеном превладавању. После откривања тога слоја, у даровитом графиту, уочава се плодотворно значењско вишегласје које и чини да се текстом указује на уметнички хоризонт. Континуитет значења остварује се дисконтинуитетом слика. Рат је и у Преверовој песми, рат је и овде. У песми „Барбара”, иако је „велика свињарија тај рат”, нешто чешће пада киша од бомби. У српском графиту је другачије: бомбе су чешће него киша. Две стварности се пореде на необичан начин. Једна, упркос свему, доминантно љубавна. Друга, претежно опседнута ратом, можда и љубавна. О њој сада не може да се размишља. Љубав између мушкарца и жене је, у овом контексту, неопходно, по страни. Сада и име Барбара, у свом продуженом значењу, неодољиво подсећа на реч варвари или барбари. И управо бомбе, уместо кише, падају из Барбариних редова и Барбарине земље.

Многострукост ових значења, отуда, и јесте остварена перифразом (циркомлокуцијом), а не претежно парафразом. Вишеслојност значења се остварује приказивањем нове ситуације која се употпуњује старом, преверовском и донекле је надмашује по својој „патњи” Ту се налази и имлицитни слој о непрестаном продубљивању зла. Док је некада овде падала киша, негде се ратовало. Сада, док овде падају бомбе, чињенице о падању кише постају готово занемарљиве.

Овим графитом се и неприказивањем приказује. Уместо свих падавина падају бомбе. Обраћање Барбари, отуда, никако није из љубавних побуда. Текст има облик реторичког подсећања и готово штурог објашњења. И управо зато је сугестиван. Сви асоцијативни елементи као да долазе сами од себе и за оне који не знају о којој Барбари је реч и за оне који познају преверовски контекст. Могла би то бити и било која Барбара која се не може обавестити ни на један други

начин. Графитом се само привремено преузима облик песме, и то сасвим конкретног текста, да би се објасниле новонастале околности којима би могао бити узрок неко ко има некакве сродности са Барбаром. На овај начин се стварно и уметничко прожимају на врло сугестиван начин. Нова стварност се заокружује продужавањем и продубљивањем ужаса који још увек, с појачаном жестином, и даље траје. Извесни смисао уметничког бриколажа (Клод Леви Строс) не може се избећи. То је најбоља потврда да и у таквим тренуцима, као што је бомбардовање од стране НАТОа, уметничка имагинација има своје готово независно дејство.

ЖАРГОН ГРАФИТА

И као што је „посао жаргона да разбија стеге и норме на разним језичким нивоима“ (Бугарски, 2006, 38), задатак графита, осим осталог, јесте да повеже у интеркултурни спрег различите просторе уметности и стварности, да их сучели и стави у службу ургентног приказивања тренутка који траје. Отуда овакви графити имају, осим стварносне, и своју метафизичку димензију свевремености.

Сукоби унутар света графита одвијају се тако да сваки од светова, најчешће, упорно држи своју линију. Негде у замишљеној бесконачности оне се додирују умножавајући значење. Њихов додир зачет у почетку првом асоцијацијом множи даље асоцијације. Једна од њих је и сасвим формална. Док је оригинална „Барбара“ стихована, за верзију графита није сасвим извесно да ли је у стиху или прози. Асоцијативно, она би могла бити део песме, али и део вести, писма или романа. Сукобљавајућа игра између ових светова наставља се унедоглед и као израз меланхоличне немоћи да се непосредно спрече бомбе и као став маштарије да се графитом може овековечити необразложено страдање. Извештај исказног субјекта у графиту, отуда, јесте готово сувопаран и документарни, али је истовремено рефлексиван, скривено умножено ауторефлексиван, па и потресно лирски. Отуда исказни субјект није само један субјект до краја обликовани

већ многи идентитети оличени у једном. Управо стална рецепција графита у рзличитим околностима рађа нове идеје о тумачењу које остаје делатне и када се бомбардовање доврши, ако се оно икада, суштински, довршило. Бомбардовање и даље траје, биће графита.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски, Ранко (2006), *Жарџон*, Библиотека XX век, Београд.
- Груден, Тамара (2016), *Полиџички дискурс у џаролама, слоџанима и џрафџиџима џроџесџа џроџив НАТО бомбардовања СР Јуџославије 1999*, докторска дисертација, ФПН, Београд.
- Иванић, Душан (2015), *Заџџо чиџаџи Досиџеја, Досиџеј Обрадовић и срџска кулџура*, „Задужбина Доситеј Обрадовић”, Београд.
- Jean-Louis Baudry (1982), *Tel Quel, Theorie d* ensemble; du Seuil*, 1968; и „Republika” Zagreb, 11/1982.
- Тодоров, Цветан (1995), *Ми и груџи*, превели са француског Бранко Јелић, Мира Перић и Мирјана Здравковић, Библиотека XX век, Београд.

Витомир Теофиловић

ГРАФИТИ

Реч *графити* потиче из античке Грчке, од глагола *graphein* (писати). Графит је постао феномен у време студентских немира 1968, када је преплавио Њујоршки метро и улице Париза, Лондона, Берлина и других универзитетских средина. То је сажета духовита осуда важних личности и установа, од локалних до глобалних, својеврсни *vox populi*. Мада је мотив писања графита протест, графит је и особена литерарна форма.

Главне одлике графита су критички однос према неком, обично политичком, ауторитету, са јасно назначеном или подразумевајућом адресом, и духовитост. Другим речима, мета критике графита је, чак и кад је само алузивна, јасно видљива, а духовитост оваплоћује моралну надмоћ аутора поруке. Порука је: *што* је јаче од мене, тебе, нас, али пошто је неморално и неразумно, пропашће...

И код нас су графити процветали 1968: *Доле црвена буржоазија! / Пређише са речи на дела! ...* Постепено су ишчезли, да би процветали у време Милошевића – најчувенији је био исписан на Цветном тргу: *Бравар је био бољи!* Овај бриљантни графит узорно оваплоћује и његову структуру: као фон актуелне опаске и уједно репер имамо председника Тита. Порука је заснована на подразумевајућем суочавању два владара и њихових друштвено-политичких учинака. Посебна вредност исказа је у његовој прегнантности, симболици и

изузетној економији израза: *бравар* је овде не само синоним једног владара, већ, као скромно образованог, и призив његовог социјалног имица као народског човека, док на другом тасу поређења подразумевамо високо образовање и отуђивање од народа...

Графити цветају у временима криза, као вентил одушка немоћних да се снагом духа и моралне чврстине одупру *сили и неправди*, да се послужимо овом древном фолклорном синтагмом. Током бомбардовања 1999. године исписане су стотине графита, а неки од њих су бисери духа. *Нисмо знали да си невидљив* – гласи један од тих бисера. Његово основно значење је призив наратива Давида и Голијата – дотични авион је чудо технике, недоступан ни виђењу, а обара га пуцаљка избачена из модерног наоружања, фигуративно речено: *Давидова праћка*. Литерарну вредност овог графита увећава његова лежерност – ратовање је најдраматичнији вид међудржавних сукоба, а овде је та драматика сублимирана у надмоћ духа над материјом, у готово подразумевајућу победу начела одбране. Овај графит има и варијанту у духу Вуковог *Црвеног бана: Једем те невидљиво!* Ова варијанта је израз необуздане слободе, као што је то случај и код Вуковог речника скаредних речи и израза. Другим речима, ако графит срочен од смиренних, колоквијалних речи, изражава тихо, бојажљиво неслагање са извесним ауторитетом, графит у виду псовке има највиши интензитет. У том смислу је и ова варијанта графит бисер – сексуалност се очитује лексиком која симболизује путеност, а овде је сржна реч графита епитет *невидљиви*, најдаља реч од појма путености и еротике.

& & &

Графити су махом – то је већ у опису њиховог жанра – морални гест, отпор *сили и неправди*. Овде доспевамо до важне тачке размишљања. У ратном сукобу свака страна гаји своју причу, своје вредносне наративе. Могу ли обе стране бити на правој страни, као што себе поимају? И како се то одражава на сферу стваралаштва? То је питање које изискује

студиозно разматрање. Овде ћемо у најкраћим цртама означити наш сукоб са светом, који је био врло специфичан.

Наш сукоб је био технички а не етички. Ми смо ратовали (не рачунајући паравојске и *йсе раџа*) у име истог вредносног система. Тога је свеснији свет него ми – свет разуме нашу мотивацију и знамења наше историје, али ми не разумемо да је то на политичком пољу *passee*. Ми нисмо схватили да су се промениле политичке парадигме, да је ирелевантно који народ је најзаслужнији за настанак неке државе и при том имао највише жртава, који народ је највећи и који треба да се највише пита... Нисмо схватили став светске заједнице да је, ако нема споразума међу републикама, једина солуција: подела државе на републике. Ми смо тај став појмили као светску заверу против Срба и православља, а он је имао само прагматични резон: ако се нека држава распада, постају државе њене административне јединице – републике. Ми смо темељили свој став на историјским заслугама и жртвама, не разабирајући да је та парадигма *passee*. Но чиста мотивација је наш огроман оправдавајући разлог – ми се нисмо борили да бисмо укинули правду и морал већ у име њихове одбране. Претешко је схватити да је неко политички кривац упркос добрим намерама и чистој савести. Но, док не схватимо да смо током деведесетих година водили не само анахрону политику већ и чинили насиља, те да је нашу политичку ирационалност обуздавала заједница најнапреднијих земаља света, тапкаћемо у месту. А тапкање је само метафора за назадак.

Александар Чотрић

УМЕТНИЧКА И ВЕРБАЛНА ЛУЦИДНОСТ

Током бомбардовања наше земље од 24. марта до 11. јуна 1999. године Србија, упркос херојском отпору, није имала шансе за победу у борби оружјем. Међутим, нема никакве сумње да смо неупоредиво надмоћнијег противника победили у борби духа, домишљатости и довитљивости. „Говори српски, да те цео свет бомбардује”, гласила је тада сен-тенца којом смо се суптилно тешили, али и показивали своју непокорност и духовну и моралну супериорност. Агресор је имао предност на великој висини, а ми у дубини мисли. На њихове графитне бомбе које су бацане на далеководе ЕПС-а, одговарали смо надахнутим графитима. Остављали су нас без струје, а нама су се палиле сијалице. („Срби су доказали Омов закона. Што више отпора, мање струје”). На њихове „паметне бомбе”, одговарали смо још паметнијим паролама („Мало, мало, па падне бомба, све остало су пилоти”), а на крстареће ракете – крстарећим мислима („Велике силе су свима доступне. Својим крстарећим ракетама”). Они су нас засипали осиромашеним уранијумом, а ми смо својим афоризмима обогаћивали светску ризницу мудрости. Они су рушили мостове, а ми смо подизали мостове ка мирољубивом делу света („Извините, ми и даље певамо”). Графити су били наша најефикаснија противваздушна одбрана и наше духовно склониште („За ове мете, немате ракете”).

Хумор се, показало је искуство и нашег и других народа, који су имали тешку историју, јавља као одбрамбена, заштитна реакција на проблеме, изазове, прогоне, лоше управљање, диктатуре, несреће и ратове. Хумор и смех буде наду, шире оптимизам, сузбијају дефетизам, подстичу на отпор, засмејавају и живот чине једноставнијим и лакшим. Наше пароле нису биле намењене НАТО освајачу, већ подизању духа, борбености и оптимизма оних који се бране („НАТО, дабогда те будио Аврам Израел!“).

Само здрав човек се смеје. Не поручује без разлога српске, али и пословице других народа, да је „смех лек“. Штавише, то је и научно доказано. Смех, тврде лекари, подмлађује срце и мозак, смањује бол, лечи стрес, јача крвне судове, повећава одбрамбену моћ организма, убрзава постоперативни опоравак, поправља циркулацију... Смех чисти организам од пакости, зависти и егоизма. Хумористички смех својом ведрином забавља, ослобађа и растеређује.

„Један народ нема мање или више смисла за хумор од другог. Постоје само народи којима је хумор више потребан да би преживели“, написао је књижевник рођен у Пољској, Габриел Лауб. Парадоксално је, а можда и није, да су најсклонији шали, вицу, анегдоти и афоризму народи који су кроз историју највише патили и страдали – Јевреји, Јермени, Пољаци, Руси, Срби... Такав начин размишљања својеврсни је одбрамбени механизам, начин да се не мисли на невоље, покушај да се на живот гледа са ведрије стране и средство да се лакше преброде недаће. Срби су се 1999. године поздрављали са: „Бомбар дан, како сте?“, а отпоздрављали са: „Бомбастично“. То је једна врста тријумфа живота над смрћу, нешто – као смејање на сахрани. „Смех одражава трагизам епохе“, поручивао је Лец. **Јер, опет цитирамо Лауба: „Шта ће Швајцарцима хумор? Они тако добро живе“.**

Истовремено, да би настајала врхунска сатира потребно је умеће и храброст да се праве шале на сопствени рачун, да се пише критички о себи и народу којем писац припада. А, такође, да се мирно, па и са смехом саслушају прекори, замерке и пребацивање. Нису, наравно, ни током НАТО бомбардовања Србије изостајале пошалице са дејством бумеран-

га, што говори о духовној величини српског народа: „Нато, предај се! Сви ћемо да изгинемо”.

Као што су током вишевековне турске владавине настале можда и најлепше епске песме, тако је и током бомбардовања 1999. године изнедрено мноштво јединствених, мудрих и духовитих порука, досетки, вицева, графита, парола, песама, анегдота и других кратких жанрова на граници колоквијалног и литерарног.

Ове творевине настајале су у тренутку, спонтано, искрено, без дугачких припрема и сталоженог размишљања, јер за то није било ни времена, ни могућности. Пароле и графити се лако памте и преносе. Производе снажан утисак, имају драж забрањеног воћа, али и разорно дејство.

Краткотрајни рат у Словенији у јуну и јулу 1991. године може да се опише реченицом војника ЈНА Бахрудина Калетовића, који је тадао изјавио за ТВ Јутел: „Они као хоће да се отцјењују, а ми им као не дамо”. Рат који се наставио у Хрватској у једном његовом аспект тумачи афоризам Слободана Симића: „У рату смо ми били пијани, они дрогирани. Био је то чист рокенрол”! Уочи рата у Босни и Херцеговини 1992. године на зиду једне поште у Сарајеву освануо је графит: „Ово је Хрватска”. Следеће ноћи неко је ту паролу префарбао и написао: „Ово је Србија”. Трећега јутра и друга порука је била прецртана, да би била дописана нова: „Будале, ово је пошта”. Црнохуморно се на рат у Босни и Херцеговини осврнуо Раде Јовановић афоризмом: „Клаћемо се међусобно. Немамо никог ближег”. Ови простори познати су по краткој усменој форми, у коју спадају и клетве, па је једна настала током грађанског рата у Босни и Херцеговини: „Дабогда ти кућа била на Си-ен-ену”! Да људе ни у најтежим тренуцима није напуштала потреба да се шале говоре и ови вицеви и афоризми: „Добио је на лотоу. Његова кућа има седам погодака”, „У рату је најбоље бити промашен човек”. „Има много кабриолет кућа. Немају кров”. „Мењам кућу на спрат, за кућу са подрумом”.

У графитима насталим у Србији, у пролеће 1999. године исмејавају се моћни и недодирљиви, па и невидљиви. Када је 27. марта изнад Буђановаца у Срему срушен најмодернији

амерички војни авион Ф-117, познат као „Ноћни соко“, у српској јавности постала је популарна реченица: „Извините, нисмо знали да је невидљив“. Било је још сличних малих вербалних победа, захваљујући српском дриблингу духа: „Да ли нас ви то гађате бомбама, или авионима?“; „Ко високо лети, ниско пада.“ и „Veni, vidi – обори“.

Против НАТО-а није била могућа равноправна борба војном техником, али смо се служили „оружјем“ које се зове духовитост. („А кад ми се покварио телевизор, морао сам да посматрам бомбардовање кроз прозор“, узвраћао је Слободан Симић, психијатар и сатиричар). Хумор је оне који су нас гледали с висине такође спуштао на земљу. („НАТО паркинг – Буђановци“).

Графити и паролe исписивани су тада на зидовима кућа: „Ил' бомбардујте ил' да кречимо“ (*нашћис на згради на Зеленом венцу*), *иа* чак и на крововима у Бањици, попут поруке намењене пилотима: „НАТО, овде смо ми Цигани, војска је на другом месту!“

На здању америчке амбасаде у Улици кнеза Милоша неко је оставио поруку: „Колумбо, ј.... те радознала“. На то се логично надовезивала још једна народна максима: „Америкo, Колумбо те открио, Србин ће те покрити“. А на згради ресторана брзе хране „Мек доналд“ на Теразијама појавио се графит: „Ви имате МЕК, ми имамо тврд!“ У поруке са сексуалном конотацијом убрајају се и паролe: „Моника, стисни зубе“, с јасном алузијом на аферу чији су актери били тадашњи амерички председник Бил Клинтон и приправница у Белој кући Моника Левински, и „Њега више ни вијагра не може да дигне“, поводом обарања невидљивог авиона код Буђановаца.

Реч је о дубоко антиратним, хуманистичким порукама у којима се славе мир и живот, па се у једној готово лирски и поетски каже: „Вратите небо птицама!“

Иронични и хуморни графити били су најбоља одбрана против ратне пропаганде. Несумњиво су помогли многим људима да задрже свој присебан дух и бистру главу. Ове кратке, духовите и парадоксалне реченице биле су погодан начин да се укаже на апсурдну и сурову природу рата. Српс-

ки антиратни графити из 1999. године остаће као споменик луцидности, уметничке и вербалне виртуозности и храбрости српског народа, уједно и као снажна реч протеста против лудила, али и упозорење свима онима који желе да користе насиље за решавање спорова и сукоба.

СМЕШИЦЕ

Душан Иванић

ЈЕДАН ПРЕПИС ЛАЗАРЕВЕ БУКВИЦЕ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

Историја прикупљања и издавања Доситејевих буквица (*Буквица*) богатија је и познатија него историја њиховог настајања. То су текстови које је писао за вријеме боравка у Далмацији – од данас потпуно непознате буквице, писане за Јелену Симић 1765. године, до четири буквице, све настале 1770. и 1771. у селу Плавну у Буковици и у Скрадину, дијелом и у Задру. Посљедња, четврта, сачувана је у аутографу, док су остале, по тврдњама првих њихових приређивача и издавача, штампане са аутографа (1826, 1830). Историја аутографа ове посљедње буквице може се пратити од 1. октобра 1826. године, датума који је на празној страници Доситејевог рукописа ставио Севастијан Илић, издавач и приређивач *Ижице* (1830), најобимније међу буквицама. Наиме, првобитну Илићеву намјеру да објави *Лазареву буквицу*, о којој је овдје ријеч, омео је нови, много обимнији, развијенији и сасвим другачији текст *Ижице* (добрио га је од Димитрија Владисављевића из Трста, заслужног за чување Соларићеве заоставштине, коју је послао *Леттојису Машице српске*), а *Лазареву буквицу* је оставио за Доситејеве *Смесице*, издање које је припремао Павле Соларић (о томе је опширно писао у предговору издању *Мезимца*, 1818), док га смрт није одвела од свега што је намјеравао да уради. Све до штам-

пања Доситејејеве *буквице* су имале судбину рукописне књиге, дакле ширене су и одржаване у преписима.

Једна од њих, последња по настанку, *Лазарева буквица*, имала је, изгледа, најбурнију историју. Иако није штампана ни засебно, ни у издањима Доситејејевих дјела, за њу је, по грађи из фрушкогорских манастира, знао аутор прве исцрпне монографије о Доситеју Обрадовићу (1897), руско-украјински слависта Константин Радченко. Тешко је рећи који је разлог што није објављена у вријеме кад су сва Доситејејева дјела прештампавана. Остала је практично неприступачна јавности, све до 1986. године, кад су је у *Ковчежићу Вуковој и Доситејејевеј музеја* приредиле Јелена и Аница Шаулић. Али и њихово издање има необичну страну: текст свог издања приредиле су по препису Васе Стајића, из Рукописног одељења Матице српске, а не по аутографу. Коначно се прича завршава тиме што је др Миодрагу Матицком (тада у улози приређивача Доситејејевих дјела за Задужбину „Доситеј Обрадовић”), у случајном сусрету на Ријечкој ривијери, унук Васе Стајића, Растко Швалба (1931 – 2015), дао копију аутографа ове буквице. С те копије је „Лазареву буквицу” за *Сабрана дела Доситеја Обрадовића* (књ. 5) у издању Задужбине „Доситеј Обрадовић” приредила Мирјана Д. Стефановић, а потом у издању *Буквица* (2014) за Задужбину аутор овог текста, критички анализирајући претходно издање (и сам правећи грешке, као у тексту буквице на **ШТА**, гдје умјесто *народна* треба да стоји *наравна*).

Ово је требало испричати како би се разумјело зашто се препис управо ове буквице нашао у Патријаршијској библиотеци.¹ Иза овог извора нису биле научне (као у случају Стајићевог преписа) већ читалачке намјере. Доситејејева *буквица* је наставила да живи као рукописна књига и по општим

¹ Буквица Доситеја. Патријаршијска библиотека, бр. 274. Папир, стр. 111+III, 317x242mm. На првој страници је у врху налијељено: Бр. 122. Рукопис Буквице обухвата стр. 1 > 71; остало су (стр. 73 -111), текстови различитих повијести и казања: Сретеније Панагиота философа с ИД (73 > 107); Сказаније колико се учинило зламенија (107 > 108); Сказаније (108-109); Слово Авраама Мудраго и рече (109 > 111). Стр. 112 и један лист су празни.

тежиштима у преписима: да се стари текст понекад не разумије исправно; да се ријечи које су стране или необичне преписивачу преводе или замјењују обичнијим ријечима, да се правопис модернизује (или архаизује).

Пошто је сачуван аутограф буквице (фотокопија оригинала је сада у РОМС), по свему судећи ради се о препису с тога извора², и то препису који је нека врста мјестимичних адаптација Доситејевог текста (модернизација, екавизација, ослобађање од локализама и локалних порука). Преписивач се лишио Доситејевих обраћања Лазару (у аутографу), те текст заправо почиње с трећим пасусом изворника („Од првога слова прво учење дајемти.”) Занимљиво је да преписивач уводи вокализовано р (тј. *ер*), којег код Доситеја нема, барем претежно нема. Доситејеве локализме преноси у књижевне, или уобичајеније облике (уцати > обичавати, мод > начин, манти > будаласто). Такође неке словенизме, или рускословенске ријечи, преноси у српски језик (никогда > никада). Обично изоставља Доситејеве цитате на грчком и даје их у преводу на српски. Такође, уз *јер*, *јери*, *мало јер* и *јаџи* (џ, њ, њ, ѓ), изоставља Доситејев коментар, само оставља Доситејеву констатацију да се никаква ријеч не може овим словима почети.

Доситејев аутограф:

Од првога слова прво учење дајемти. Ради познати себе, сирџчџ душу и ум, памет и вољу и ако себе будеш познати, познати ћеш бога.

Препис:

Аз ће рећи от првога слова прво учење да(ј)емти ради познати себе сирјеч душу твоју, ум, памет, и вољу.

Понекад преписивач није разумио текст или га је смисаоно преусмјерио. У овом случају „прво учење” се даје „ради познати себе” (тј. да би познао себе). У Доситеја је у питању глаголски облик у императиву („Ради упознати себе”), и тај облик је акцентовао. Преписивач свако *јаџи* екавизује, осим

² Мада има мјеста претпоставци да је препис могао настати с другог преписа, који нам је сада непознат или недоступан.

гдје умекшава гласове л и н (>љ, њ). У препису нема полу-гласова, док се код Доситеја чувају неуједначено. У Доситеја има трагова рускословенске ћирилице (ук, от, шч). У препису: *ј краџко* (й), *ја* руско (я).

Најзанимљивије су измјене лексике, једном дјелујући као архаизација, други пут као модернизација Доситејевог текста. Изворно *и осџало*, у препису постаје: *и ѝрочаја*; изворно *шџа*, у препису је *чио*; они > онај; чловјек > человек; свјетовати > советовати; који > кој; ма се > обаче; уцају > чествују, обичествују; погрешити > прегрешити; маните > буда-ласте; прије > перво; не хоће – неће; градови (лок. мн.) > градовима; снима > шњима; чловек > человек; срдца > сердца; својега > својего; без > брез; обрђи њом > окрећи шњом; хочети > хотјети; господин ум > ум; стварма > стварима; нијесу > нису; манити људи > људи неразсудни; ван (=осим) > него; авиз > вест; ласно > лако; ману > ману/фелер; мањи > мењшије; Виа моја Ижица > дедер моја Ижица; дурати > трајати, зађе сунце > зајде сунце; прокурај > настој; прокурао сам – радио сам; догођ > докле год; видјели > видели итд.

Занимљиво је да преписивач из посљедње главе („Ижица“) изоставља реченицу о навикама Далматинаца у пићу:

Много се чудим Далматином зашто кад почну, по једну чашу пију, пак таман кад се здраво напију, тада почну по двје и по три пити.

На крају:

Помени ДОСИТЕА читајући који је ову Буквицу развео напространо. Божија милост буди с нами.

Подлога тексту је без икакве сумње био аутограф (или препис с тога аутографа) који се сачувао заслугом вилићког свештеника Лужаића. Ко је пак преписивао, тешко је рећи. Преписивачу није било стало до вјерности Доситејевом оригиналу, него је прилагођавао оригинал свом правописном и језичком осјећању и знању. Отуда повремени преводи Доситејевих локализама из Далмације на општији језик тадашње српске књиге, уз елементе славеносрпских конвенција првих деценија 19. вијека.

Упадљиво је изостајање првог дијела, у одјељку Аз: преписивач очито није држао до приступних ријечи. Изоставља такође Доситејеве напомене о словима с којима не почиње ниједна српска ријеч, па за њих не саставља текст, али та слова пописује. У препису нема ни тих слова.

Остају недоумице. Био је у рукама Севастијана Илића, издавача Доситејеве *Ижице* (1830); аутограф је добио од проте вилићког („вилићки протопрезвитерат” је, по Милану Радеки, обухватао православне у Гацкој долини), те је сасвим могуће да је Доситејев рукопис доспио из Далмације у то подручје. Да ли га је можда у Карловцу преузео Јован Димић, ујак Соларићев, настављајући нећаков започети посао на прикупљању Доситејевих далматинских списа и „смјесица”. Како је доспио аутограф у Хопово, и од кога потиче препис, односно преписивачка редакција, нисмо утврдили.

Задужбина
Доситеј
Обрадовић

ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” У 2018. ГОДИНИ

15. јануар – Објављен конкурс за припремну наставу за полагање испита из предмета: српски језик и књижевност, страни језик (енглески, француски, немачки, руски), математика. Настава се обавља у Задужбини „Доситеј Обрадовић” (даље: Задужбина), уз стручно вођење професора гимназија.

21. фебруар – Поводом Међународног дана матерњег језика у Доситејевом дому је одржан округли сто под називом „Српски језик данас”. Намера је била да се овим разговорима укључимо у општу бригу о положају српског језика у јавној и службеној употреби, у мултирегионалним и међудржавним релацијама, у матици и дијаспори. У раду овог скупа учествовали су: министар културе и информисања Владан Вукосављевић, проф. др Срето Танасић, професор емеритус Славко Гордић, академик проф. др Слободан Реметић, проф. др Милош Ковачевић, проф. др Јелица Стојановић, проф. др Рајна Драгићевић, проф. др Вељко Брборић, проф. др Александар Милановић, проф. др Војислав Јелић, др Душко Бабић и др Драган Хамовић.

23. фебруар – Жири за доделу Награде „Доситеј Обрадовић” за животно дело једногласно је одлучио да се награда за 2017. годину додели Стевану Бугарском из Темишвара, водећем научном и културном посленику међу Србима у Румунији.

8. март – Десети пут расписан ликовни и литерарни конкурс „Радионица баснописаца” за ученике трећег и четвртог разреда основне школе. На овај начин се развија креативност, дружење кроз стваралачку игру, учење на Доситејевим поукама и порукама које говоре о животу, лепоти, хуманости, разумевању и поштовању различитости.

19. март – Четрнаести пут расписан литерарни конкурс за ученике средњих школа, на две следеће теме: „Шта ваља старији младим да казују” и „Речи су слатка храна којом се храни душа”. Обим и форма рада су слободни (проза, поезија, драмски текст, есеј), а ученици инспирацију увек треба да траже у Доситејевом делу, речи и поруци.

21. март – Поводом Светског дана поезије Задужбина је у Музеју Народног позоришта организовала *Песничко ђодне*, посвећено Раши Ливади, Душку Новаковићу и Љубици Милетић поводом 70 година од њиховог рођења.

27. март – Започео је циклус ликовних радионица – школа цртања и сликања за узраст деце до 12 година. Радионице су водили реномирани академски уметници са дугогодишњим наставним и педагошким искуством.

28. март – У Доситејевом дому одржан је Књижевни салон „Код Доситеја”: промовисан је 5. број годишњака *Доситејева врић*. Уредник салона др Марко Недић је нагласио да су прилози који се објављују у *Доситејевом врићу* значајни за Задужбину, али и за све оне који проучавају Доситеја.

1. април – У оквиру мини турнеје по Бугарској и Србији, у Доситејевом дому је 1. априла одржан премијерни концерт „Две гитаре” на којем се по први пут београдској публици представила уметница из Украјине Викторија Куликовска са кћерком Јаном Катрјушом.

2. април – У Санкт Петербургу, у Друштву руско-српског пријатељства, представљен је руски превод књиге „Живот

и прикљученија”. Преводилац је Иван Пријма, а издавање књиге је помогло Министарство културе и информисања Републике Србије и Југоросгаз. Промоцији је присуствовало много људи, а примерци су поклоњени библиотеци Универзитета и Народној библиотеци у Санкт Петербургу.

11. април – Обележавање Доситејевих дана 2018. године започело је Књижевним салоном „Код Доситеја” на којем је промовисана књига „Доситеј између православља и атеизма”, хрестоматија коју је приредио Ђорђе Ј. Јанић. О књизи су говорили протојереј проф. др Драгомир Сандо, проф. др Војислав Јелић, проф. др Ненад Ристовић, проф. емеритус Душан Иванић и Ђорђе Ј. Јанић.

12. април – Поводом годишњице смрти Доситеја Обрадовића, у оквиру Доситејевих дана, одржан је помен Доситеју Обрадовићу у порти Саборне цркве у Београду, где почивају његови посмртни остаци.

12. април – Свечана академија у Народном позоришту поводом уручења награде „Доситеј Обрадовић” за животно дело Стевану Бугарском, књижевнику и водећем научном и културном посленику међу Србима у Румунији. Награда је уручена на свечаности у Народном позоришту у Београду, сцена „Раша Плаовић”. Одлуку жирија прочитао је проф. др Војислав Јелић, председник жирија, а награду је уручио председник Управног одбора Задужбине, професор емеритус Душан Иванић, након чега је одржао и беседу о делу лауреата Стевана Бугарског. Захваљујући се на додељеном признању, господин Стеван Бугарски је одржао беседу о Доситеју Обрадовићу.

У свечаном програму су учествовали Гудачки оркестар филхармоније младих „Борислав Пашћан”, под управом Ђорђа Павловића и драмски уметници: Милан Цаци Михаиловић и Андреја Маричић који су читали одломке из дела Стевана Бугарског и Доситеја Обрадовића. Програм према сценарију Радомира Путника водила је драмска уметница

Рада Ђуричин, која је казивала и поуке из дела Доситеја Обрадовића.

13. април – Обележавање Доситејевих дана завршено скупом „Наравоученија (афористично подне)” у Доситејевом дому: наши познати афористичари, Александар Чотрић, Витомир Теофиловић и Драгутин Минић Карло, говорили су о овом књижевном жанру и казивали своје афоризме.

14. мај – У оквиру пројекта Доситејев салон (уз подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја), одржан је „Сусрет деце и песника”. У Доситејевом дому гости су били ученици и њихови учитељи Основне школе „Краљ Петар Први”, дечји писац Слободан Станишић и представници Издавачког предеузећа „Пчелица” из Чачка.

23. мај – Одржан је Доситејев салон („Доситеј и српска школа”) у Филолошкој гимназији у Београду. У разговору са ученицима су учествовали: Бранислава Јордановић историчарка школства, проф. емеритус Душан Иванић и проф. др Војислав Јелић.

7. јун – Чланови жирија (Слободан Станишић, председник, чланови Марија Бишоф, Љубица Бељански, Сузана Поњавић и Предраг Тодоровић) прегледали све радове који су пристигли на традиционални конкурс Задужбине „Радионица баснописаца” и доделили награде у више категорија. У Зоолошком врту су, уз весели програм, уручене награде, дипломе и похвале деци и њиховим менторима.

12. јун – У сарадњи са Музејом града Београда и Коначном кнегиње Љубице остварен је двочасовни програм за децу и младе „Београд – Михайлов град” – упознавање културе града Београда по ослобађању од Отоманске империје до данашњих дана, кроз оживљавање прича из свакодневног живота београдског становништва. У програму су учествовали ученици и наставници Основне школе „Војвода Мишић” из Београда.

20. јун – Одржана „Радионица баснописаца“ као део пројекта „Доситејев салон“ (подржан од Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије). У креативној радионици су активно учествовали ученици ОШ „Мика Алас“ из Београда. Било је то узбудљиво путовање од Езопа и Доситеја до Дизнија и нових баснописаца.

20-22. јуна – Форум Креативна Европа 2018 под називом „Гледај прошлост, стварај будућност!“, традиционални догађај Деска Креативна Европа Србија, одржавао се у Београду (Задужбина Илије М. Коларца, Музеј савремене уметности, Вукова задужбина, Доситејева задужбина, Дом омладине Београда итд). Део програма Форума био је посвећен питању међународних културних односа и сарадње Западног Балкана и Европске уније, а резултати Форума подржаваће будуће осврте на примену културне стратегије Европске уније у региону. Форум Креативна Европа 2018 обележио је Европску годину културног наслеђа.

25. јун – Уручене су награде победницима XIV литерарног конкурса за ученике средњих школа. Награде и похвале су ученицима и њиховим менторима уручили Марија Бишоф, председник жирија, Наташа Кљајић, члан жирија и проф. др Душан Иванић, председник Управног одбора Задужбине. Првонаграђени су читали своје радове и оставили импресиван утисак на жири и на публику. Две теме биле су засноване на цитатима из дела Доситеја Обрадовића: „Шта ваља старији младим да казују“ и „Речи су слатка храна којом се храни душа“.

28. август – Објављен конкурс за награду „Доситејево златно перо“ за најбоље објављене радове младих аутора, у оквиру књижевних врста које је Доситеј увео у српску књижевност – есеј, басна, путопис, кратка прича.

6. септембар – Страни студенти – учесници 48. скупа слависта су у пратњи организатора, госпође Снежане Кутрички посетили Доситејев дом.

17. септембар – У оквиру Дана европске баштине у Доситејевом дому је одржан Књижевни салон „Код Доситеја”. Гости су били књижевници из Темишвара, са Стеваном Бугарским, добитником Доситејеве награде за животно дело за 2017. годину.

17. септембар – Потписан је Протокол о сарадњи између Задужбине, Удружења грађана „Менса Србије” и Удружења грађана „Национални центар за таленте”, с циљем унапређења рада са младима, обogaћивањем садржаја, метода рада, проширења знања, ширења мреже сарадника.

18. септембар – Одржан је округли сто „Подручје око Доситејевог лицеја” на ком су били присутни представници значајних и компетентних институција: Републичког завода за заштиту споменика културе града Београда, Градског завода за заштиту споменика културе града Београда, Музеја Вука и Доситеја и Народног музеја. Предложено је да се обнови подручје око Доситејевог лицеја и места где се налазило седиште Правитељствујушчег совјета сербског.

4. октобар – На сцени „Раша Плаовић” Народног позоришта у Београду, Задужбина је поводом обележавања 210 година од отварања Велике школе у Београду, 15 година рада Задужбине и 150 година од оснивања Народног позоришта приредила свечану академију под називом „Возљубљени ученици”.

6. октобар – Позив за пријављивање за стручно усавршавање – „Радионица баснописаца – Иновативне методе, концепти креативне корелације и актуелности басне”; Завод за унапређивање образовања и васпитања одобрио Задужбини „Доситеј Обрадовић” програм сталног стручног усавршавања наставника под називом „Радионица баснописаца – Иновативне методе, концепти креативне корелације и актуелности басне”. Обука је намењена наставницима разредне наставе, наставницима предметне наставе у основној школи (посебно наставницима српског језика и књижевности), као и стручним сарадницима (посебно библиотечарима школе).

21. октобар – Задужбина је учествовала на Међународном сајму књига у Београду, који се одржао од 21. до 28. октобра 2018. године. Задужбина је делила простор у Хали 4 са Вуковом задужбином.

22. октобар – У сали „Борислав Пекић“ Београдског сајма уручена је награда „Доситеј Обрадовић“ страном издавачу, коју традиционално додељује Задужбина и Сајам књига уз подршку Министарства културе и информисања. Добитник награде за 2018. г. је издавачка кућа „Lit Edizioni“ из Рима.

7. новембар – Расписан јавни позив – конкурс за доделу награде „Доситеј Обрадовић“ за животно дело за 2018. годину. Награда се додељује уз подршку Министарства културе и информисања, с циљем да подстиче научно, културно и просветно стваралаштво, као и унапређење српских духовних веза са другим народима и културама.

27. новембар – Уручена награда победницима конкурса „Доситејево златно перо“.

29. новембар – Захваљујући иницијативи Задужбине и одржаном округлом столу „Подручје око Доситејевог Лицеја“, главни градски урбаниста Милутин Фолић је упутио Заводу за заштиту споменика званични допис за израду Пројекта уређења јавних површина и реконструкцију зграде Правитељствујушег совјета сербског око Доситејевог лицеја.

7. децембар – Доситејева Задужбина је била гост Задужбине „Николај Тимченко“ из Лесковца. У програму „Гост дана Николаја Тимченка“ о Задужбини су говорили Душан Иванић и Марко Недић, а Биљана Мичић и Јован Пејчић о Задужбини „Николај Тимченко“.

14. децембар – Жири за награду „Доситеј Обрадовић“ за животно дело за 2018. годину у саставу: Војислав Јелић (председник), Славко Гордић, Марко Недић, Драган Симеуновић и Мирко Васиљевић једногласно је донео одлуку да

се награда за животно дело у 2018. години додели академику Димитрију Стефановићу.

19. децембар – Са Министарством културе и информисања потписан уговор о суфинансирању пројекта: „Реализација програмских активности у кући Доситеја Обрадовића у Чакову и Темишвару у Румунији”.

25. децембар – Представљање књиге „Културна упоришта политике”. О књизи су, поред аутора доц. др Бојана Вранића, проф. др Ђорђа Вуковића и проф. др Ненада Кецмановића, говорили и проф. др Дарко Танасковић и Весна Капор, модераторка.

Објављене су књиге Розане Морабито, *Просветишћелство ума и срца – Културни пројекти Емануила Јанковића*, Николете Кабаси, *Езопова басна код Доситеја Обрадовића* и Доситејејев врш, годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић”, год. VI, бр 6.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА

У годишњаку *Доситејејев врш* објављују се радови из свих области истраживања Доситејевог дела и српске културе 18. века као и других култура повезаних са Доситејевим деловањем. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у Годишњаку. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе потребно је навести у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

Радови треба да буду достављени електронски, у прилогу – као отворени документ (Word) и у PDF формату, на адресу info@dositejeva-zaduzbina.rs На линији Subject написати **Za Dositejev vrt**. У случају да аутор користи специјалне знаке (нпр. старогрчке, старословенске, хебрејске и сл.), дужан је да пошаље тип нестандардног фонта који је коришћен.

Редакција часописа *Доситејејев врш* прима рукописе на разматрање током целе године. Након уредничког читања и одобравања, рад се даље прослеђује на анонимну рецензију. Да би био објављен, текст треба да добије две позитивне рецензије. Аутор има право да затражи извод из рецензије из ког се, за ту прилику, изоставља име и презиме рецензента.

Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се у свим чланцима објављеним у часопису на исти начин, у складу са усвојеном формом навођења (MLA – Modern Language Association Handbook for Writers of Research Papers).

1. **Дужина рукописа:** до 12 страница (35.000 словних знакова са размацима, укључујући и литературу)

2. **Формат:** *фонџ:* Times New Roman; *величина фонџа:* 12; *размак између редова:* Before: 0; After: 0; Line spacing: Single

3. **Параграфи:** *форматџ:* Normal; *џрви ред:* увучен аутоматски (Col 1)

4. **Име аутора:** Наводе се име(на) аутора, **средње слово** и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се испишује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.

5. **Назив установе аутора (афилијација):** Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија. Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених усанова потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.

6. **Контакт подаци:** Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној напомени, која је двома звездицама везана за назив усанове у којој је аутор запослен.

7. **Језик рада и писмо:** Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. У договору са Редакцијом часописа, рад може бити објављен и на другом језику.

8. Наслов: Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.

9. Апстракт: Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има до 100 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или језику чланка. Апстракт треба да буде испод наслова рада, без ознаке *Апстракт*. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

10. Кључне речи: Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан сажетак. У чланку се дају непосредно након апстракта, са ознаком *Кључне речи*. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

11. Претходне верзије рада: Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка. Не може се објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.

12. Навођење (цитирање) у тексту:

У часопису *Досиџејев врш* се употребљава парентетички модел цитирања, док се за навођење литературе на крају рада користи модификовани MLA (Modern Language Association's Style: [http:// owl.english.purdue.edu/owl/section/2/11/](http://owl.english.purdue.edu/owl/section/2/11/)) начин библиографског цитирања. Приликом цитирања у тексту, библиографска парентеза треба да садржи презиме аутора, годину објављивања рада, двотачку и број странице са које је цитат преузет: (Иванић 2008: 42). За радове са два или више аутора наводе се презимена прва два аутора, одвојена зарезом: (Ивић, Клајн и др. 2007: 32). Када се цитирају текс-

тови на страном језику, имена аутора у парентези наводе се у изворном облику док га у тексту треба транскрибовати: „као што Стјуарт Хол истиче у свом тексту... (Hall 1997: 78)”.

Уколико се цитира превод, у парентези се даје транскрибовано презиме: (Хол, 1996: 4). Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у парентези је потребно одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради, на пример (Иванић 2010а: 217). Уколико библиографски извор има више аутора, у загради се наводе презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*: (Ивић, Клајн и др. 2007). Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. Захтева се следећи систем цитирања, преовлађујући у науци о језику: ... (Бошковић 1978: 47–51) ..., (в. Бошковић 1978: 47–51) ..., (уп. Бошковић 2001: 47–51) ..., Бошковић (1978: 47–51) сматра да ... [наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „”]

13. Напомене (фусноте): Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али не могу бити замена за цитирану литературу. [Техничке пропозиције за уређење: формат Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); еликаина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]

14. Табеларни и графички прикази: Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.

15. Листа референци (литература): Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа, са ознаком: ЛИТЕРАТУРА.

Референце се наводе на доследан начин, азбучним односно абecedним редоследом. Ако се више библиографских

јединица односи на истог аутора, оне се хронолошки постављају. Референце се не преводе на језик рада. Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.)

наводе се на следећи начин:

[за књигу]

Јакобсон 1978: Р. Јакобсон, *Опеги из ѿеѿише*, Београд: Просвета.

[за чланак]

Милановић 2000: А. Милановић, „Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила“, Београд: *Српски језик*, V/1–2, Београд, 623–639.

[за прилог у зборнику]

Чутура 2009: И. Чутура, „Употреба прилошких израза са именицом 'место' у пренесеном значењу“, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, *Српски језик у употреби*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277–288.

[за радове штампане латиницом]

Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику – латиницом]

Блумфилд 1970: L. Bloomfield, *Language*, 12. ed., Unwin, London: University Books.

[за радове на страном језику – ћирилицом]

Плотњикова 2000: А. А. Плотникова, *Словари и народная культура*, Москва: Институт славяноведения РАН.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a*, *b*, *c* или *a*, *б*, *в*, нпр.: 2006*a*, 2006*b* или 2009*a*, 2009*б*.

Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Симић, Остојић*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *и др*.

Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.: Лич 21981: G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth *etc.*: Penguin Books.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред: куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, преко апликаата Paragraph – са менија Format), нпр.:

Гутшмит 2003: К. Гутшмит, Имена собственные в социальных диалектах, Београд: *Српски језик*, VIII/1–2, 251– 258.]

Поступак цитирања докумената преузетих с интернета:

[монографска публикација доступна on-line]

Презиме, име аутора. *Наслов књије*. <адреса са интернета>. Датум преузимања. Пр.: Veltman, K.H. *Augmented Books, knowledge and culture*.

<<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d.>>.02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов периодичне публикације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. *ASLIB Proceedings*, February 2000. Proquest. 21.02.2000.

[прилог у енциклопедији доступан on-line]

Име одреднице. *Наслов енциклопедије*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пр.: Wilde, Oscar. *Encyklopedia Americana*.< >15.12.2004.

16. Резиме: Ако је језик рада српски, онда је резиме обавезно на једном од светских језика. Резиме се даје на крају чланка, након одељка ЛИТЕРАТУРА. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа.

Уредништво

ИЗДАВАЧ
Задужбина „Доситеј Обрадовић“

ЗА ИЗДАВАЧА
Мирјана Драгаш

ПРИПРЕМА И ШТАМПА

Cigoja
Ш Т А М П А

office@cigoja.com

ТИРАЖ
300

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41

ДОСИТЕЈЕВ врт : годишњак Задужбине „Доситеј
Обрадовић” = Dositej's Garden : annual of “The Dositej Obradović”
endowment / уредници Исидора Бјелаковић, Драгана Грбић,
Душан Иванић. - Год. 1, бр. 1 (2013)- . - Београд :
Задужбина "Доситеј Обрадовић", 2013- (Београд : Чигоја
штампа). – 24 cm

Годишње.

ISSN 2334-9476 = Доситејев врт
COBISS.SR-ID 203263244